

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БІЛЯНСЬКИЙ ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 339.5:432:334.72

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

08.00.04 «Економіка та управління підприємствами»
(за видами економічної діяльності)

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело _____ Ю.О. Білянський

Науковий керівник:
Жук Микола Васильович
доктор економічних наук, професор

Кам'янець-Подільський - 2020

АНОТАЦІЯ

Білянський Юрій Олександрович. Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Подільський державний аграрно – технічний університет. м. Кам'янець – Подільський. 2020 р.

У дисертаційній роботі розглянуто теоретичні підходи до вирішення досліджуваної проблеми: визначено сутність, структуру інституційної системи та їх вплив на формування експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств на європейському векторі економічних взаємовідносин. Встановлено, що внутрішнє і зовнішнє інституційне середовище безпосередньо впливає на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, створює сприятливі умови для активізації їх міжнародних економічних відносин. Здійснено систематизацію підходів та визначені індикатори виміру характеристик інституційної системи, удосконалено методи дослідження та оцінки впливу інституційних змін на ефективність зовнішньоекономічної діяльності та конкурентоспроможність українських аграрних підприємств на європейському ринку сільськогосподарської продукції.

Систематизовано наукові підходи та індикатори виміру інституційних характеристик зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Визначено та проаналізовано інституційні фактори впливу на зовнішньоекономічну діяльність аграрних підприємств, що зумовлюють структурні перерозподіли та географічну диверсифікацію експорту аграрно-продовольчої продукції з України. Сучасні теоретико-методологічні підходи щодо інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності базуються на визнанні того, що інституційна система має суттєвий вплив на сталий соціально-економічний розвиток країни загалом і окремих галузей та суб'єктів господарювання зокрема. Сукупність певних упорядкованих інститутів утворює єдине ціле – інституційну систему з внутрішньою структурою, до якої відносяться окремі підсистеми й

елементи, основу яких формують формальні “правила гри”, “норми” і «обмеження» тощо. Ця система знаходиться у постійному русі: “правила” створюються і втрачають свої функції чи актуальність, перетікають з неформальних у формальні, підкріплюються новими нормами.

Теоретично доведено й обґрунтовано, що за усіма критеріями національне інституційне середовище знаходиться в стані формування. Процес інституційно-структурної трансформації ще не завершений та потребує швидкої модернізації у зв'язку із набуттям чинності Угоди про асоціацію України з ЄС. Інституційні перетворення в умовах трансформації соціально-економічної системи мають специфічні особливості: повна або часткова модернізація функціонуючих інститутів; несформовані ринкові інститути; неефективність перехідних інститутів й інституцій; поява «нав'язаних» або «імпортованих» інститутів, наприклад, євроінтеграційних інститутів. Дослідженнями встановлено, що трансформаційний процес спричинив масштабні інституціональні зміни в аграрній галузі. Проте розвиток нових інститутів відбувається здебільшого штучно, шляхом запозичення, без урахувань особливостей функціонування аграрного сектору економіки країни.

Встановлено наявність двох типів трансформації інституційної системи забезпечення ЗЕД аграрних підприємств: вимушеної (передбачає модифікацію існуючої інституційної системи або створення нової) та нав'язаної (вводяться і забезпечуються директивними рішеннями інститутів влади або прийнятих законів). Для аграрних підприємств-суб'єктів ЗЕД нав'язані інституційні зміни пов'язані із зміною правил, норм і вимог, які встановлені для експорту сільськогосподарської продукції, зокрема, в країни ЄС.

У процесі дослідження уточнено методичні засади аналізу та оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що слід здійснювати за допомогою певної логічної послідовності дій (операцій), а саме: аналіз зовнішнього та внутрішнього інституційного середовища підприємства; аналіз міжнародних взаємовідносин підприємства; визначення напрямів розвитку ЗЕД та резервів підвищення її ефективності; оцінювання ризиків; обґрунтування напрямів розвитку ЗЕД.

Проведено аналіз системи інституційного забезпечення сучасного стану розвитку зовнішньоторговельних відносин аграрних підприємств України.

Розкрито особливості експортно-імпортних операцій вітчизняних аграрних підприємств у європейському векторі діяльності. Виявлено, що інституційне середовище зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств формувалося під впливом двох міжнародних угод, а саме Угоди про вступ України до СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС. Також існує низка інших міжнародних угод про торгівлю, які регулюють відносини із країнами Близького Сходу, північної Африки. Крім того діють Угоди про сільське господарство між Україною та кожною з країн ЄАВТ. Зміни зовнішнього середовища обумовили необхідність удосконалення системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Відбуваються процеси адаптації внутрішнього інституційного середовища до європейського.

Виявлено, що однією із важливих складових інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств є стандартизація та сертифікація продукції, що є важливим чинником гарантування якості для споживача або торгового партнера.

Обґрунтовано, що одним із напрямів підвищення ефективності інституційного забезпечення експорту аграрної продукції є приведення у відповідність системи внутрішніх державних стандартів із міжнародними вимогами, зокрема країн ЄС.

У процесі дослідження було здійснено аналіз існуючих конкурентних переваг окремих видів сільськогосподарської продукції, що спрямовується на експорт, які сформували існуючу структуру експортних потоків. Визначено рівень конкурентоспроможності експортоорієнтованих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції (пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшникової олії, ріпаку, соєвих бобів) на світовому ринку за допомогою відносних показників конкурентоспроможності.

Виявлено низку проблем зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, зокрема, переважаючий сировинний характер експорту, незначна присутність безпосередніх виробників у експортних операціях.

Перспективним напрямком розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств в сучасних умовах є експорт свіжих овочів, фруктів, ягід та горіхів. Розвиток інституційної системи забезпечення експортної діяльності дозволив вітчизняним експортерам аграрно–продовольчої продукції переорієнтуватися на нові зовнішні ринки. Зважаючи на цінові тенденції, що спостерігаються в цьому ринковому сегменті він є досить привабливим, насамперед, для дрібних та середніх за розміром аграрних підприємств.

Здійснено оцінювання результативності інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів у зовнішньоекономічній діяльності аграрних підприємств України. На основі розробленої економіко–математичної моделі запропоновано напрями удосконалення інституційного механізму посилення експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств в умовах євроінтеграції. Виявлені чинники активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств агросектору на європейському векторі економічної взаємодії. За результатами дослідження експортної діяльності аграрних підприємств на європейському ринку сільськогосподарської продукції побудовано гравітаційну модель торгівлі з країнами Європейського Союзу. При цьому, враховані інституційні чинники внутрішнього і зовнішнього середовища. Запропонована модель дозволяє якісно оцінити інституційне середовище країни, діяльність інститутів й інституцій, які мають суттєвий вплив на результативність зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Математична модель інституційного аналізу й оцінки зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств на європейському ринку включає чинники інституційного і суспільно–політичного розвитку країни, розвиток економічних відносин і свобод, науково–технічного прогресу й електронного врядування, природно–ресурсного забезпечення, ринково–географічного положення та екологічного розвитку, а також вплив інтеграційної (наднаціональної) інституційної підсистеми тощо. Запропонована модель дозволяє оцінити внутрішнє і зовнішнє середовище організації зовнішньоекономічних відносин вітчизняних аграрних підприємств. У процесі дослідження виявлено його основні проблеми та недоліки, зокрема, відсутність ефективного інституційного механізму реалізації прав власності,

недосконалість системи підтримки й стимулювання розвитку експорт орієнтованого сільськогосподарського виробництва тощо. Потребує удосконалення інституційна система розвитку сільськогосподарського підприємництва. Прослідковується незбалансована взаємодія формальних і неформальних інститутів державного управління, регулювання й стимулювання розвитку аграрного сектору економіки. До теперішнього часу не сформовані й не функціонують інститути ринку сільськогосподарської продукції. Відмічається низький рівень впливу на організацію зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств «нав'язаних» (експортованих) євроінтеграційним процесом інститутів й інституцій. Їх функціонування значно ускладнює, а в окремих випадках унеможливорюють, вихід малих і середніх аграрних підприємств на європейський аграрно – продовольчий ринок.

Автором визначено напрями удосконалення інституційного механізму посилення експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств в умовах євроінтеграції. Визначено внутрішні і зовнішні чинники, що впливають на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продовольчого сектору. Побудовано факторну модель оцінки експортного потенціалу підприємства та інституційний механізм забезпечення конкурентоздатності аграрного підприємства на європейському ринку. Визначено пріоритетні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств на європейському векторі.

Ключові слова: інститут, інституція, інституційне забезпечення, інституціональна система аграрного сектору, аграрне підприємство зовнішньоекономічна діяльність, інституційний механізм, конкурентоздатність.

SUMMARY

Belyansky O. Institutional support for the development of foreign economy of agricultural enterprises in the conditions of European integration.

- On rights for a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a specialty 08.00.04 "Economics and management of the enterprises (on kinds of economic activity)". Podolsk State Agrarian Technical University. Kamyanets-Podilsky. 2020

The dissertation considers theoretical approaches to solving the problem: the essence, structure of the institutional system and its impact on the formation of export potential of domestic agricultural enterprises in the European vector of economic relations. It is established that the internal and external institutional environment directly affects the efficiency of foreign economic activity of agricultural enterprises, creates favorable conditions for the intensification of their international economic relations.

Systematization of approaches is carried out and indicators of measurement of characteristics of institutional system are defined, methods of research and an estimation of influence of institutional changes on efficiency of foreign economic activity and competitiveness of the Ukrainian agrarian enterprises in the European market of agricultural products are improved.

Scientific approaches and indicators of measuring the institutional characteristics of foreign economic activity of agricultural enterprises are systematized. The institutional factors of influence on the foreign economic activity of agricultural enterprises that determine the structural redistribution and geographical diversification of exports of agri-food products from Ukraine are identified and analyzed.

Modern theoretical and methodological approaches to the institutional support of foreign economic activity are based on the recognition that the institutional system has a significant impact on the sustainable socio-economic development of the country in general and individual industries and businesses in particular.

The set of certain ordered institutions forms a single whole - an institutional system with an internal structure, which includes individual subsystems and elements, the basis of which is formed by formal "rules of the game", "norms" and "restrictions" and so on. This system is in constant motion: "rules" are created and lose their functions or relevance, flow from informal to formal, supported by new rules.

It is theoretically proved and substantiated that by all criteria the national institutional environment is in a state of formation. The process of institutional and structural transformation is not yet complete and needs rapid modernization in connection with the entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Institutional transformations in the conditions of transformation of social and economic system have specific features: full or partial modernization of functioning institutes; unformed market institutions; inefficiency of transitional institutions and institutions; the emergence of "imposed" or "imported" institutions, such as European integration institutions. Research has shown that the transformation process has caused large-scale institutional changes in the agricultural sector. However, the development of new institutions is mostly artificial, by borrowing, without taking into account the peculiarities of the functioning of the agricultural sector of the economy.

There are two types of transformation of the institutional system of foreign economic activity of agricultural enterprises: forced (involves modification of the existing institutional system or creation of a new one) and imposed (introduced and provided by directive decisions of government institutions or adopted laws). Institutional changes are imposed on agricultural enterprises-subjects of foreign economic activity due to changes in the rules, norms and requirements established for the export of agricultural products, in particular, to the EU countries.

In the process of research the methodical bases of the analysis and estimation of efficiency of foreign economic activity of the enterprise which should be carried out by means of a certain logical sequence of actions (operations) are specified,

namely: the analysis of external and internal institutional environment of the enterprise; analysis of international relations of the enterprise; determination of directions of development of foreign economic activity and reserves of increase of its efficiency; risk assessment; substantiation of directions of development of foreign economic activity.

The analysis of the system of institutional support of the current state of development of foreign trade relations of agricultural enterprises of Ukraine is carried out.

The peculiarities of export-import operations of domestic agricultural enterprises on the European vector of activity are revealed. It was revealed that the institutional environment of foreign economic activity of agricultural enterprises was formed under the influence of two international agreements, namely the Agreement on Ukraine's accession to the WTO and the Association Agreement with the EU. There are also a number of other international trade agreements that regulate relations with the countries of the Middle East and North Africa.

In addition, there are agreements on agriculture between Ukraine and each of the EFTA countries. Changes in the external environment necessitated the improvement of the system of institutional support for foreign economic activity. There are processes of adaptation of the internal institutional environment to the European one.

It was found that one of the important components of the institutional support of foreign economic activity of agricultural enterprises is the standardization and certification of products, which is an important factor in quality assurance for the consumer or trading partner.

It is substantiated that one of the ways to increase the efficiency of institutional support for the export of agricultural products is to bring the system of domestic state standards in line with international requirements, in particular the EU countries.

In the course of the research the analysis of the existing competitive advantages of certain types of agricultural products directed for export, which

formed the existing structure of export flows, was carried out. The level of competitiveness of export-oriented types of domestic agricultural products (wheat, barley, corn, sunflower oil, rapeseed, soybeans) on the world market is determined using relative indicators of competitiveness.

A number of problems of foreign economic activity of agricultural enterprises were revealed, in particular, the predominant raw material nature of exports, insignificant presence of direct producers in export operations.

The change in the external institutional environment has affected the geographical orientation of exports of certain types of agricultural products.

A promising direction for the development of the export potential of agricultural enterprises in modern conditions is the export of fresh vegetables, fruits, berries and nuts. The development of the institutional system of export activity has allowed domestic exporters of agricultural and food products to reorient to new foreign markets. Given the price trends observed in this market segment, it is quite attractive, especially for small and medium-sized agricultural enterprises.

The effectiveness of institutional support of European integration processes in the foreign economic activity of agricultural enterprises of Ukraine has been evaluated. On the basis of the developed economic - mathematical model the directions of improvement of the institutional mechanism of strengthening of export potential of the domestic agrarian enterprises in the conditions of European integration are offered.

Factors of activation of foreign economic activity of agricultural sector enterprises on the European vector of economic cooperation are revealed. According to the results of the study of export activity of agricultural enterprises on the European market of agricultural products, a gravitational model of trade with the countries of the European Union was built. At the same time, the institutional factors of the internal and external environment are taken into account.

The proposed model allows to qualitatively assess the institutional environment of the country, the activities of institutions and institutions that have a

significant impact on the effectiveness of foreign economic activity of agricultural enterprises. Mathematical model of institutional analysis and evaluation of foreign trade activities of agricultural enterprises in the European market includes factors of institutional and socio - political development of the country, development of economic relations and freedoms, scientific and technological progress and e - government, natural resources, market - geographical location and environmental development. as well as the impact of the integration (supranational) institutional subsystem, etc.

The proposed model allows us to assess the internal and external environment of the organization of foreign economic relations of domestic agricultural enterprises. The study revealed its problems and shortcomings, in particular, the lack of an effective institutional mechanism for the implementation of property rights, the imperfection of the system of support and stimulation of export-oriented agricultural production and more. The institutional system for the development of agricultural entrepreneurship needs to be improved.

There is an unbalanced interaction of formal and informal institutions of public administration, regulation and stimulation of the agricultural sector of the economy. To date, agricultural market institutions have not been formed and are not functioning. There is a low level of influence on the organization of foreign economic activity of agricultural enterprises "imposed" (exported) by the European integration process of institutions and institutions.

Their functioning significantly complicates, and in some cases makes it impossible, the entry of small and medium-sized agricultural enterprises into the European agricultural and food market.

The author identifies areas for improving the institutional mechanism for strengthening the export potential of domestic agricultural enterprises in terms of European integration.

Internal and external factors influencing the efficiency of foreign economic activity of the agro - food sector are determined. The factor model of estimation of export potential of the enterprise and the institutional mechanism of maintenance of competitiveness of the agrarian enterprise in the European market is

constructed. The priority directions of development of foreign economic activity of agrarian enterprises on the European vector are defined.

Keywords: institute, institution, institutional support, institutional system of the agrarian sector, agrarian enterprise foreign economic activity, institutional mechanism, competitiveness.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Білянський Ю. О. Євроінтеграційний потенціал експортної діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Науковий економічний журнал «Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу»; Випуск №1(47). 2020 р. С.54 – 63.

2. Білянський Ю. О. Результативність інституційного забезпечення інтеграційних процесів у зовнішньо-економічній діяльності аграрних підприємств України. *Інноваційна економіка*. 2020 р.. №1. С. 67 -78.

3. Жук М. В., Білянський Ю.О. Інституційні основи активізації експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємства України в умовах поглиблення євроінтеграції. Економічний вісник університету. Випуск №46. 2020 р. С 45- 56.

Статті у наукових фахових виданнях України:

4. Білянський Ю. О. Формування інституційного забезпечення зовнішньо-економічної діяльності аграрних підприємств України в контексті міжнародних торговельних угод. *Ефективна економіка*. 2020 р.. №3 С.

5. Білянський Ю.О. Тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств України: європейський вибір. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор» Випуск 6.1-1 (56) 2019 С.136 – 142.

6. Білянський Ю.О. Оптимізація зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України в умовах посилення євроінтеграції. **Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»**. Випуск 1 (57) 2020 р. С. 67 -75.

7. **Білянський Ю. О.** Формування передумов розвитку зовнішньо-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств. Причорноморські економічні студії. 2020 р.. Випуск 49. С. 55-61

8. **Білянський Ю. О.** Оцінка конкурентоспроможності експортно – орієнтованої сільськогосподарської продукції. Інфраструктура ринку. Електронний науково – практичний журнал. Випуск № 46. Одеса, 2020, С. 13 – 22

Тези наукових доповідей:

9. **Ю. О. Білянський.** Напрями трансформації інституційних умов розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю : зб. матер. ІУ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 24 жовтня 2019 р.). Полтава : ПДАА, 2019. С.548 - 553.

10. **Білянський Ю. О.** Трансформація інституційного механізму розвитку аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу. Науково-економічні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, оподаткування і контроль. Всеукраїнська науково-практична інтернетконференція. - 21-22 листопада 2019 рік – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 374. - 377

11. **Білянський Ю. О.** Цінові тенденції у експорті аграрної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави та регіонів». (м. Львів, 21 грудня 2019 р.). Львів: ЛЕФ. 2019. С. 32-36.

12. **Білянський Ю. О.** Видові особливості експортної спрямованості продукції вітчизняних аграрних підприємств. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євро інтеграційної стратегії». (м. Миколаїв, 27 грудня 2019 р.). Миколаїв: МНУ імені Сухомлинського. 2019. С. 82-83.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	25
1.1. Сутність та структура інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств за умов поглиблення євроінтеграції.....	25
1.2. Систематизація підходів та індикатори виміру інституційних характеристик зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств.....	47
1.3. Методи дослідження та оцінки впливу інституційних змін на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства.....	67
Висновки до 1 розділу	88
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	91
2.1. Аналіз системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України.....	91
2.2. Особливості експортно-імпортних операцій вітчизняних аграрних підприємств у європейському векторі діяльності.....	113
2.3. Оцінка результативності інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів у зовнішньоекономічній діяльності аграрних підприємств України.....	135
Висновки до 2 розділу	153
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ.....	156
3.1. Удосконалення інституційного механізму посилення експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств в умовах євроінтеграції.....	156
3.2. Розвиток сільськогосподарських підприємств як фактор покращення потенціалу зовнішньоекономічної діяльності агросектору.....	178
3.3. Особливості європейського вектору розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств	197
Висновки до 3 розділу.....	215
ВИСНОВКИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	223
ДОДАТКИ	235

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрна галузь української економіки, демонструючи стабільність розвитку, є надійним джерелом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом нарощування її експортного потенціалу, задоволення внутрішнього попиту на аграрну продукцію та продукти харчування. Україна посилює позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, посідаючи перші місця за обсягами експорту ключових її видів.

Важливими чинниками розвитку аграрної галузі є підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в межах цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними підприємствами. Тому для України постає завдання – вироблення ефективної державної політики щодо використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки та провадження зовнішньоекономічної діяльності. З цією метою, особлива увага має бути сконцентована на створенні передумов для його інституційного забезпечення, яке, передусім, передбачає формування механізмів взаємодії держави та бізнесу, розвиток системи інформаційної підтримки та дорадництва, підвищення ефективності функціонування саморегулюючих організацій в агропродовольчій сфері. Також необхідним є акцентування заходів державної аграрної політики на питаннях підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку, що сприятиме забезпеченню вільного прозорого руху сільськогосподарської продукції, згладжуванню цінових коливань, а також розвитку системи аграрної логістики як чинника підвищення прибутковості підприємств за рахунок зниження загальновиробничих витрат.

Теоретико-методологічні аспекти інституціоналізму визначені у творах зарубіжних вчених вчених, зокрема: Т. Веблен, У. Гамільтон, Е. Де Сото, Дж.

Коммонс, Р. Коуз, У. Мітчелл, Д. Норт, О. Уільямсон, Ф. Фукуяма. Вітчизняні вчені також використовують методологію інституціоналізму в межах пізнання окремих економічних явищ і процесів, поглиблюючи його теоретичну базу. Серед цих науковців можна відзначити таких, як О.Е. Васильєва, Т.В. Гайдай, О.В. Жуковська, Н.І. Литвиненко, Ю.М. Коваленко, А.М. Олійник, О.Є. Попов, С.В. Степаненко, О.С. Сухарєв, А.А. Чухно та інші.

Значну увагу інституційним засадам розвитку аграрного сектору приділяли також вітчизняні науковці: О. Бородіна, Н. Варшавська, Д. Вітько, В. Лагутін, М. Ігнатенко, Ю. Лопатинський, М. Малік, В. Міняйло, О. Міняйло, О. Попова, І. Прокопа, П.Саблук, Ю. Уманців, Т. Усюк, О. Шульга та інші. Водночас подальшого дослідження потребують питання інституційного забезпечення розвитку аграрної сфери за умов європейської інтеграції України, зокрема, провадження зовнішньоекономічної діяльності аграрними підприємствами. Вищезазначене є передумовою вибору теми дисертації, мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження, структури побудови і логіки викладу результатів роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету за темою «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U007032), у межах якої здобувачем запропоновано власні підходи до вирішення проблем якісної оцінки інститутів й інституцій забезпечення активізації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств й підвищення їх конкурентоздатності на спільному європейському ринку аграрно–продовольчої продукції, що знайшли прикладне використання.

Мета та завдання дослідження. Мета наукового дослідження полягає у поглибленні теоретичних і методичних положень та розробці практичних

рекомендацій щодо удосконалення інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграції.

Для досягнення визначеної мети було **поставлено та вирішено такі завдання:**

- систематизувати та розвинути теоретичні засади і категоріальний апарат пізнання сутності та структури поняття «інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності» та «вплив інституційної системи на формування експортного потенціалу аграрного підприємства»;

- узагальнити наукові підходи щодо виміру інституційних характеристик зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу;

- поглибити методичні підходи щодо оцінки впливу інституційних змін на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства;

- провести комплексний аналіз системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та визначити основні проблем зовнішньоекономічного співробітництва на європейському напрямі;

- проаналізувати та систематизувати інституційні чинники, що суттєво впливають на формування та розвиток експортного потенціалу підприємств-виробників сільськогосподарської продукції та підвищення ефективності експортоорієнтованого виробництва аграрно-продовольчої продукції;

- обґрунтувати стратегічні напрями зовнішньоекономічного розвитку аграрних підприємств на засадах інституційно-правового, організаційного, соціально-інституційного базису реалізації їх експортного потенціалу;

- провести економічний аналіз системи національних та наднаціональних (інтеграційних) інститутів регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією;

- систематизувати існуючі методи оцінки якості функціонування системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства на європейському векторі взаємовідносин;

– визначити особливості запровадження ефективного організаційно-економічного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах поглиблення процесу євроінтеграції.

Об’єктом дослідження є процеси інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні засади інституційного забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу.

Методи дослідження. Теоретичною базою та методичною основою дисертаційної роботи є наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з питань дослідження зовнішньоекономічної діяльності суб’єктів господарювання, міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, інституційного впливу та регулювання міжнародних економічних взаємовідносин. У процесі вирішення поставлених завдань застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: описово-аналітичний метод, системний підхід, метод аналізу і синтезу, метод систематизації, графічний метод, метод динамічних рядів і структурного аналізу, метод вартісного аналізу, метод порівняння, метод усереднених бальних оцінок, метод наукового узагальнення.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України; матеріали Державної служби статистики України, Головного управління агропромислового розвитку та розвитку сільських територій в Хмельницькій, Тернопільській та Івано-Франківській областях; дані Головного управління статистики у Хмельницькій області; наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, періодичні видання, а також результати власних досліджень та розробки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у обґрунтуванні і розробленні теоретико-методологічних положень та практичних засад

визначення організаційно-економічних закономірностей і особливостей формування, реалізації та розвитку інституційної системи забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України. Основними результатами дослідження, які характеризують новизну і виносяться на захист є такі:

удосконалено:

- теоретичний підхід до трактування поняття «інституційна система забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства» в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу, що розглядається як складна система, піддана постійному зовнішньому і внутрішньому впливу та формується сукупністю інститутів й інституцій, в межах яких відмічаються стійкі взаємодії й взаємовідносини між її підсистемами й елементами і створює інституційні передумови для формування експортного потенціалу аграрного підприємства і підвищення його конкурентоспроможності на зовнішньому ринку;

- науково-методичний підхід до визначення комплексних показників і індикаторів, за допомогою яких здійснюється якісне і кількісне оцінювання впливу інститутів й інституцій на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та організації виробництва сільськогосподарської продукції на експорт в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу. Запропоновано інституційно-організаційний механізм активізації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, який включає переваги у наявності інститутів та нормативно-правової бази регулювання міжнародного обміну, стандартів, сертифікації та маркування експортних сільськогосподарських товарів;

- комплекс системних заходів структурно-інституційних перетворень сільськогосподарського підприємництва, що передбачає: обґрунтування напрямів формування нової інституціональної системи, адаптованої до основних засад євроінтеграційного процесу; модернізації успадкованих та створення нових інститутів й інституцій з метою

забезпечення сумісності внутрішнього та зовнішнього інституційного середовища для активізації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та посилення їх конкурентоспроможності на європейському ринку сільськогосподарської продукції; вивчення особливостей прояву заново сформованих й імпортованих, формальних і неформальних інститутів;

– інституційний механізм розвитку й активізації виробництва аграрно-продовольчої продукції на експорт з високою доданою вартістю на основі розрахунку інтегрального показника, з урахуванням усереднених бальних оцінок розвитку сфер виробництва, споживання й міжнародного обміну. Такий підхід дозволяє визначити конкурентоспроможність українських аграрних підприємств на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції та визначити стратегічні напрями розвитку їх зовнішньоторговельної діяльності;

отримали подальший розвиток:

– методичні рекомендації щодо функцій, повноважень і форм інституційної і економічної взаємодії й взаємовідносин галузевих, регіональних органів управління та місцевого самоврядування щодо реалізації структурної політики сталого розвитку аграрного сектору економіки, здійснення процесу управління сільськогосподарським виробництвом на основі удосконалення координуючих, контрольних, стимулюючих та інших функцій у державному управлінні, використання інноваційних управлінських рішень із підвищення конкурентоспроможності виробників аграрної продукції, створення різнорівневої системи сприяння, стимулювання й підтримки сільськогосподарського виробництва для забезпечення внутрішнього ринку, а також розвитку експортоорієнтованого виробництва ;

– наукові положення з удосконалення інституційного механізму стимулювання й підтримки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності різних форм власності аграрного сектору економіки в умовах інституційно-структурної трансформації, метою яких є досягнення сталого розвитку

сільськогосподарського виробництва, підвищення результативності та конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на зовнішньому ринку;

- концептуальні засади системно-функціонального підходу інституціональної трансформації вітчизняного аграрного сектору економіки на мікро-, мезо-, макро-, мега- й метарівнях, які базуються на принципах комплексного розвитку всіх структурних елементів і підсистем інституційного середовища з метою узгодженості і оптимізації їх взаємодії й взаємовідносин між собою та із зовнішнім інституційним середовищем;

- напрями удосконалення інституційного механізму активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств, що на противагу існуючим, включає оптимальну взаємодію і взаємовідносини організаційних, економічних і ринкових структурних елементів, базових принципів, інструментів і засобів реалізації пріоритетних напрямів їх розвитку та ефективного функціонування в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу із врахуванням головних засад сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

- теоретико-методологічні підходи щодо обґрунтування ролі національних інститутів у формуванні багаторівневої ієрархічної системи державної підтримки розвитку базових та перспективних галузей аграрного сектору економіки, запровадження ефективного інструменту ринкового контролю за якістю сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку за умов посилення глобальної конкуренції, що забезпечується комплексом заходів спрямованих на впровадження нової техніки й технологій виробництва, зменшення обмежень та технічних й адміністративних бар'єрів в процесі обміну, підвищує міжнародну конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції. Такий підхід дозволяє враховувати процес децентралізації й євроінтеграції, зумовлює розмежування функцій інститутів у сфері стандартизації, сертифікації, метрології та ринкового контролю, що

ґрунтується на ефективній взаємодії й взаємовідносинах між органами державного управління, виробниками та споживачами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в теоретичному й науково–практичному вирішенні питань формування ефективної системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції.

Результати наукових розробок щодо забезпечення ефективності розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства у відповідності до встановлених вимог, правил і норм, які встановлені на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції використані у роботі приватного сільськогосподарського підприємства ПП «ЛЕОН-АГРО 2011» Хмельницької області, Кам'янець-Подільського району (довідка №13 від 3 червня 2020р.).

Практичне значення результатів дослідження полягає у наданні ТОВ Корпорація «КОЛОС-ВС» Тернопільської області, Буцацького району рекомендацій щодо удосконалення внутріфірменних інституцій, які здатні забезпечити ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності та диверсифікувати виробництво продукції на експорт (довідка №164 від 25 червня 2020р.).

Запропоновані рекомендації щодо розробки ефективної інституційної моделі активізації виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції місцевими аграрними підприємствами в межах своєї компетенції використані в прийнятті відповідних рішень Сокирянкою районною Радою, Чернівецької області (довідка № 02.01-40/40 від 21 вересня 2020р.).

Результати дослідження щодо оцінки зовнішнього інституційного середовища, яке має безпосередній вплив на ефективність міжнародної економічної діяльності, зокрема, виявлення інституційних обмежень і бар'єрів, які гальмують експорт продукції рослинництва з високим ступенем доданої вартості використані в роботі ТзОВ «БУЧАЧАГРОХЛІБПРОМ»

Тернопільської області, Бучацького району (довідка №19/10/6/20 від 19 жовтня 2020р.).

Практичні рекомендації наукового дослідження щодо визначення напрямів посилення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів продукції птахівництва на зовнішніх ринках використані в роботі «Рогатинської птахофабрики» приватної науково-виробничої компанії «Інтербізнес» Івано-Франківської області, Рогатинського району (довідка № 10/6 від 12 червня 2020р.).

Теоретичні розробки, викладені у дисертаційній роботі використовуються в навчальному процесі економічного факультету ПДАТУ при викладанні навчальних дисциплін «Ділове адміністрування», «Керівник адміністративної служби», «Аграрний менеджмент» (довідка про впровадження № 71-10-396 від 15.10.2020р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною самостійно виконаною науковою працею. Отримані та викладені результати, висновки та рекомендації є особистим здобутком автора. З наукових праць, опублікованих у співавторстві у дисертації використано лише матеріали особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Отримані результати дисертаційного дослідження доповідались автором та обговорювались на:

- Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави та регіонів». Цінові тенденції у експорті аграрної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави та регіонів». (м. Львів, 21 грудня 2019 р.). Львів: ЛЕФ. 2019. С. 32-36.
- IV Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євро інтеграційної стратегії» Видові особливості експортної спрямованості продукції

вітчизняних аграрних підприємств. (м. Миколаїв, 27 грудня 2019 р.).
Миколаїв: МНУ імені Сухомлинського. 2019. С. 82-83.

- ІУ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю» Напрями трансформації інституційних умов розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. (м. Полтава, 24 жовтня 2019 р.). Полтава : ПДАА, 2019. С.548 - 553.
- Всеукраїнській науково-практичній інтернетконференції: «Науково-економічні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, оподаткування і контроль» Трансформація інституційного механізму розвитку аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу. 21-22 листопада 2019 р.– Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 374. – 377.

Публікації. Основні положення дослідження опубліковано у 12 наукових працях загальним обсягом 5,2 друк. арк., з яких 5 статей у наукових фахових виданнях України; 3 статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок друкованого тексту. Дисертація містить 31 таблицю, 25 рисунків та 24 додатки. Список використаних джерел налічує 164 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Сутність та структура інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств за умов поглиблення євроінтеграції

Дослідженнями теоретичних та прикладних проблем формування ефективного внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища, його впливу на експортоорієнтовану діяльність суб'єктів зовнішньоекономічних відносин та їх конкурентоспроможність на світових ринках розкриті в чисельних роботах вітчизняних і зарубіжних вчених.

Сутність класичної економічної теорії (представники В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. Стюард Мілль та інші) полягає в тому, що ринковий механізм виконує саморегулюючу функцію, тобто регулює господарську діяльність та економічні взаємовідносини суб'єктів. На їхню думку, функціонування такого механізму здатне, без втручання держави збалансувати попит і пропозицію. Разом із тим, К. Маркс та його послідовники вважали, що ринковий механізм, в умовах обмеженості економічних ресурсів, не здатний забезпечити сталий соціально-економічний розвиток, натомість, пропонують активно запроваджувати систему державного регулювання економічних відносин та розподілу ресурсів на основі домінування суспільної власності [85].

Автори неокласичної економічної теорії заперечували (К. Менгер, Д. Б. Кларк, А. Маршалл, Дж. Хікс, М. Фрідмен та інші) такі підходи та намагалися сформулювати закономірності оптимального режиму господарювання економічних суб'єктів в умовах системи вільної конкуренції, визначити принципи рівноваги цієї системи, у тому числі й пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю.

Один із напрямів сучасної економічної теорії – кейнсіанство, теж підтримує позицію щодо необхідності державної підтримки й регулювання соціально–економічних процесів.. Кейнсіанська теорія, визнаючи недосконалість та обмеженість саморегулюючої дії ринкового механізму щодо забезпечення макроекономічної рівноваги в ринковій системі, доводить необхідність державного регулювання економічних взаємодій і взаємовідносин насамперед як стимулювання сукупного попиту шляхом заохочення інвестиційної діяльності [58, с.97]. Дж. Кейнс обґрунтував необхідність державного впливу на ринкову економіку та визначив коло макроекономічних проблем, вирішення яких без втручання держави стало проблематичним. Крім того, він сформулював завдання державної економічної політики в умовах поглиблення глобалізації [58, с.

129]. На основі досліджень Дж. Кейнса була сформована «кейнсіанська» модель державного регулювання ринку, яка передбачає активне запровадження механізму активного державного регулювання економіки з використанням ринкових важелів [58, с.278].

Автори теорій неокласичного, неоліберального, неоконсервативного напрямів (монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія "економіки пропозиції" та інші) зводять державне втручання в економіку до мінімуму і віддають перевагу непрямим методам державного регулювання. Підходи представників монетаризму (М. Фрідман; К. Брунер) ґрунтуються на позиції невтручання держави в економічні відносини, а державний інституційний вплив має бути обмежений лише фіскальним контролем, підтримувати грошову масу та регулювати грошовий обіг в країні. Тобто, роль держави в системі економічної взаємодії суб'єктів господарювання має бути мінімальним.

Економічна школа неокласичного синтезу (Д. Хіксон, Ф. Модільяні, П. Самуельсон та інші), яка поєднала наукові досягнення кейнсіанства, некейнсіанства і неолібералізму, доводить необхідність поєднання державної і ринкової системи регулювання економічних взаємодій суб'єктів.

Подібним до неокласичного синтезу підходом відносно трактування економічної ролі держави в ринковій системі є інституційний напрям економічної теорії, представники якого обґрунтовують вплив на економічні процеси не тільки ринку, а й соціально-психологічних, політичних, правових та інших чинників. Теорія інституціоналізму обґрунтовувала необхідність реформування економіки, демонополізації, підтримки всіх суб'єктів підприємницької діяльності, проведення державою активної соціальної політики [33]. Для аналізу соціально-економічних процесів в економічній теорії поняття «інститут» одним із перших використав учений Т. Веблен, розглядаючи інститути в якості установлених норм і правил організації суспільного життя та системи економічних взаємодій між спільнотою людей, притаманних сучасному етапу розвитку господарських відносин [18, с.192]. Класик інституційної теорії Дж. Коммонс розглядав «інститут» з позиції узгоджених дій щодо суспільного контролю за всіма аспектами економічної поведінки суб'єктів господарювання [46]. Автор відносить до інститутів, наприклад, сім'ю, профспілки, торгівлю, господарюючі суб'єкти, державу та інші. У роботах У. Мітчелла базовою категорією інституціоналізму виступають установлені в суспільних відносинах стандартизовані звичаї [1]. Інший класик інституціоналізму О. Уільямсон, розглядає інститути в якості механізму управління контрактними відносинами. В його розумінні, основними економічними інститутами є суб'єкти господарської діяльності, ринки і ринкові взаємодії та взаємовідносини всіх учасників обміну [134]. З цих позицій, важливими і вирішальними в процесі здійснення обміну залишаються трансакційні витрати, збільшення або зменшення яких обумовлюється дією інститутів. Вчений Т. Єггертсон робить акцент на тому, що інститути визначають правила і формують механізми примусу виконання контрактів, що в кінцевому результаті буде стимулювати економічне зростання [26]. Дж. Ходжсон розглядає інститути в якості сформованої системи суспільних правил і звичаїв, які структурують соціально-економічні та ринкові взаємодії. В його розумінні інституційна

система має свою внутрішню структуру, яка відповідає запитам соціально орієнтованого суспільства та формує і постійно видозмінює поведінку суб'єктів [33].

Вагомий внесок у розвиток нової інституційної економічної теорії зробив класик сучасного інституціоналізму Д. Норт [95, 96, с.70]. З точки зору автора, інститути – це правила гри в суспільних відносинах, встановлені людьми, що спрямовують їх діяльність щодо здійснення обміну в економічній, соціальній і політичній системі. Виходячи із природи і змісту інститутів, він запропонував структурувати їх за формальними та неформальними ознаками. Тобто, розглядається два види інститутів – формальні й неформальні. Окремі роботи представників інституціоналізму присвячені питанням стійкості функціонування інституційної системи. Так, Д. Олсон і Дж. Марч, характеризуючи розвиток інститутів, відзначали відносну стабільність їх функціонування, тобто те, що норми і правила поведінки суб'єктів у певних ситуаціях залишається незмінними [1]. На взаємозв'язок виробничого, соціального та ринкового середовища вказує і Й. Тинберген, який об'єднує інтелектуальну та інституційну сфери і визначає її місце між матеріальним виробництвом та інститутами й інституціями [163].

Окремі теоретики інституціоналізму також звертають увагу на наявність інституційного середовища (Р. Йохимсен), яке відіграє важливу роль при формуванні єдиного економічного простору [147]. Зважаючи на економічну сутність інституційного середовища, окремі представники класичної економічної теорії, починаючи з А. Сміта, визнавали необхідність втручання держави у процес здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами. Інші вчені, а саме П. Ранджан та Дж. Лі у своїх дослідженнях звертають увагу на особливій функції інституцій – примус до виконання умов контрактів [145].

Аналізуючи результати рейтингів країн світу, які щорічно проводяться авторитетними міжнародними організаціями щодо розвитку інституційного середовища, можна зробити наступні висновки: розбіжності в

рівні розвитку інституцій і інститутів можуть бути об'єктивним показником порівняльних переваг у торгівлі, а також характеризують умови здійснення міжнародної торгівлі [130]. Наприклад, вчені Дж. Андерсон та Д. Маркуйє, досліджуючи торгівлю між двома країнами за допомогою гравітаційної моделі, виявили прямо пропорційну залежність між рівнем розвитку інститутів та обсягами торгівлі [22]. Звідси, внутрішнє інституційне середовище визначає вектор і модель зовнішньої торгівлі країни. До розробки методологічних основ досліджень розвитку зовнішньої торгівлі та підвищення конкурентоспроможності галузі на світовому агропродовольчому ринку долучались такі вчені як Б. Баласса [1], Дж. Вагнер [61], М. Майклі [22].

Поділяючи частково погляди представників неокласичної економічної теорії, які акцентують увагу на необхідності державного регулювання процесу зовнішньоекономічної діяльності та представників інституціоналізму, які виявили залежність між рівнем розвитку інститутів та обсягами зовнішньої торгівлі, зупинимось детально на цьому питанні. Зокрема, світові економічні кризи, які періодично виникають, засвідчують, що ринкові регулятори неспроможні забезпечити сталий розвиток соціально-економічних систем. Тому, на певних етапах розвитку економічної системи, особливо в період соціально-економічної трансформації, державне регулювання має виступати в якості складової господарського механізму ринкової системи.

Функціонування державного господарського механізму та його вплив на взаємодію між суб'єктами господарського процесу в економічно розвинених країнах світу відрізняється. Наприклад, в США, Канаді, Великій Британії, Австралії та інших країнах світу господарські взаємодії і взаємовідносини гуртуються переважно на засадах економічного лібералізму. Тобто, існує розвинена економічна система, де переважають ринкові механізми регулювання з мінімальним втручанням держави в соціально-економічні процеси [58].

Інша група країн, наприклад, Швеція, Австрія, Німеччина та інші, застосовує господарський механізм, який побудований на засадах «економічного дирижизму», тобто, передбачає суттєвий вплив держави на сталий соціально-економічний розвиток. При цьому, в основі системи регулювання і керування суспільними взаємодіями і взаємовідносинами залишається ринковий механізм, а державне регулювання доповнює ринкові важелі.

Сучасні теоретико-методологічні підходи щодо інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності базуються на визнанні того, що інституційна система має суттєвий вплив на сталий соціально-економічний розвиток. Практика засвідчує, що стабільність та ефективність їх функціонування є базовими умовами для забезпечення економічного зростання та покращення якості життя людини. Так, результати проведених досліджень інституційного впливу на розвиток всіх сфер соціально-економічних взаємодій і взаємовідносин вказують на значення трансформації формальних і неформальних інститутів для організації зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання [33]. Звідси, прихильники інституціоналізму, досліджуючи структуру інституційної системи, при трактування категорії «інститут», визначали її авторські характеристики і робили свої акценти. Так, Дж. Коммонс визначав інститути як колективну діяльність, що контролює індивідуальну діяльність і підпорядковує її загальним цілям розвитку; У. Гамільтон розглядає інститути й інституції як поширений усталений спосіб мислення або дії, що закріпився у звичках групи або звичаях народу; Дж. Серл під «інститутом» розуміє систему правил, які не регулюють, а визначають економічну поведінку учасників взаємодій і взаємовідносин; Дж. Найт, Дж. Ходжсон знаходяться на позиціях системного підходу, тобто розглядають «інститути» як систему усталених і загальноприйнятих правил, які структурують соціально-економічні взаємодії й взаємовідносини [1].

Теоретичним підґрунтям до вирішення сучасних проблем інституційного забезпечення розвитку підприємств слугують наукові напрацювання вітчизняних інституціоналістів: В. М. Гейця, А. А. Гриценка, В. В. Дементьєва, І. Й. Малого, О. Л. Яременка та ін. Разом із тим проблема інституційного забезпечення розвитку підприємств-суб'єктів ЗЕД потребує подальшого поглиблення досліджень, оскільки протягом останнього часу значно змінилися політико-правові умови зовнішньоекономічної діяльності. Інституційне середовище та його роль у діяльності вітчизняних підприємств (різні аспекти) досліджували А. Гречко (вплив держави на діяльність господарюючих суб'єктів), О. Луцків, М. Максимчук (мезорівень), Л. Ринейська (мікрорівень) та інші вчені.

Так, зокрема, А. Гречко розглядає інституційне середовище як складну єдність формальних і неформальних інститутів [28, с.29] та наголошує на його надзвичайній ролі в організації господарської діяльності. Л. Ринейська акцентує увагу на тому, що успішне функціонування підприємств-суб'єктів ЗЕД, у т.ч. формування міжнародних економічних стратегій є складним процесом, який залежить від значного впливу певних інститутів (під якими розуміються форми соціально-економічної та політичної діяльності людства). До цих інститутів належать держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації [118]. Проте з позицій системного підходу у цьому визначенні неповною мірою розкриті складові інституційного середовища.

На думку О. Луцків та М. Максимчук, під інституційним середовищем слід розуміти «сукупність формальних (правила, норми, закони та інші юридичні регулятори) та неформальних (уявлення, традиції, звички) інститутів, що регулюють господарсько-управлінську діяльність суб'єктів, а також сукупність цих суб'єктів (інституцій) як інституціолізованих організацій» [97, с.38].

Серед українських вчених окремо варто відмітити праці, присвячені дослідженням інституційного середовища сталого розвитку аграрного

сектору економіки В. Бондаренка, І. Грішової, Ю. Лопатинського, М. Маліка, О. Попової, П. Саблука та інших. Автор К. Наливайченко досліджувала процеси інституційної трансформації системи організації і розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни в нових умовах господарювання. Питання інституційних змін та розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу розкриті у роботах В. Андрійчука, О. Бородіної, Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Юрчишина та інших вчених. Дослідженням впливу Спільної аграрної політики (САП) ЄС на розвиток експортоорієнтованого сектору сільського господарства займалися С. Дем'яненко, Т. Зінчук, С. Кваша, В. Білозубенко та інші. Українські вчені О. Антонюк, С. Бестужева та інші вивчали товарну і географічну диверсифікацію експортних потоків сільськогосподарської продукції. Питанням формування експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектору на європейському векторі взаємодії присвячені наукові дослідження Т. Мельник, В. Нелеп, а К. Данилова, І. Клименко та інші досліджували ризики та інституційні пастки експортоорієнтованого економічного розвитку країни в контексті виконання Угоди про асоціацію з ЄС [29; 34, 83].

Наведені вище та інші схожі трактування категорії «інститут» мають одну спільну позицію, що соціально-економічні взаємодії і взаємовідносини прослідковуються в межах певного економічного простору, Тобто, інститути виникають під час таких взаємодій і взаємовідносин, і є їх результатом. Слід зазначити, що інститути створюються в результаті варіативності людської поведінки, економічної і соціальної активності. При цьому, інститути створюють певні обмеження в діяльності суб'єкту господарювання. Сукупність певних упорядкованих інститутів утворює єдине ціле – інституціональну структуру, основу якої становлять формальні “правила гри” або “норми”. Ця система знаходиться у постійному русі: “правила” створюються і втрачають актуальність, перетікають з неформальних у формальні, підкріплюються новими санкціями. Практика суспільної взаємодії засвідчує, що інститути не бувають статичними утвореннями, а

перебувають у постійній динаміці та змінюються під дією чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. Причому зміни відбуваються у різний спосіб і під впливом різних чинників [1, с. 360].

Дослідження проблематики інституціональних змін та формування інституціональної структури економіки активізувались у зв'язку із поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів. На теперішній час ще не сформована єдина концепція інституційних змін. Разом із тим, вчені М. Шльотер і А. Ганіш запропонували об'єднати сучасні концепції інституційних змін у три групи, беручи за основу дію зовнішніх і внутрішніх чинників та їх роль у формування сучасної інституційної системи суспільства [101, с. 99].

Виходячи з мети цього дослідження, доцільно проводити інституційний аналіз змін середовища здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору на основі економічної ефективності. Насамперед, зупинимось на методичних підходах щодо оцінки рівня розвитку національного інституційного середовища та його адаптованості до участі в євроінтеграційному процесі. На практиці рівень розвитку національного інституційного середовища оцінюється за допомогою низки критеріїв, які характеризують його базові елементи і підсистеми. Зокрема, це адаптованість і стійкість до внутрішніх і зовнішніх умов сформованих інститутів й інституцій прав і відносин власності; сформованість та рівень розвитку політичної і правової системи; дієздатності судової системи; ступінь розвитку ринкових інститутів: адаптованість до зовнішнього економічного середовища внутріфідерменних інститутів та готовності їх до участі в євроінтеграційному процесі тощо.

Аналіз поточного стану інституційного середовища, проаналізованих у роботах вітчизняних вчених [57, 71, 74], засвідчує, що за усіма критеріями національне інституційне середовище знаходиться в стані формування. Проблема полягає у тому, що процес інституційно-структурної трансформації ще не завершений. Тобто, економічна система знаходиться на

етапі переходу до сучасних ринкових відносин з одного боку, з іншого, трансформаційне внутрішнє інституційне середовище потребує швидкої модернізації у зв'язку із набуттям чинності Угоди про асоціацію України з ЄС. Насамперед, це стосується визначення наявної деформації у розвитку успадкованих й заново створених формальних і неформальних інститутів та інституцій. У транзитивній соціально-економічній системі відмічається функціонування формально створених ринкових інститутів, які в окремих випадках гальмують розвиток економічних взаємодій й взаємовідносин суб'єктів господарювання. Також, для трансформаційних економік характерним є переважання неформальних норм й правил поведінки господарюючих суб'єктів над формальними. Тому, у формування інституційного середовища ринкових відносин необхідною є участь державних інститутів та обов'язкового втручання держави, як основного суб'єкту інституційних змін в країні. За останні роки в Україні відбулися позитивні зміни в інституційному середовищі сільськогосподарського підприємництва та зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Створені базові інститути ринкової економіки, євроінтеграційні інститути й інституції тощо. Отже, умови інституціональних перетворень в Україні мають головні особливості, а саме: внаслідок ринкової трансформації втрачають свої функції інститути й інституції, які сформовані в попередній період і, природньо, модернізується внутрішня її структура; інститути (особливо, неформальні) перехідної економіки в інституційній організації економічних (зокрема, і зовнішньоекономічних) відносин формалізуються та стають постійнодіючими; за умов поглиблення євроінтеграційного процесу в національне інституційне середовище імплементуються імпортовані (нав'язані) інститути, які інколи виконують не властиві їм функції тощо [86, 94].

Складові інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору (інститути) наведемо у вигляді таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Складові інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності
підприємств аграрного сектору**

Складові (інститути)	Сфера впливу
інститут ринку і ринкового ціноутворення	охоплює процеси формування цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство на внутрішньому та зовнішніх ринках на основі взаємодії попиту та пропозиції; [2]
інститут технічного регулювання, сертифікації, безпеки і якості продукції	формує систему основних вимог, заходів та інструментів у сфері забезпечення якості і безпечності продуктів харчування, регулювання діяльності операторів аграрного ринку, інспекційних заходів, об'єктів регулювання для цілей імпорту, експорту та реекспорту; [2]
інститут державної аграрної політики та заходів підтримки товаровиробників	створенні та реалізації ефективної системи механізмів, заходів, інструментів державної підтримки товаровиробників шляхом фінансування, митного і тарифного регулювання, розвитку галузей сільського господарства, цінового регулювання; [2]
інститут інфраструктури аграрного та продовольчого ринку	Дає змогу створювати та підтримувати функціонування системи логістики і ринкової інфраструктури, механізми регулювання діяльності ринкових посередників;
[2] інститут методів і інструментів стратегічного планування	методичні засади формування і реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності, розробки стратегічних карт, методів і методик оцінки експортного потенціалу підприємства, ризиків і загроз;
інститут інформаційного забезпечення ЗЕД	визначає суб'єктів, задіяних у процесі експорту та інших видів зовнішньоекономічної діяльності, та інформаційні потоки між ними, інформаційну базу для оцінки стану і тенденцій розвитку зовнішніх ринків, ризиків і загроз з метою формування стратегій виходу на зовнішні ринки, визначення стратегічних заходів і відповідальних за їх виконання, проведення моніторингу та контролю реалізації стратегії та оцінки ефективності розроблених стратегічних заходів; [2]
інститут правового забезпечення ЗЕД	Включає правові норми – загальні і спеціальні закони та підзаконні акти, що регулюють процеси ЗЕД; методичні підходи до оцінки поточного стану розвитку ринків та ризиків ЗЕД; якість і безпечність агропродовольчої продукції; підтримка аграрного виробництва та регулювання аграрного ринку.

Джерело: сформовано автором на основі [11, 16, 17, 70, 77]

Дослідження основних інституцій ЗЕД та їх взаємодії з інститутами доцільно розпочинати зі стратегічного рівня, на якому діють основні чинники, що визначають механізми формування стратегії виходу на зовнішні ринки.

На сучасному етапі відмічається суттєвий прогрес у методології порівняльної кількісної оцінки якості функціонування інститутів з метою вивчення їх відносного рівня розвитку в різних країнах. Зокрема, існує низка

міжнародних індексів та рейтингів, які регулярно оновлюються і відображають певні національні інституціональні аспекти, включаючи рівень інвестиційних та підприємницьких ризиків, рівень економічних і політичних свобод, рівень корупції тощо. Такі оцінки оприлюднюються різними міжнародними організаціями (ОЕРС), Світовим банком, ЮНКТАД) та незалежними дослідницькими центрами та громадськими організаціями, а також приватними консалтинговими компаніями та рейтинговими агентствами.

Інституційні зміни розвитку вітчизняного аграрного сектора мають суперечливий характер, і цей процес поки що залишається незавершеним. Встановлено, що трансформаційний процес спричинив глибокі та масштабні інституціональні зміни у сільськогосподарському виробництві. На місце дореформених інститутів прийшли якісно нові, які мають відповідати сучасним ринковим вимогам. Водночас їхнє формування та розвиток відбувається здебільшого штучно, шляхом запозичення або нав'язано, без урахувань особливостей та специфіки соціально-економічних умов функціонування економіки країни в умовах ринкової трансформації та поглиблення євроінтеграційного процесу. Трансформація інституційної системи забезпечення розвитку аграрного сектору є в певній мірі стихійною, окремі етапи інституційних змін не підготовлені й безсистемні, що призвело до надмірного імпорту інститутів й інституцій, які є характерними для країн із розвиненою ринковою економікою і не в повній мірі відповідають умовам господарювання в країнах із перехідною економікою. Також, варто зазначити взаємопов'язаність інститутів аграрного сектору економіки із зовнішнім середовищем через сукупність взаємозв'язків, що певним чином структурують взаємовідносини між суб'єктами аграрного сектору [77, 82]. На різних етапах інституційно-структурної трансформації вони видозмінювалися та піддавалися впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

Рис. 1.1. Інститути аграрної сфери із врахуванням зовнішніх та внутрішніх інституційних факторів

Джерело: Сформовано автором на основі [24; 65; 68; 77, 81, 91, 92].

На основі проведеного аналізу наукових праць з питань інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств можна визначити інститути, які безпосередньо впливають на їх розвиток. До головних інститутів аграрної сфери можна віднести регуляторні, виробничі, правові, фінансово-кредитні, торгівельно-посередницькі, інвестиційні, інноваційні, інформаційні, маркетингові, транспортно-логістичні та інші (рис. 1.1) [24; 65]. Взаємодія інститутів аграрного сектору із зовнішнім середовищем здійснюється за такими напрямками: соціокультурними; економіко-організаційними; нормативно-правовими; техніко-технологічними; природно-географічними і міжнародними. Інституціональне перетворення в трансформаційній соціально-економічній системі є суттєвим кроком у подоланні перешкод до забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки.

При вирішенні завдань наукового дослідження, використано наукові розробки українських і закордонних вчених у сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Під державним механізмом регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід розуміти систему форм, методів і засобів (інструментів), за допомогою яких досягається включення окремих підприємств, організацій, регіонів, країн у міжнародний поділ праці та міжнародний обмін [68; 77]. Механізм зовнішньоекономічної діяльності будь-якого рівня формується та функціонує, з одного боку, спонтанно – в процесі адаптації суб'єктів цієї діяльності до умов мінливого зовнішнього середовища. З іншого, він є результатом об'єктивної, цілеспрямованої регуляторної діяльності суб'єктів різних інституційних рівнів.

Із урахуванням вимог системного підходу та дотримання принципу ієрархічності доцільним, на наш погляд, є визначення п'яти рівнів регулювання економічної, в тому числі й зовнішньоекономічної діяльності:

- мікрорівень – рівень базових (первинних) суб'єктів господарювання – підприємств і організацій, що функціонують на засадах повної економічної свободи з врахуванням правових обмежень;
- мезорівень – рівень різноманітних національних, галузевих і регіональних об'єднань і організацій (асоціацій, торгових палат, консорціумів тощо), до яких входять юридично та економічно самостійні суб'єкти господарювання;
- макрорівень – національний рівень;
- матарівень – міжурядовий, рівень міжрегіональних об'єднань і утворень;
- мегарівень – рівень міжнародних об'єднань, організацій, інтеграційних угруповань.

Наведені вище рівні інституційного регулювання функціонують до певної міри самостійно. З позицій інституційного регуляторного впливу, на мікрорівні здійснюється функція саморегулювання діяльності суб'єктів, яка забезпечується шляхом застосування методів та інструментів менеджменту

зовнішньоекономічної діяльності підприємств, створення ними організаційно-правового поля через укладення між собою зовнішньоекономічних угод і контрактів, виконання взятих зобов'язань, узгодження власних дій відносно регулюючого впливу з боку інших суб'єктів та рівнів, які до підприємства-суб'єкта ЗЕД є зовнішніми. На макроекономічному рівні регулювання відбувається через встановлення державою правил господарювання та підприємницької діяльності, відповідно до національних інтересів та установленим правилам міжнародної економічної діяльності із врахування взятих на себе зобов'язань. Характер і напрями регуляторного впливу держави на ЗЕД підприємств визначаються численними чинниками, зокрема, рівнем соціально-економічного розвитку країни та величиною потенціалу національної економіки, ступенем інтегрованості в світовий економічний простір й участь у міжнародному поділі праці тощо [70; 73].

При цьому держава як суб'єкт міжнародних економічних відносин виконує двоєдину функцію, а саме: через уповноважені органи виступає суб'єктом (учасником) міжнародних операцій; через нормативно-законодавче і організаційно-інституційне регулювання, розвиток інфраструктури опосередковано впливає на зовнішньоекономічну діяльність інших суб'єктів [64,65]. Цей рівень характеризується застосуванням відповідного комплексу інструментів державного регулювання.

На мегаекономічному рівні відмічається дворівнева система регулювання: міжнародна й наднаціональна. Рівень міжнародного (або міждержавний, міжнаціональний) регулювання формує систему узгодженого впливу двох або більше держав, (ті, що не відносяться до інтеграційного об'єднання), на міжнародні економічні відносини взагалі чи на їх конкретні сфери (міжнародну торгівлю, експорт та імпорт капіталу, міжнародну міграцію робочої сили) [60].

На наднаціональному рівні регулювання зовнішньоекономічною діяльністю відбувається шляхом розробки й прийняття спільних заходів країнами, які входять до інтеграційних об'єднань або є членами міжнародних

організацій. За своїм змістом інституційні інструменти наднаціонального регулювання відповідають основним положенням національної зовнішньоторгівельної політики. Особливістю використовуваного інструментарію є консенсус у політиці співробітництва й спільні дії щодо досягнення політико-економічних, соціальних та інших інтересів країн-учасниць [61]. Міжнародні інституції й інститути займаються координацією економічних процесів, узгодженням певних інструментів інституційного впливу, узгодження окремих елементів національних економічних питань з метою регуляторного впливу на світові господарські зв'язки та виконують чимало інших функцій. Тому зазначений рівень включає чисельні принципи, правила, міжнародні договори та угоди, які розробляються міжнародними організаціями й схвалюються усіма учасниками міжнародних інститутів.

Усі зазначені вище рівні регулювання міжнародних економічних взаємодій є взаємопов'язаними і взаємозалежними, тому визначення чіткої межі їх впливу на поведінку національного суб'єкту ЗЕД є проблематичною. У структурі механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності розрізняють три якісно відмінні підсистеми, виділені за ознакою функціональної однорідності та управлінської спрямованості застосовуваних форм, методів і засобів (інструментів) [60].

Як демонструє світовий досвід, зовнішньоекономічна діяльність розглядається як частина зовнішньої політики держави. Вона виступає невід'ємною складовою національної економічної політики та виступає об'єктом державного регулювання. В умовах поглиблення кризових процесів, які мають місце у світовій економіці, класичні теорії ринкової економіки та ринкові механізми не завжди спрацьовують. А звідси, принципи «невтручання» держави та «лібералізації» господарських відносин не мають відповідного соціально-економічного значення для розвитку країни. Інтеграція національної економіки в системі світових процесів позитивно впливає на розвиток вітчизняної економічної системи, а саме сприяє підвищенню технічного рівня виробництва, ліквідації дефіциту

окремих товарів, раціональному використанню виробничо-сировинних ресурсів, що в свою чергу обумовлює підвищення рівня життя населення.

Політика державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності також відіграє важливу роль в активізації євроінтеграційних процесів, створені сприятливого інвестиційного й ділового клімату, підвищені конкурентоспроможності національних товаровиробників, переходу їх на інноваційний шлях розвитку.

Держава із сучасною зовнішньоекономічною політикою – це певна відповідь на поглиблення процесів глобалізації та інтеграції, посилення впливу світового господарства на національний економічний розвиток. В економічній літературі, залежно від системи пріоритетів окремої держави в галузі зовнішньоекономічної діяльності, розрізняють такі види зовнішньоекономічної політики (таблиця 1.2.)

У науковій літературі за впливом на суб'єкт ЗЕД прийнято виділяти два типи зовнішньоекономічної політики - протекціоністську та ліберальну. Інструменти політики протекціонізму державні інститути в тій чи іншій мірі широко застосовували й застосовують у сучасній зовнішньоекономічній практиці.

Таблиця 1.2

Види зовнішньоекономічної політики

№ з/п	Вид	Зміст
1	Пасивна	погодження на часткову або повну втрату самостійності країни у проведенні економічної політики в зв'язку, наприклад, із участю в інтеграційному об'єднанні
2	Експлуатаційна	намагання використати зростаючу взаємозалежність країни, зокрема, через лібералізацію економічних відносин;
3	Захисна	збереження певного рівня економічної автономності країни, зокрема, через введення обмежуючих режимів;
4	Агресивна	регулювання та контроль руху чинників виробництва однієї країни стосовно інших
5	Конструктивна	Узгодження умов регулювання зовнішньоекономічних зв'язків з окремих питань

Джерело: сформовано автором на основі [79; 85; 95, 96]

Поглиблення інтеграційних процесів у світі зумовили широке застосування політики протекціонізму, яку застосовують інтеграційні спільноти проти країн, не членів угруповання. Наприклад, країни ЄС вже на початку створення свого об'єднання запровадили єдину зовнішньоторговельну політику з наявними елементами колективного протекціонізму, тобто був запроваджений протекціонізм інтеграційного об'єднання.

На противагу протекціонізму ліберальна зовнішньоторговельна політика країни спрямована на розширення свободи економічних дій національних суб'єктів господарювання і ліквідацію обмежень на взаємовідносини у сфері міжнародної взаємодії, а також полегшення роботи іноземних суб'єктів на внутрішньому ринку країни. Як правило, цей тип політики здебільшого стосується зовнішньої торгівлі. Лібералізація торгівлі пов'язана із поглибленням процесу глобалізації світового господарства та інтернаціоналізації національних економік і має двосторонній, багатосторонній (наднаціональний) і глобальний характер [1].

В аграрній сфері інституційне середовище характеризується значними ризиками та високим ступенем невизначеності. Слід насамперед відзначити непослідовність орієнтації на забезпечення інтеграції виробництва, формування структур оптової торгівлі сільгосппродукцією, у т.ч. на експорт, та суб'єктів інформаційного обслуговування. Усе це разом із виробництвом агропродовольчої продукції у розрізі підприємств різних організаційно-правових форм, різних типів і форм власності та інституціями стимулювання розвитку агроекономічних відносин становить організаційно-економічний механізм аграрної політики. Однак, через неврахування глибинних причин виникнення проблем у розвитку сільського господарства, держава не розробила ефективну аграрну політику, стратегію і тактику її реалізації, які б відповідали сучасним глобальним викликам. Проблеми інституційного забезпечення аграрного сектору в частині організації зовнішньоекономічної діяльності наведено у таблиці 1.33.

Таблиця 1.3

Проблеми інституційного забезпечення ЗЕД підприємств аграрної сфери

Проблема	Чинники та умови виникнення	Особливості впливу на ЗЕД підприємств аграрної сфери
Різноманітність, неузгодженість та нестабільність нормативно-правової бази	Зміни напрямів і пріоритетів державної політики, що визначають вектори зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрної сфери	Деструктивність інститутів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, системна невизначеність щодо рівня підтримки експортоорієнтованих агровиробників
Нерівні умови доступу виробників до каналів реалізації продукції на зовнішні ринки	Монополізація каналів збуту посередниками або фізична відсутність доступу до них	Ситуативний характер виробництва окремих видів продукції, необґрунтована асортиментна політика
Проблема доступу до інфраструктурних послуг	Низька територіальна щільність інфраструктурних об'єктів, нездатність дрібнотоварних виробників сформувати великі крупні товарні партії	Необхідність кооперування дрібних та малих агровиробників для провадження зовнішньоекономічної діяльності
Неякісні інфраструктурні послуги	Відсутність інфраструктури зберігання продукції у безпосередніх виробників	Високий рівень втрат продукції при зберіганні, перенесення всіх ризиків щодо забезпечення якості товарів на виробника
Відсутність виваженої державної політики щодо впливу на експортну діяльність агровиробників	Невизнання державного регулювання як складової інфраструктурної політики, недосконалість законодавства, несприятливий інвестиційний клімат	Складність прийняття рішень агровиробниками-суб'єктами ЗЕД, нестабільність їх стратегічної поведінки

Джерело: сформовано автором на основі [34, 51, 57, 96]

Для вирішення зазначених проблем необхідно сформувати наукові підходи щодо виміру інституційних характеристик зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, на основі яких доцільно виділити ключові чинники впливу і запропонувати шляхи вирішення.

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів вплив держави на економічні відносини в країні докорінно змінюється. В країнах із трансформаційною економікою, як свідчить досвід країн-членів ЄС східноєвропейського регіону, державний вплив на розвиток зовнішньоекономічної діяльності національних підприємств є об'єктивною необхідністю й спрямовується на створення умов та сприяння розвитку їх

зв'язків із іноземними партнерами. Україна самостійно формує систему та запроваджує механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на власній території, яке покликане забезпечувати [57]:

- захист комерційних інтересів суб'єктів ЗЕД та національних економічних інтересів;
- створення для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності рівних умов розвитку підприємництва за всіма видами незалежно від форм власності та всіма напрямками використання доходів, здійснення інвестицій тощо;
- дієву антимонопольну політику у сфері зовнішньоекономічної діяльності та стимулювання конкуренції.

Згідно сучасних наукових підходів, економічна теорія визнає необхідність державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оскільки ефективне функціонування зовнішньоекономічного сектору трансформаційної економіки, забезпечує соціально-економічну стабільність в країні, зайнятість і добробут економічно активної частини населення [60].

Державний механізм стимулювання й регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств, зважаючи на досвід економічно розвинених країн світу, покликаний створити умови, які б передбачали [119]:

- ефективні інструменти державної підтримки й стимулювання підприємств-суб'єктів ЗЕД, у першу чергу експортоорієнтованих підприємств, з метою посилення потенціалу виробництва конкурентоспроможної продукції;
- запровадження ефективних механізмів (аналогічних тим, що діють в Європейському Союзі) тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- період адаптації (зокрема, і тимчасового запровадження компенсаційного механізму) до умов та вимог європейського ринку та

розбудову ефективної системи технічних стандартів, санітарних норм, підтвердження відповідності та якості для підприємств-суб'єктів ЗЕД;

- створення ефективного механізму протидії дискримінації для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності різних форм власності з використанням ринкових, а не адміністративних важелів впливу державних органів у цій сфері;
- запровадження ефективного механізму фінансового забезпечення і підтримки національних експортерів через системи кредитування та страхування експорту;
- створення умов для диверсифікації товарної структури експорту, забезпечуючи просування на зовнішні ринки продукції з високим ступенем доданої вартості, збільшення експорту високотехнологічних товарів тощо;
- прискорений розвиток третинного сектору національної економіки та стимулювання збільшення обсягу експорту послуг;
- створення дієвої системи інформаційного забезпечення та підтримки зовнішньоекономічної діяльності, відкритих каналів розповсюдження інформації про національних товаровиробників та стосовно зовнішніх ринків, залучення їх до участі у виставках та ярмарках, які проводяться за кордоном тощо.

Необхідно звернути увагу на те що, відповідно до сучасної міжнародної практики, крім державних інститутів, просуванням та відстоюванням інтересів національних товаровиробників в економічно розвинених країнах світу на зовнішні ринки здійснюють, головним чином, недержавні організації та об'єднання. До них відносяться територіальні або галузеві торговельно-промислові палати, бізнес-ради, представництва та інші інститути ринкової інфраструктури. Вони ж опікуються питанням міжнародної виставкової діяльності. Формування та розвиток таких структур в національній економіці може активізувати зовнішньоекономічну діяльність національних суб'єктів господарювання та прискорити їх вихід на світові ринки [69].

Методи й механізми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності формують комплексну систему заходів, спрямованих на поєднання розвитку інститутів ринку та інтересів суб'єктів ЗЕД. До цієї системи входять правовий та фінансовий механізм, механізми стимулювання, підтримки, сприяння, контролю, які в свою чергу можна об'єднати в наступні основні напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а саме: організаційно-адміністративні; кредитно-фінансові; податкові та антимонопольні регулювання. З цією метою держава може провадити заходи щодо дипломатичної підтримки потреб експортних галузей або окремих підприємств, кредитуванню або наданню субсидій чи пільг підприємствам-експортерам, надання спеціальних консультацій [26, с. 49].

Узагальнюючи існуючі теоретичні підходи до визначення напрямів трансформації інституційного середовища здійснення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, необхідно визначити внутрішні і зовнішні фактори, які безпосередньо впливають на процеси інституційних змін та взаємодії і взаємовідносини між базовими, сформованими (в умовах переходу до ринкових відносин) та імпортованими або нав'язаними (наприклад, процесом євроінтеграції) інститутами. Що, в свою чергу, впливає на економічні взаємодії між владою, бізнесом і споживачами. Звідси, інституційна система забезпечення розвитку аграрного сектору економіки загалом та зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема, потребує комплексної модернізації на всіх рівнях. При цьому, необхідно враховувати техніко-технологічний рівень вітчизняного експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва, його природно-ресурсне забезпечення, обмеження в фінансовому та трудо-ресурсному забезпеченні, інвестиційній привабливості галузі тощо. Також, необхідним є вирішення низки питань, пов'язаних із забезпеченням ефективного функціонування інститутів власності, права, організацій і об'єднань підприємств, регулювання, контролю й підтримки ЗЕД аграрних підприємств.

1.2. Систематизація підходів та індикатори виміру інституційних характеристик зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств

Інституційне забезпечення ЗЕД підприємства розглядається через призму взаємодії функціонуючих інституційних утворень та структурних складових інституційної системи, які регулюють їх міжнародні економічні взаємодії й взаємовідносини. Сформована система інституційного забезпечення визначає рівень розвитку інституційного середовища, яке здатне стимулювати або, навпаки, стримувати розвиток зовнішньоекономічних відносин підприємств аграрного сектору економіки. Економічний аналіз трансформаційних процесів у перехідній соціально-економічній системі, розбудова ринкової моделі країни потребує модернізації та вдосконалення впливу базових інститутів на організацію зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Це передбачає їх суттєвої переорієнтації, їх діяльності у напрямі дотримання загальноєвропейських стандартів організації виробництва, проведення значно ширших за своїм змістом інституційно-структурних трансформацій в основних сферах, що формують базу соціально-орієнтованих ринкових відносин. До них відносяться: інститут власності, нормативно-правова сфера; державне управління; інститут ринку та підприємництва; інституційна інфраструктура; система економічних і соціальних взаємодій та міжнародних взаємовідносин суб'єктів господарювання тощо. Аналіз сучасного стану розвитку економіки країн недостатньо здійснювати лише з позицій економічних відносин її суб'єктів. Їх взаємодії й взаємовідносини мають доповнюватися впливом інституційних чинників. Дослідження наявних підходів щодо методичних основ оцінки впливу інституційного середовища на здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства свідчить про наявність великої кількості підходів та груп інституційних чинників, які розроблені та сформовані відомими вченими-теоретиками у межах нової інституційної теорії, різноманітними міжнародними організаціями й рейтинговими агентствами тощо. Оприлюднені результати дослідження

стосуються оцінки інституційного середовища країни або інтеграційного співтовариства й меншою мірою застосовуються для досліджень розвитку окремих галузей економіки. Разом із тим, як засвідчує міжнародна практика, інституційні чинники мають суттєвий вплив на економіку та її конкурентоспроможність на глобальному рівні, що й зумовлює необхідність розгляду та аналізу ефективності функціонування інституційної системи. Інституційна теорія, на відміну від класичної економічної теорії, котра базується на дослідженні розподілу граничного доходу між факторами виробництва, розглядає інституційний розподіл, який є результатом взаємодії соціальних груп. З позицій нової інституційної теорії, нові умови господарювання обумовлюють два напрями розвитку їх економічної діяльності: забезпечення ефективності власного виробництва й отримання прибутку в межах успадкованих від попередньої системи інституційних обмежень; впливу на функціонуючі інститути й інституції з метою їх трансформації відповідно до сучасних умов. Питання ефективності функціонування та розвитку складних соціально-економічних систем у межах існуючих інституційних обмежень докладно розглядаються і аналізуються у працях О. Вільямсона. Інший підхід передбачає спрямування необхідних ресурсів у процес трансформації функціонуючих інститутів, що дозволяє сформувати ефективні механізми розподілу ресурсів та створити нові конкурентні переваги для національних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Такий підхід до структурно-інституційної трансформації суспільно-економічних відносин зумовлює необхідність участі суб'єктів господарювання незалежно від форм власності в цьому процесі, що в кінцевому результаті, призводить до їх додаткових витрат. Особливо, це є актуальним для аграрних підприємств—учасників зовнішньоекономічних відносин. Маємо на увазі, наприклад, необхідність дотримання європейських вимог, правил і стандартів виробництва сільськогосподарської продукції вітчизняними підприємствами для експорту в країни-члени ЄС. Зважаючи на те, що зовнішньоекономічна діяльність аграрних підприємств

піддана регуляторному впливу на різних рівнях, середовище їх інституційного розвитку охоплює сукупність різноманітних політичних, економічних, юридичних, адміністративних, інтеграційних та інших правил й організацій тощо. Звідси, вони визначають види і форми зовнішньоекономічної діяльності у європейському векторі. Інституційне середовище ЗЕД включає організаційно-інституційну (функціонування інституції і організацій різних рівнів) та структурно-інституційну (інститути влади, власності та підприємницької діяльності) підсистеми. Комплексний аналіз теоретико-методологічних основ інституційного забезпечення зовнішньоекономічних відносин аграрних підприємств дозволив визначити напрями та сформувані методичні підходи для оцінки якості впливу інститутів й інституцій на ефективність їх діяльності на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції.

Економічна теорія розрізняє два типи інституційних змін: вимушені та нав'язані [2]. Вимушені інституційні зміни передбачають модифікацію існуючого інституційного середовища або створення нового середовища. Модифікація передбачає удосконалення діючих інститутів й інституцій, а також припинення функціонування успадкованих від попередньої соціально-економічної системи інституцій й створення нових. Такі інституційні зміни добровільно трансформуються з метою створення середовища для реалізації економічних можливостей в нових умовах господарювання. Прикладом вимушених інституційних змін може бути інституційне середовище, яке формується в перехідних (трансформаційних) соціально-економічних системах. Нав'язані інституційні зміни вводяться і забезпечуються директивними рішеннями інститутів влади або прийнятих законів. Нав'язані інституційні зміни обумовлені суттєвими змінами, наприклад, зовнішнього економічного середовища функціонування суб'єктів господарювання. Для аграрних підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічних відносин нав'язані інституційні зміни пов'язані із зміною правил, норм і вимог, які встановлені для експорту сільськогосподарської продукції до країн Європейського Союзу

після підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. Особлива роль в інституційному середовищі зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств відводиться неформальним інститутам та інституціям. Зокрема, вітчизняні експортери сільськогосподарської продукції при виході на європейський аграрний ринок піддані впливу комплексних регуляторних чи обмежуючих норм правил, які встановлені на спільному ринку ЄС тощо. Також, до них застосовується широкий спектр нетарифних методів зовнішньоекономічного регулювання тощо. Нав'язані інституційні зміни суттєво вплинули на ефективність експортоорієнтованого виробництва, особливо малих і середніх вітчизняних аграрних підприємств.

Крім державних, ринкових, інтеграційних та інших інститутів, важливими для організації міжнародних відносин – є розвиток різноманітних неформальних інститутів. У новій інституційній економічній теорії неформальні інститути розглядаються як доповнення до формальних інституційних змін. Слід зазначити, що в умовах трансформації соціально-економічної системи, інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічних відносин підприємств продовжує формуватися і удосконалюватися.

Досліджуючи сутність та складові інституційного середовища, автори наукових публікацій визначали його з різних позицій. Зокрема, О. Уільямсон вважає, що інституційне середовище формують основні політичні, соціальні та правові норми, які є базою для виробництва, обміну і споживання, а також це установлені правила, які створюють єдиний економічний простір, де здійснюється економічна діяльність [97]. Л. Девіс, Д. Норт розглядають інституційне середовище, як сукупність фундаментальних, політико-правових, соціально-поведінкових правил, які формують основу для виробництва, обміну, розподілу й споживання [95,96]. І. Бродська включає до інституційного середовища функціонуючі економічні інститути, інститути соціального і духовного оточення тощо [20]. І. Колесніченко визначає інституційне середовище як сукупність базових соціальних, політичних,

юридичних та економічних правил, а його основними складовими виступають правила соціального життя суспільства, функціонуюча політична система, базові правові норми тощо [60]. І. Манцуров вважає, що інституційне середовище формує сукупність різнорівневих інститутів, що розглядається як інституційна матриця формальних правил і неформальних обмежень [21]. В. Макогон аналізує інституційне середовище через процес формування та реалізації бюджетної політики, що характеризується системою формальних і неформальних інститутів, які взаємодіють між собою і є взаємопов'язаними (інституційні правила, норми та стандарти, інститути фіскального контролю за їх дотриманням), які впливають на сталий соціально-економічний розвиток країни [81]. На думку авторів Ж. Шевчук, Н. Сидорчук, інституційне середовище – це сукупність найважливіших фундаментальних соціальних, правових, політичних, економічних, морально-етичних, культурних правил і норм, що визначають поведінку та взаємовідносини у суспільстві, у тому числі між суб'єктами господарювання і державою, і повинні бути спрямовані на підвищення ефективності економіки та якості життя населення [145]. В.В. Силин вважає, що інституційне середовище виступає в якості особливого інституту, який визначає напрям розвитку системи, а також створює умови, за яких формуються різноманітні ефективні інститути [147]. М.С. Данько розглядає інституційне середовище з точки зору об'єднання фундаментальних політичних, соціальних, юридичних правил, за якими організовуються процеси виробництва та обміну, а також правила, які регулюють взаємодії і взаємовідносини у приватному секторі поведінки економічних агентів на договірній основі тощо [141].

Частково перераховані наукові підходи розкривають різні аспекти організації і функціонування інституційного середовища. Однак, більшість авторів виокремлюють одну важливу характеристику інституційного середовища, а саме наявність в його структурі формальних і неформальних

правил, які регулюють діяльність суб'єктів господарювання та забезпечують їх виконання.

Інституційне середовище трансформаційної економіки формують базові інститути й інституції. За визначенням В.Є. Дементьєва [150], «як опорні інститути модернізації припустимо розглядати таку інституційну структуру економіки, яка реформується, що здатна забезпечити розв'язання актуальних завдань модернізації країни з урахуванням наявних обставин». Структура інституційного середовища формується із базових інститутів й інституцій. Фактично, вони організовують трансформаційні процеси не тільки в соціально-економічній системі, але й в окремих секторах економіки. Крім того, базові інститути й інституції модернізують всі суспільні взаємовідносини і взаємодії. Звідси, в структурі інституційного середовища зростає роль специфічних інститутів, що обумовлюються історичними, економічними та політичними особливостями розвитку кожної національної економіки. На думку вчених-економістів головними й специфічними інститутами трансформаційної соціально-економічної системи мають стати інститути й інституції, вплив яких має розповсюджуватися на розбудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, розвитку всіх форм власності та захисту приватної власності, розвитку господарськи, зокрема, й міжнародних взаємовідносин і взаємодій. Як засвідчує практика економічно розвинених країн світу, трансформаційні процеси повинні відбуватися за участі держави, тобто основного інституту, який здатний провести ринкові реформи та забезпечити трансформацію соціально-економічної системи країни. Д. Норт [95, 96] вказує на те, що спочатку формуються політичні інститути, наприклад, інститут власності, які сприяють розвитку економічних інститутів, котрі, в свою чергу, сформують систему ефективного ринкового обміну. У процесі трансформації соціально-економічної системи країни вирішується два основних завдання: це формування ефективних інститутів, які б відповідали основним засадам функціонування ринкової економіки та були здатними сформувати сучасну інституційну структуру соціально-

економічної системи. З іншого боку, політичні інститути мають забезпечити процес реформування всіх суспільних, соціальних, економічних, зокрема, зовнішньоекономічних взаємовідносин й взаємодій. Звідси, організація ефективної взаємодії із міжнародними й міжрегіональними інститутами й інституціями, наприклад, економічними, інтеграційними, фінансовими тощо, що дозволить прискорити процес реформування соціально-економічної системи країни та інтегруватися у світову економіку. Модернізація національного інституційного середовища в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу повинна бути зорієнтована на побудову таких інститутів й інституцій, які б відповідали інституційній системі європейських суспільств і економік. Якщо не адаптувати національні інститути до вимог і правил, які діють на міжнародному або субрегіональному, наприклад, євроінтеграційному, рівнях, то залишається висока ймовірність країні потрапити у так звані «інституційні пастки». Тобто, формується інституційне середовище і можуть бути створені відповідні інститути й інституції (наприклад, такі ж правила і норми, як і в економічно розвинених країнах), однак на практиці система контролю й примусу до їх виконання, а також суб'єкти впливу можуть бути іншими. Це змінює мотивацію до активізації зовнішньоекономічної діяльності, укладання міжнародних угод та оцінку наслідків таких угод суб'єктами ринковими відносинами.

У сучасних економічних дослідженнях ще не сформований єдиний підхід щодо складових інституційного середовища та оцінки якості інституційного системи. Зокрема, заслуговують уваги індекси – моделі Міжнародного посібника з ризиків по країнах (International Country Risk Guide). Індекси, що використовуються в моделі, досліджують по країнах світу (140 країн): політичні, економічні та фінансові ризики та кожного року публікують результати за якими складають рейтинги країн світу. На основі цих досліджень здійснювали оцінку інститутів та інституційного розвитку конкретних країн такі дослідники як С. Кнака, Ч. Джоунс, Д. Ейсмогл, С. Джонсон, Дж. Робінсон та інші [145]. У межах проекту Світового банку

дослідники Д. Кауфманн, А. Краайо і М. Маструцці комплексну оцінку якості інститутів більш ніж у 200 країнах світу та сформували групи Світових індексів, які характеризують досягнутий рівень розвитку інституційного середовища в кожній із досліджуваних країн. Практичного застосування в наукових дослідженнях набув інтегральний індекс. За допомогою даного індексу проводиться інституційне визначення режиму країни, який характеризується відповідною кількістю тих чи інших інститутів і знаходяться на різних рівнях розвитку. Політичний режим країни визначається за допомогою трьох субіндексів, а саме: конкретність і відкритість інститутів ротації; наявність інституційних обмежень виконавчої влади; наявність інституційних каналів вільної і рівної участі населення у політичних процесах. Запропоновані Д. Ейсмоглом, С. Джонсоном, Дж. Робінсоном і Й. Тейчероеном методичні підходи щодо оцінки інституційного розвитку країни, які базуються саме на використанні даного індексу. Отже, в межах практичних досліджень запропоновано різні методики оцінки інституційного розвитку, а вибір конкретної групи індексів ускладняються тим, що сучасні економічні дослідження потребують кількісної та якісної оцінки впливу інституційної системи на функціонування й розвиток складних соціально-економічних систем.

Основні методологічні та методичні підходи до оцінки якості інституційного середовища зводяться до наступного. Насамперед, це оцінка трансакційних витрат суб'єктів господарювання загалом, а також учасників зовнішньоекономічних відносин зокрема. Концепція трансакційних витрат сформована в межах нової інституційної теорії такими дослідниками як Р. Коуз, Д. Норт, Т. Еггертссон та інші. З позицій Д. Норта, загальні витрати виробництва складаються з ресурсних вкладень землі, праці та капіталу. Він зауважує, що капітал використовується як для зміни фізичних властивостей продукції в процесі виробництва, так і для здійснення трансакцій суспільних відносин (право користування, право отримання доходу від користування, право здійснювати обмін тощо). Д. Норт, визначаючи трансакційні витрати,

вказує на одну із особливостей інституційної системи, а саме, вона виступає основою обмежень для здійснення ринкового обміну. На його думку, трансакції складаються як з витрат, які піддаються виміру, так і з витрат, які проблематично виміряти в сучасних ринкових відносинах (корупція, неринкові взаємодії бізнесу і влади тощо). Крім того, мають місце втрати, пов'язані із функціонуванням недосконалої системи інститутів контролю, регулювання і стимулювання. Вказані невимірні складові, обумовлені конкретними інститутами, та суттєво впливають на ефективність зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання й рівень конкурентоспроможності національного експортного виробництва, ускладнюють оцінку загальної величини трансакційних витрат у трансформаційній економіці [95]. Загальна величина трансакційних витрат розраховується на одну угоду або на одну бізнес-одиницю. В нашій роботі, яка присвячена дослідженню інституційного забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства та їх конкурентоспроможності на європейському ринку сільськогосподарської продукції, розгляд трансакційних витрат обмежимо витратами, які пов'язані із діяльністю суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки на зовнішньому ринку, а саме, європейському ринку сільськогосподарської продукції, що обумовлені ефективністю функціонування окремих складових й елементів внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища. У цьому контексті, трансакційні витрати в системі зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства за умов поглиблення євроінтеграційного процесу, доцільно оцінювати за такими групами:

а) витрати на функціонування експортоорієнтованого аграрного виробництва (організація виробничого процесу відповідно вимогам, правилам, нормам і стандартам спільного аграрного ринку ЄС тощо);

б) витрати на організацію міжнародних економічних взаємодій й взаємовідносин (збір бізнес-інформації; укладання та реалізація зовнішньоекономічних контрактів тощо);

в) витрати, пов'язані із забезпеченням конкурентоспроможності вітчизняного аграрного підприємства на європейському ринку сільськогосподарської продукції (отримані стимулюючі виплати, дотації та інші організаційно-ринкові та преференційні заходи: система лобіювання власних інтересів через систему формальних і неформальних інститутів й організацій, зокрема, й міжнародних; інші структури, які мають інституційні інтереси в міжнародному бізнесі тощо);

г) витрати, пов'язані із формування іміджу та ділової репутації на європейському ринку (витрати на незалежну оцінку бізнесу; витрати на незалежний обов'язковий аудит ЗЕД підприємства тощо).

Система показників, які характеризують трансакційні витрати аграрного підприємства – суб'єкту ЗЕД у межах вище виділених груп, приведена у Таблицях С і Т додатку.

Другий підхід базується на застосуванні кількісних методів експертного оцінювання системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання та якості функціонування національних та наднаціональних інститутів. Зміст методу полягає в аналізі комплексної інформації, отриманої шляхом опитування експертів. Використання експертів як джерела інформації про майбутній розвиток досліджуваного соціально-економічного явища чи процесу, ґрунтується на припущенні, що фахівці в конкретній галузі володіють необхідними знаннями щодо вирішення досліджуваних проблем. Тобто, в основі використання експертних висновків лежать сучасні знання фахівців, їх вміння узагальнювати практичний і світовий досвід досліджень та розробок у певній сфері економічної діяльності тощо. При цьому, визначені експертами складові інституційного середовища забезпечення зовнішньоекономічної

діяльності суб'єкту господарювання групуються за характерними ознаками з присвоєння їм відповідного рангу [95, 96].

Наступний підхід базується на інтегральній індексній оцінці якості інститутів й інституцій, які забезпечують соціально-економічного розвиток країни загалом, всіх секторів національної економіки й суб'єктів господарської діяльності зокрема та її взаємодії і взаємовідносини із зовнішнім середовищем. За допомогою методів експертних оцінок сучасних умов здійснення господарської діяльності та статистичних показників соціально-економічного розвитку виводяться індекси стану інституційного середовища[95].

Комплексний аналіз сучасного рівня розвитку інституційного середовища країни проведемо за допомогою індикаторів та показників, які використовуються міжнародними організаціями й рейтинговими агентствами при оцінці різноманітних соціально-економічних явищ і процесів у країнах світу. Зокрема, стан інституціонального середовища в Україні можна оцінити за багатьма показниками. Насамперед це Всесвітній показник ефективності державного управління (WGI); Індекс недієздатності держав (FSI); Індекс глобальної конкурентоздатності (GCI); Індекс економічної свободи (IEF); Індекс легкості ведення бізнесу (EBI); Індекс сприйняття корупції (CPI) та інші.

У світовій практиці розраховуються різні інтегральні показники ефективності державного управління, які були розроблені міжнародними організаціями. Насамперед, це показники ефективності державного управління в міжнародному порівнянні (WGI). [152, 153]. Показник розраховується за допомогою декількох сотень показників й індикаторів, об'єднаних у шість індексів, на основі яких оцінюють основні параметри державного управління. Ці параметри включають у себе: а) процеси вибору, контролю і заміни уряду; б) здатність уряду розробляти та реалізовувати політику; в) повагу громадян і держави до інститутів, управління

соціальними та економічними взаємодіями в суспільстві тощо. Оцінка здійснювалась на основі порівняння шести індексів.

Перший, це право голосу і підзвітність, який враховує показники, що відображають різні аспекти політичних процесів в країні, прав і свобод громадян. У 2019 році в Україні даний показник становив - 0,01.

Другий індекс оцінює політичну стабільність і відсутність насильства/тероризму та будується на основі групи показників, що вимірюють імовірність дестабілізації позицій державного керівництва й вимушеної відставки урядів внаслідок застосування насилля. Він відображає спроможність державного управління до різких змін, зміни політичного курсу тощо. У 2019 році в Україні показник склав -1,83 (167 місце серед 215 країн світу).

Третій індекс оцінює ефективність державного управління та відображає якість державних послуг, розвиток бюрократії, компетенцію держслужбовців, рівень незалежності державної служби від політичного тиску, рівень довіри до офіційного політичного курсу. За даним показником (-0,42) у 2019 році Україна посіла 145 місце в світі із 215 країн.

Четвертий індекс відображає якість державного регулювання бізнес-середовища в країні. Зокрема, оцінюють заходи, які протирічать основним засадам розвитку ринкової економіки, а саме: контроль рівень цін, неадекватний контроль сфери банківських послуг, контроль міжнародної торгівлі та розвитку бізнесу тощо. За даними 2019 року, цей показник в Україні становив - 0,43 (156 місце в світі);

Наступний індекс – це верховенство права. Він відображає ступінь довіри громадян до законів держави, рівень їх виконання, ставлення громадян до правопорушень і злочинів, а також вимірює ефективність та передбачуваність законодавчої системи. За даними 2019 року цей показник в Україні становив 0,72;

Останній, це індекс контролю за рівнем корупції, який оцінює ступінь сприйняття корупції в суспільстві. Наприклад, вплив корупції на розвиток

бізнесу, існування корупції на політичному рівні, участі політичної еліти в корупційних процесах тощо. За даними 2019 року цей показник в Україні становив - 0,87.

Світовим банком та міжнародними організаціями досліджуються і інші інтегральні показники, за допомогою яких оцінюється ефективності державного управління, а саме: показники WBES, за допомогою якого здійснюється порівняльна оцінка державної політики, ділового клімату, якості регулювання, рівня корупції, якості державних послуг у контексті взаємодії між бізнесом і державою; показники BEEPS оцінюють якість управління, діловий клімат, конкурентне середовище, рівень корупції у контексті взаємодії між бізнесом і державою у країнах з перехідною економікою; індекс сприйняття корупції, який дозволяє отримати щорічний зріз за рівнем корупції в державному секторі в різних країнах; індекс непрозорості, який дозволяє оцінити вплив непрозорості країни на вартість і ефективність капіталовкладень. Він представлений у вигляді інтегрального чинника непрозорості, складеного на основі п'яти первинних показників, що характеризують наступні сфери: корупція в державних органах; закони, що регулюють права власності; економічна політика (фіскальна, монетарна, податкова); стандарти фінансування; регулювання комерційної діяльності [152, 154, 156].

Ще одна методика, що стосується оцінки інституціонального середовища країни – Індекс крихких держав (FSI). Це комплексний показник, який характеризує здатність/нездатність влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну й економічну ситуацію в державі. Фонд проводить моніторинг за 12 основними індикаторами, які поділяють на 3 групи:

1. Соціальні показники (демографічний тиск, міграція біженців та/або переселенців, наявність незадоволених і радикальних груп, стійка і перманентна еміграція);

2. Економічні показники (нерівномірність економічного розвитку, рівень економічної нестабільності);

3. Політичні та воєнні показники (рівень криміналізації державних структур, наявність та якість суспільних послуг, рівень порушення прав людини, рівень впливу апарату державної безпеки, рівень впливу групових та/або кланових еліт, ступінь втручання інших держав або зовнішньополітичних суб'єктів) [1]. Цей індекс найкраще підходить для аналізу та оцінки ситуації в нестабільних країнах, або в країнах які балансують на межі стабільності. Відповідно даного рейтингу, Україна посіла в 2019 році 91 місце (індекс 71,0) серед 178 країн світу [162, 164].

Дослідити стан та рівень розвитку інституційного середовища в кожній країні можна за допомогою Індексу глобальної конкурентоздатності, який розроблений Всесвітнім економічним форумом. Визначаючи конкурентоспроможність як набір інститутів, політичних заходів і чинників, що визначають рівень продуктивності країни, він розраховує рейтинг на основі комбінації загальнодоступних і власних спеціалізованих даних за складовими конкурентоспроможності, а саме: макроекономічна стабільність, споживчий ринок, ринок праці, фінансова система, розмір внутрішнього ринку, якість інститутів, стан інфраструктури, рівень проникнення ІТ і сучасних комунікацій, здоров'я населення, освіта і навички, динаміка бізнес-розвитку, здатність до інновацій. У 2019 році Україна посіла 85 місце із 141 країни світу [164].

Індекс економічної свободи це комбінований показник і супровідний рейтинг, який щорічно розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу [163]. Теоретичною основою цього показника складають ідеї А. Сміта, виходячи з яких існує взаємозв'язок між свободою економіки та ефективністю її розвитку. Оцінюючи ефективність економічного розвитку країни, для розрахунку Індексу використовують чисельні реальні макроекономічні показники, головними з яких є темпи її зростання, ступінь технологічної модернізації, рівень розвитку

інфраструктури тощо. Індекс комбінує кількісні та якісні показники і розраховується як середнє арифметичне дванадцяти компонентів економічної свободи. Показники набувають значення від 0 (найгірше значення) до 100 (найкраще). Для розрахунку Індексу використовують дванадцять компонентів, які є основою економічної свободи країн світу, згрупованих у чотири категорії:

1. Верховенство права (права власності (у 2019 р. значення показника складає 41,4 бала), свобода від корупції (22,6), ефективність судочинства (17,8) та цілісність уряду (15,6));

2. Обмеження уряду (фіскальна свобода (67,9), податкове навантаження (37,6), державні витрати (38,2) та державний борг (80,2));

3. Ефективність регулювання (свобода бізнесу (62,1), свобода праці (48,8) та монетарна свобода (47,4));

4. Відкритість ринку (свобода торгівлі (85,9), свобода інвестування (25,0) та фінансова свобода (30,0)).

Індекс економічної свободи розраховується для 186 країн світу, але рейтинг економічної свободи складається для 178 з них. За результатами оцінювання країни світу відбувається поділ на п'ять груп – вільні (показник від 80 до 100 балів); в основному вільні (від 70 до 79,9); помірно вільні (від 60 до 69,9); в основному невольні (від 50 до 59,9); пригнічені (0 до 49,9). Цьому повністю оцінені і зараховані до рейтингу лише 178 з них. У 2019 році Україна зайняла 147 місце (52,3 бали зі 100 можливих) із 180 країн, а серед 44 країн Європи вона посіла останнє – 44 місце [154].

Негативний вплив на розвиток інституціонального середовища країни має сучасний стан умов ведення національного бізнесу і організації підприємницької діяльності. Оцінювання цього економічного явища здійснюється за допомогою Індексу легкості ведення бізнесу, який розраховується Світовим банком на основі річних звітів. Вказаний Індекс використовується для порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу. Він використовується для вимірювання змін у бізнес-кліматі

країни. Високі оцінки у Індексі свідчать про краще регулювання бізнесу та ефективне функціонування інституту прав власності. В Україні за період з 2012 р. до 2019 р., помічаються позитивні тенденції в інституційному забезпеченні сприятливого бізнес-клімату. Так, за цей період значно покращились позиції країни в світовому рейтингу Індeksu (Україна перемістилась з 152 на 71 місце серед 190 країн). Україна набрала 68,25 бали зі 100 можливих [164]. Прогрес щодо показників Індeksu легкості ведення бізнесу відображений у Додатку Т. Порівняно з країнам – членами ЄС, Україна має переваги лише за двома з наведених показників: у вартості реєстрації бізнесу (1,2% від доходу на одну особу порівняно з 3,4%) та у забезпеченні юридичних прав кредиторів і позичальників (8 балів проти 6). Інші показники характеризують більш високі трансакційні витрати на здійснення інвестицій, започаткування бізнесу чи відновлення його платоспроможності. Проблематичним залишається показник захисту прав інвесторів та залишається низьким показник повернення заборгованості при банкрутстві підприємств, а саме лише 8,6 центів на долар проти 71,9 в країнах ЄС.

Отже, для продовження реформ в країні не сформоване сприятливе інституційне середовище, котре здатне забезпечити сталий соціально-економічний розвиток, з урахуванням особливостей розвитку трансформаційного й євроінтеграційних процесів. Саме державні інститути мають запропонувати напрям розвитку інституційної системи, здатної провести модернізацію національної економіки. Трансформація вітчизняної інституційної системи зумовлює необхідність модернізувати успадковані від попереднього господарського укладу інститути й інституції, а також формувати нові, які б відповідали глобальним викликам та умовам зовнішнього ринкового середовища. Світова практика кардинальних економічних перетворень, наприклад, в таких країнах як Німеччина, Японія, нові індустріальні країни Південно-Східної Азії та інші, засвідчує успішну імплементацією імпортованих інститутів у національний соціально-

економічний простір. При цьому, була успішно модернізацією національного інституційного середовища.

Складність застосування підходів економічного аналізу до оцінки рівня розвитку інституційного середовища здійснення зовнішньоекономічної діяльності зумовлене неоднорідною природою його головних структурних елементів. Тому, кожен інститут й інституція вимагають особливих підходів до їх оцінки. Проблема полягає у складності здійснення кількісного оцінювання рівня розвитку інституцій та їх синергетичної дії. Інституції можна оцінити лише опосередковано, а саме: на основі суб'єктивних оцінювань, інтерпретованих із тим чи іншим рівнем коректності та можливості залучення математичного апарату або ж на підставі кількісних критеріїв, які свідчать про результати впливу інституцій.

Вважаємо, що дослідження інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності повинно бути побудовано на засадах універсальних принципів економічного аналізу, об'єднанні методологічними позиціями системного, інституціонального, еволюційного й синергетичного підходів.

Аналізуючи інституційний вплив на розвиток зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, необхідно врахувати комплексний характер впливу макроекономічних та інтеграційних чинників на розвиток, як соціально-економічної системи загалом, так і окремих секторів національної економіки, зокрема. Необхідно проаналізувати ефективність функціонування інститутів й інституції національного рівня та їх взаємодії із міжнародними (інтеграційними) інститутами й інституціями з позицій формування середовища для ефективного функціонування суб'єктів ЗЕД. Також, досліджується стан розвитку національної економіки, міжнародні інтеграційні зв'язки, а також чинники і система державного регулювання, стимулювання і контролю зовнішньоекономічних відносин, рівень інвестиційної привабливості країни тощо. Аналіз взаємодії формальних і неформальних інституцій та визначення існуючих протиріч у їх

взаємовідносинах дозволить оцінити напрямок трансформації інституційного середовища. На цьому етапі дослідження важливим залишається виявлення причинно-наслідкових зв'язків між структурними елементами системи інституційного забезпечення суспільно-економічної трансформації на різних рівнях: міжнародному (наднаціональному), національному, секторальному, регіональному (місцевому) та на рівні підприємства.

Комплексний підхід щодо дослідження інституційного середовища всіх рівнів вимагає проведення системного аналізу взаємодій і взаємовідносин усіх учасників процесу. Сучасна економічна теорія пропонує чисельні методики і методи комплексної оцінки умов і рівня розвитку соціально – економічної системи країни. Моніторинг соціального і економічного розвитку країн світу та їх інтеграції в світове господарство проводиться різноманітними міжнародними організаціями. Крім того, їх використання в розрахунку інтегрального показника дозволяє оцінити вплив базових інститутів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства і конкурентоспроможності на зовнішньому ринку. Пропонується розрахувати загальний індекс (Ііп) якості інституційного середовища за формулою (1):

$$I_{ip} = I_{ec} + I_{ub} + I_{du} + I_{ir} + I_{te} / 5 \quad \text{де} \quad (1)$$

I_{ec} – інтегральний індекс економічної свободи в Україні;

I_{ub} – інтегральний індекс інституційних умов ведення бізнесу;

I_{du} – інтегральний індекс якості державного управління;

I_{ir} – інтегральний показник інноваційного розвитку;

I_{te} – інтегральний показник тіньової економіки.

Методика розрахунку кожного із використаних у загальній формулі інтегральних індексів приведена у Додатку Ф. Останні інтегральні показники, які включені до формули, дозволяють оцінити результативність впливу державних інститутів на організацію економічних взаємодій і взаємовідносин суб'єктів господарювання та забезпечення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі.

Інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності доцільно розглядати за окремим переліком показників на секторальному рівні. Адже, ефективне функціонування інституційного середовища на рівні національної економіки та позитивна динаміка впливу на розвиток ринкових взаємодій й взаємовідносин не може свідчити про позитивний інституційний вплив на розвиток конкретного сектору економіки країни. Наприклад, відсутність дієвого інституту власності на землю гальмує розвиток вітчизняного аграрно сектору, знижує його інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів тощо. А низький рівень розвитку державних інститутів регулювання, підтримки і стимулювання експортоорієнтованої діяльності національних сільськогосподарських підприємств гальмує їх вихід на зовнішні ринки та, наприклад, послаблює їх конкурентоздатність на європейському ринку сільськогосподарської продукції. Тому, досліджуючи інституційний вплив на розвиток ЗЕД аграрного підприємства, необхідно вести мову про оцінку зовнішнього середовища здійснення такої діяльності. Оцінку рівня інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства доцільно здійснити за допомогою методики оцінювання зовнішнього середовища, а саме PEST-аналізу. Зазначимо, що, як правило, PEST-аналіз використовується дослідниками для оцінки зовнішнього середовища суб'єктів господарювання, однак ми пропонуємо розширити сферу цього аналізу до секторального рівня [45].

Дослідженням встановлено, що інституційну систему забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу формують базові інститути, новостворені інститути ринкових відносин та імпортовані (нав'язані або інтеграційні) інститути. Важливо, що всі інститути формують систему норм і правил, які, як демонструє практика, встановлюють визначені обмеження і певні можливості зовнішньоекономічної діяльності на всіх стадіях виробництва аграрно-продовольчої продукції та її споживання (виробництво сировини, обмін, переробка, розподіл, зберігання, транспортування й

споживання). Загалом же, внутрішня інституційна система країни в контексті забезпечення зовнішньоекономічної діяльності у європейському векторі є неформованою. Крім того, на сучасному етапі розвитку інституційної системи відмічається низка деструктивних елементів. Насамперед, це: державні інститути, які встановлюють «правила гри» в економічних відносинах, виступаючи суб'єктами господарських взаємодій; окремі неформальні інститути мають антиринковий характер; відсутність взаємодії і взаємодоповнюваності базових, новостворених і нав'язаних інститутів, формальних і неформальних, що обумовлює інституційні розриви в регулювання ЗЕД; базові інститути не протидіють проникненню агрохолдингів у сфери традиційної сільськогосподарської діяльності малих і середніх підприємств; нерозвиненість формальних інститутів регулювання, підтримки й організації сільськогосподарського підприємництва тощо.

Отже, основною проблемою для забезпечення подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств є невідповідна якість, і, як наслідок, недостатня конкурентоспроможність їхньої продукції на зовнішньому ринку, зміцненню якої перешкоджає низка ендогенних та екзогенних чинників. Основними з них є низький рівень кредитування та державного фінансування аграрної галузі; нерозвиненість сфери аграрного страхування; недосконалість інфраструктури аграрних ринків; недотримання переважною більшістю вітчизняних підприємств міжнародних стандартів виробництва аграрної продукції; невідповідність експортованої сільськогосподарської продукції сформованому попиту в інших країнах; неефективна державна політика протекціонізму; нестабільна економічна та політична ситуація в країні; низька інвестиційна привабливість галузі тощо [1; 21; 50]. Розв'язання перерахованих проблем сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції не тільки на внутрішньому, але і на зовнішньому ринках, додатковому залученню іноземних інвестицій та розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрно-продовольчого сектору національної економіки.

1.3. Методи дослідження та оцінки впливу інституційних змін на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства

Дослідження інституційного впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів базуються на досягненнях сучасної економічної теорії. Участь аграрного підприємства у міжнародному поділі праці сприятиме досягненню визначеної економічної мети за менших витрат виробничих ресурсів. Представниками класичної політекономії обгрунтована необхідність участі національного суб'єкту господарювання у міжнародному обміні товарами (послугами). Вигоду отримують усі учасники процесу за умови забезпечення оптимального балансу між обсягами експорту й імпорту.

Теоретичне обгрунтування цих фундаментальних засад вперше сформулював Д. Рікардо. Розроблені ним положення покладені в основу методології оцінювання економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності на макро-, мезо- і частково на мікрорівні. Методологією основою дослідження ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства становлять наукові роботи вітчизняних і зарубіжних вчених. Питаннями оцінки економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства займаються вітчизняні вчені, а саме: в основу методики, запропонованої А.Г. Дем'яненко покладено визначення впливу окремих чинників на ефективність такого виду діяльності, що дає можливість провести кількісну оцінку впливу кожного з них [34, с. 23-24]; Т.В. Миролубова запропонувала використовувати цілісний комплекс економічних показників, а саме: абсолютну ефективність експорту, економічну ефективність реалізації експортних товарів на зовнішньому ринку, ефективність використання виробничих та оборотних фондів в експорторієнтованому виробництві [37]; А.І. Яковлев розробив систему оцінки ефективності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та дав визначення коефіцієнту кредитного впливу [101]. Однак, не розкритою для

нових умов господарювання залишається проблема визначення оптимальних критеріїв аналізу та оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності, який би дозволив підприємствам-суб'єктам ЗЕД залежно від спеціалізації, наявного власного ресурсного потенціалу і зайнятих позицій на внутрішньому (або зовнішньому) ринку оцінити її ефективність та обрати стратегію міжнародного розвитку.

Завданням аналізу економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності є оцінка використання активів, доходів та витрат за звітний період, виявлення факторів, які негативно або позитивно вплинули на кінцеві фінансові результати [81].

Категорія “ефективність зовнішньоекономічної діяльності” набуває в процесі поглиблення глобалізації та інтеграції особливої актуальності серед економічних категорій. Економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності зокрема розглядається в теорії і практиці господарювання на різних рівнях: глобальному, національному, регіональному, галузевому і первинної ланки (підприємства-суб'єкта ЗЕД). Але в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів і реалізації нової економічної політики, спрямованої на проведення радикальних реформ у суспільному виробництві, особливу увагу доцільно приділити завданням вдосконалення інституційно-організаційного механізму активізації зовнішньоекономічної діяльності окремих підприємств.

Вплив держави на забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності повинен бути спрямований на виробничі процеси, які відбуваються на підприємстві. Визначальною умовою ефективного функціонування підприємства-суб'єкту ЗЕД та забезпечення його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Запровадження адекватної системи оцінки результатів як зовнішньоекономічної діяльності загалом, так і експортно-імпортних операцій зокрема. Загальновизнаний методологічний підхід щодо визначення сутності економічної ефективності базується на розгляді ефективності як результативності даного процесу. Такий погляд на

економічну ефективність сформувався класичною економічною школою і широко застосовується сучасною економічною теорією в процесі теоретичних та прикладних досліджень [32, 64].

Окремі дослідники в своїх роботах пропонують дещо відмінні підходи до тлумачення категорії «ефективність». Так, Є. А. Єрохіна вважає, що на макрорівні доцільно оперувати не “ефективністю”, а “ефективностями”, так як національна економіка може мати не одну ціль. Автор вважає, що неможливо виміряти порівняльну ефективність економіки різних країн [35], і це є справедливо, особливо коли дослідження стосуються порівняння економічно розвинених країни і країни з трансформаційною економікою, як у нашому випадку. Разом із тим, національна економіка, незалежно від досягнутого на поточний момент рівня соціально-економічного розвитку, переслідує єдину мету – забезпечення сталого розвитку з метою підвищення рівня життя населення за умови обмеженості ресурсів. Також можна погодитися з тим, що для досягнення глобальної мети необхідне досягнення декількох цілей (цілей другого порядку), які для кожної країни, в залежності від ступеня суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, є різними.

Застосовуючи наведений методологічний підхід, визначення ефективності діяльності підприємства окремі науковці-економісти формують це наступним чином. Зокрема, М. Т. Пашута і А. В. Калина пропонують оцінювати ефективність суспільного виробництва шляхом зіставлення результатів виробництва та витрат на створення продукту, тобто визначати ефективність через модель «виробництво-витрати». Тоді ефективність виробництва характеризує його результативність, яка проявляється в підвищенні показників якості життя населення країни [38].

Виходячи із мети нашого дослідження, загалом, можна погодитись із таким підходом до визначення ефективності як результативністю, оскільки таке розуміння цієї категорії, на нашу думку, характеризує розвиток будь-

якого соціально-економічного процесу або явища, що виражає його економічну, соціальну, екологічну й іншу результативність [68].

Науково-практичне значення для даного дослідження має визначення ефективності за Парето [81]. На його думку, сутність ефективності полягає в найбільш повному задоволенні потреб і запитів членів суспільства. При цьому, ефективність досягається тоді, коли ресурси розподілені таким чином, що вигода одного отримується за рахунок нанесення збитків іншому, а виробництво продукції відбувається з найменшими витратами. Автор зазначає, що ефективність досягається лише на мікрорівні і означає, що будь-яка дія, що є вигідною для даного суб'єкту господарювання і невигідною для іншого.

Окрема група авторів розглядає розкриває категорію «ефективність» через призму «економічності», тобто можливості отримання у процесі виробництва максимального економічного результату, залучивши в господарський обіг доступні ресурси із мінімальними витратами на створення продукту. Такий підхід ототожнює ефективність із показниками економічності. Разом із тим, П. Хейне [1] критикує інженерний підхід до визначення показника ефективності, який розраховується на базі показника енергозатратності на випуск одиниці товару. Подібний методологічний підхід запропонований К.Р. Макконнеллом і С.Л. Брю, які пов'язують ефективність із виробництвом найбільшого обсягу товару при найменших витратах ресурсів [69].

Заслуговує уваги позиція В.В. Ковальова, який трактує категорію «ефективність» з позицій ресурсної теорії, тобто – це відносний показник за допомогою якого визначається завдяки яким витратам або ресурсам отримується ефект [150].

Виходячи з цілей функціонування підприємства, окрема група авторів пов'язує ефективність його діяльності зі ступенем досягнення цілей управління та витратами, які повинні бути мінімізовані його менеджментом [147].

На думку окремих авторів, ефективність організації - це результативність організації, співвідношення результатів діяльності і витрачених на їх досягнення трудових і матеріальних ресурсів [20]. Разом із тим, ці визначення не повною мірою розкривають сутність категорії “економічна ефективність”, а описують її окремі характеристики. На наш погляд, категорію «ефективність» та показники, за допомогою яких вона визначається, слід чітко розмежовувати.

В економічній науковій літературі зустрічається також підхід до визначення ефективності функціонування підприємства на основі виконання функції (функцій) певної системи (у цьому випадку системою відкритого типу вважатимемо підприємство-суб’єкт ЗЕД). При цьому, систему формулює сукупність об’єктів, явищ і процесів, котрі називаються компонентами, які тісно взаємопов’язані та постійно взаємодіють між собою й утворюють єдине ціле [25]. Встановлено, що отриманий економічний ефект разом із досягненням мети діяльності організації, є результатом функціонування системи. Тоді ефективність розглядається в якості ступеня досягнення результату, заданого її функцією. Ефективною чи неефективною система буде тоді, коли всі її формуючі компоненти (підсистеми) також будуть ефективними чи навпаки. При цьому, звертаємо увагу на обернено пропорційну залежність. Тобто, ефективність функціонування окремих підсистем зумовлює ефективність всієї системи. Проте, ефективне функціонування підсистем у процесі інтеграції в межах цілісної системи може давати позитивний результат.

Категорія економічної ефективності (С.Л. Благодетєлева-Вовк) характеризує рівень отриманого результату за існуючих факторів виробництва і технологій [22]. Автор розглядає зміст поняття економічної ефективності як результат, отриманий внаслідок господарської діяльності підприємством. Практичний досвід засвідчує, що результат діяльності в умовах переходу до ринкових відносин може бути різним. На думку автора,

категорія ефективності характеризується ступенем позитивного і негативного результату.

Інший автор (А.Н. Асаул) вважає що ефективність характеризує розвинуті системи, процеси і явища. Ефективність, на думку автора, - це якісна категорія, пов'язана з інтенсивністю розвитку підприємництва. Звернена увага на розкриває системні процеси вдосконалення, що охоплюють всі її складові і ґрунтується на механістичних підходах [37; 42]. Окремі науковці зазначають, що в теоретичному аналізі проблем ефективності функціонування економічних систем слід відокремлювати теоретичну економічну ефективність від бухгалтерської економічної ефективності. В теоретичному плані, економічна ефективність - це співвідношення сукупних грошових доходів до сукупних витрат, взятих у повному обсязі [42]. Економічна ефективність, з практичної точки зору, визначається як співвідношення валового чи чистого грошового доходу до всіх витрат зовнішньоекономічної діяльності, а отже, відповідно до цього виділяють два види економічної ефективності: валову і чисту [37].

Розглянуті підходи до визначення категорії “ефективність” дозволяють зробити узагальнення щодо прикладного аспекту їх застосування, а саме: незалежно від того, який підхід використовується при визначенні цієї категорії, на практиці має місце єдиний підхід щодо формування ефективності функціонування підприємства – оптимізація витрат і максимізація прибутку від господарської діяльності.

Визначення сутності економічної категорії “ефективність зовнішньоекономічної діяльності” є важливим завданням аналізу, за допомогою якого досліджується розвиток зовнішньої торгівлі підприємства. Разом із тим, у теорії й практиці ефективність загалом, і ефективність зовнішньоекономічної діяльності зокрема розглядаються по-різному.

Ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства - це складна категорія, яка враховує параметри розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків. На практиці, показники ефективності використовуються

на підприємстві для прийняття рішення щодо доцільності здійснення тих чи інших зовнішньоторговельних операцій. При цьому необхідно визначитися із критеріями ефективності. Вважається, що базовим критерієм визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності виступає отриманий чистий дохід від експорто-імпортних операцій [95]. Відповідно до зазначеного критерію, слід обирати оптимальні варіанти взаємодії із іноземними торговельними контрагентами. Оцінка відбувається шляхом порівняння витрат, які понесе підприємство для забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, та отриманого ефекту, порівнявши всі можливі варіанти.

Методологічні підходи щодо визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства та розробка методів є важливим завданням науковців впродовж тривалого часу. Основним напрямком сучасних наукових досліджень виступає розробка інструментарію, за допомогою якого, наприклад, можна порівняти внутрішні та зовнішні ціни на продукцію власного виробництва, що сприятиме ефективному обміну. Також було зроблено спробу розрахувати ефективність на базі урахування цін, які відображають вартість експортованої продукції. Через недосконалість методичних підходів щодо визначення міжгалузевого перерозподілу чистого прибутку та відсутності іншої інформації стає неможливим його застосування на практиці. Разом із тим, отримані теоретичні розрахунки ефективності засвідчують їх зміни за умови нівелювання впливу цінових перерозподільних елементів. У подальшому перейдено до таких розрахунків шляхом виявлення та обчислення чистих приведених витрат. Розрахунки, в основі яких враховувалися чисті витрати виявили певні диспропорції даних про економічну ефективність експорту, коли для обчислення використовуються діючі й приведені ціни.

В умовах трансформації національної економіки, а також наявних структурних зрушень між її ланками і підсистемами та поглиблення інтеграційних процесів, є на часі розробка методології та вдосконалення інструментарію економічної оцінки зовнішньоекономічної діяльності

вітчизняних підприємства. У зв'язку з цим, методи визначення та оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства, які існували раніше, неможливо застосовувати у повному обсязі в умовах сучасного етапу інституційної трансформації та перебудови економічних відносин в країні. Перш за все це пов'язано з тим, що підприємства отримали можливість самостійного виходу на зовнішні ринки. Тому, підходи щодо дослідження зовнішньоекономічної діяльності підприємств потребують вдосконалення та конкретизації методики оцінки. При цьому, необхідно аналізувати, власне, саму організацію процесу зовнішньої торгівлі та її результати, а також чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, які мають суттєвий вплив на зовнішньоекономічну діяльність держави та окремого підприємства [98; 99].

На теперішній час у визначенні ефективності зовнішньоекономічної діяльності існують певні проблеми, тому що для дослідників допоки що є недоступною повна та достовірна статистична інформація та об'єктивні показники поточного стану та динаміки зовнішньоторговельного обороту, а сам аналіз такої динаміки істотно ускладнений тим, що в країні існує щонайменше дві методики оцінки. Зокрема, це методика Державної служби статистики, розроблена відповідно до рекомендацій МВФ про складання платіжного балансу. Існує уніфікована система платіжного балансу, яка публікується МВФ за структурою, яка схвалена ООН. При цьому кожна країна для вирішення будь-якої національної задачі може використовувати власну схему.

Інша - це методика Державної митної служби України, основою якої є «Єдина методологія митної статистики України», розроблена на основі рекомендацій статистичної комісії ООН і «Посібника для користувачів статистики зовнішньої торгівлі». Статистичні дані митниці, разом із всією супровідною документацією, яка формалізує товар, що перетинає митний кордон України за певний період опрацьовується в інформаційно-обчислювальному центрі цього органу. При цьому, митна статистика до

підсумкових даних включає лише показники обсягів експорто-імпорتنих операцій, зафіксованих у вантажних митних деклараціях. Поза статистичним обліком залишаються цілі групи товарів, а саме ті, що перетинають митний кордон України, наприклад, з використанням трубопровідного транспорту, лініями електропередач тощо, а також інші операції, як це передбачено міжнародною методологією формування даних митної статистики зовнішньої торгівлі. За оцінкою вітчизняних і зарубіжних фахівців, в Україні декларується не більше 85% зовнішньоторговельних операцій з товарами і 65% - з послугами [158]. Таким чином, прогалини в системі збору достовірної статистичної інформації, а також відсутність єдиного методичного підходу до оцінки ефективності зовнішньої торгівлі не дозволяють об'єктивно визначити економічну ефективність ЗЕД підприємств.

Згідно результатів досліджень Н.А. Бударіної [26], ефективність зовнішньоекономічної діяльності держави або підприємства доцільно розраховувати шляхом співставлення суспільних витрат праці на виробництво товарів і послуг на експорт із витратами, які необхідно понести вітчизняним товаровиробникам для налагодження виробництва продукції що імпортується. Автор вважає, що за показниками цінової експортної та імпоротної ефективності проблемним є визначення економічної доцільності будь-якої зовнішньоторговельної операції. В умовах ринку важко оцінити відхилення торговельної ціни від фактичної вартості товарів.

Для визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності на макрорівні доцільно використовувати відповідні положення класичної теорії міжнародної торгівлі. Зокрема, це «криві Леонтьєва», за допомогою яких можна оцінити ефективність торгівлі між державами в умовах переходу до ринкових відносин. Методологічною базою побудови кривих байдужості виступають напрацювання теоретиків класичної теорії Маршалла, Паретто та інших. За допомогою зазначеного підходу оцінюються взаємозв'язки між національними та міжнаціональними структурними елементами економічної рівноваги. З позицій класичної економічної теорії, економіка країни й світова

економіка є системою взаємопов'язаних процесів. Виходячи із цього положення, В. Леонтьєв запропонував описати стан економічної системи у формі подвійної таблиці “витрати-випуск”. За її допомогою можна досліджувати рух товарів та послуг між різними галузями чи структурними підрозділами конкретного виробництва. Для визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності, автор пропонує на основі запропонованої таблиці розраховувати наступні показники: показник валютної ефективності експорту (дозволить обґрунтувати необхідність включення товару до групи товарів, які виробляються на експорт); показник валютної ефективності імпорту (допомагає здійснити порівняльну оцінку ефективності імпорту товарів); показник абсолютного ефекту від експорту чи імпорту певного товару [38]. Автор вважав, що на практиці в процесі планування експортної діяльності використання показників валютної і абсолютної ефективності зовнішньої торгівлі дозволяє розрахувати норматив відносної ефективності експорту чи імпорту. Для виведення певного нормативу по кожній групі товарів необхідно співставити коефіцієнти валютної ефективності із коефіцієнтами абсолютної ефективності. Нормативом валютної ефективності буде показник товару, для якого абсолютна ефективність рівняється одиниці. Виходячи із цього положення, товари з показником більшим за одиницю, є ефективними, а товари з показником, меншим за одиницю експортувати не вигідно, бо такий експорт буде збитковим.

Окрема група економістів, які досліджують ефективність зовнішньоекономічної діяльності, вважають, що її визначення повинно ґрунтуватися на аналізі вихідних даних, які використовуються для обчислення ефективності. При цьому слід користуватися єдиною методикою визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності на різних рівнях господарювання. Це означає їх застосування для кожного досліджуваного рівня й об'єкту, а також слід використовувати єдину методологічну базу. Завдяки такому підходу, опираючись на об'єктивну базу статистичних даних, можна оцінити рівень економічного розвитку країни, умови виробництва й

потенціал здійснення процесу відтворення для задоволення потреб населення товарами і послугами, господарський комплекс ресурсів, а також визначити ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

Для проведення поглибленого аналізу зовнішньоекономічного стану країни необхідно, з методологічної точки зору, вивчити та враховувати усі основні форми зовнішньоекономічних зв'язків, які використовуються: зовнішню торгівлю, інвестування, кредитування, міжнародний туризм, міжнародні вантажні і пасажирські перевезення тощо. Класичні методичні розробки щодо визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності доцільно застосовувати для визначення такої ефективності на рівні підприємства. В сучасній економічній науці існує щонайменше два підходи щодо визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Загальноприйнятий підхід ґрунтується з розрахунку загального показника ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства - прибутковості зовнішньоторговельних операцій. Він розраховується шляхом співставлення доходів і витрат із зовнішньоторговельних операцій. Інший підхід [22] передбачає, що ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства може визначатися шляхом оцінки опосередкованих показників, які не пов'язані безпосередньо із процесом виробництва. До них віднесемо розрахунок зміни (приросту) ринкової частки підприємства на зовнішніх ринках, зростання попиту на товари торгової марки або фірми, збільшення кількості її покупців і контрагентів та інші. Але, визначення ефективності ЗЕД лише з позицій маркетингу не є достатнім для її об'єктивного визначення. Доцільно доповнити дану методологічну розробку обчисленням показників ефективності експорту, запропоновану І.С. Скоропадом [92; 93]. Автором запропоновано визначати ефективність експортно-імпортних операцій шляхом розрахунку ефективності альтернативних варіантів експорту чи імпорту. Результати розрахунків за цією методикою відображають взаємозв'язок між ефектом і ефективністю здійснення

зовнішньоекономічної діяльності. Тобто, надається можливість об'єктивно оцінити діяльність підприємства на зовнішньому ринку.

Іншими авторами (І. М. Паска [79, с.35]) пропонується визначати економічну ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства за окремим товаром або групою товарів. Такий підхід дозволяє визначити ефективності зовнішньоекономічної діяльності за допомогою низки показників, а саме валютної ефективності експорту, абсолютної ефективності, абсолютного ефекту, рівня рентабельності.

Також пропонується оцінювати ефективність експорту (Р.М. Дацків [21] на базі показника валютної ефективності експорту, відносної ефективності транскордонних зовнішньоекономічних операцій та показника ефекту транскордонних зовнішньоекономічних зв'язків. С.В. Кузнєцова [53, с. 95] пропонує методичний підхід, який ґрунтується на використанні показників валютної та абсолютної ефективності експорту. На думку автора, ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств визначається комплексом факторів, закладених у стратегічну програму розвитку експортоорієнтованого виробництва на підприємстві.

Відомо, що кожна економічна система, зокрема і підприємство-суб'єкт ЗЕД має у своєму розпорядженні обмежені ресурси для зовнішньоекономічної діяльності, тому при реалізації програми виходу на зовнішній ринок, необхідно оцінити весь комплекс внутрішніх і зовнішніх можливостей підприємства.

Ю.М. Огородникова [78] пропонує в розрахунках визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства врахувати фактори безпосереднього впливу. Автор пропонує систему показників, за допомогою яких можна дослідити розвиток зовнішньоекономічної діяльності за певний період часу і визначити її ефективність.

В науково-практичних дослідженнях використовується ще один підхід щодо визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Суть його полягає в розрахунку ефективності укладених зовнішньоторговельних угод.

Для цього відбувається співставлення доходів та витрат торговельного підприємства та оцінки величини чистого прибутку підприємства від здійснення угоди [77].

Наявність такої значної кількості методичних підходів щодо визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства зумовлює необхідність розробки єдиної методології оцінки її результатів та визначення перспектив розвитку. Ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства не може бути розрахована лише на базі стандартних показників ефективності експорту підприємства. Вітчизняні експортоорієнтовані підприємства аграрного сектору повинні, виходячи із основних положень Угоди про асоціацію з ЄС, дотримуватися умов, правил і норм на всіх етапах створення аграрно-продовольчої продукції. Звідси, ефективність зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств на спільному європейському ринку аграрної продукції піддана суттєвому інституційному впливу.

Чисельні економіко-математичні моделі, а також методики оцінки й індикаторів, за допомогою яких досліджують соціально-економічну ефективність ЗЕД підприємства обмежуються лише оцінкою агрегованих напрямів впливу на зростання їх зовнішньоторгівельних відносин. Тому, для оцінки інституційного впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства ($E_{ЗЕДit}$) доцільно застосувати регресивний аналіз із використанням рівняння. Загальний вигляд моделі має наступний вигляд:

$$E_{ЗЕДit} = a_0 + a \times R_{it} + k_{it} \times I_{it} + \beta \quad \text{де,} \quad (1)$$

a_0 , a , k_{it} – коефіцієнти; R_{it} – результативний показник розвитку зовнішньоекономічної діяльності в момент часу t ; I_{it} – значення інституційних змінних, які безпосередньо впливають на ЗЕД аграрних підприємств в i країні в момент часу t ; β – випадкова похибка регресії.

Результативний показник розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства в рівнянні (1) розраховується на основі різних даних (виходячи із завдань дослідження), які можуть відображати фактичний

експорт аграрно-продовольчої продукції. Зокрема, це чиста виручка від реалізації продукції; затрати на виробництво та продаж продукції на експорт; обсяг експорту у натуральному виразі; ціни на продукцію, аналогічну експортованій, на внутрішньому ринку; витрати на виробництво усієї партії експортної продукції, показник економічної ефективності експорту; повні витрати підприємства на експорт; гривнева виручка від продажу валюти; середньорічна вартість основних виробничих і оборотних фондів підприємства, що використовують у виробництві експортної продукції та інші.

Значення інституційних змінних, які безпосередньо впливають на ефективність ЗЕД аграрних підприємств у рівнянні (1) розраховуються на основі даних, наведених в таблиці додатку Т. Методика розрахунку інтегрального індексу оцінки інституційного впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства на європейському векторі співробітництва представлена в додатку Ф.

Визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства слід здійснювати за допомогою певної логічної послідовності дій (операцій), схему якої наведено на рис.1.2.

Така послідовність визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства базується на сформованій системі методологічних підходів та прийомів, використання яких дозволяє розрахувати ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства з урахуванням усіх ринкових параметрів, проаналізувати вплив інституційних чинників на результати такої діяльності, а також виявити резерви та шляхи її удосконалення.

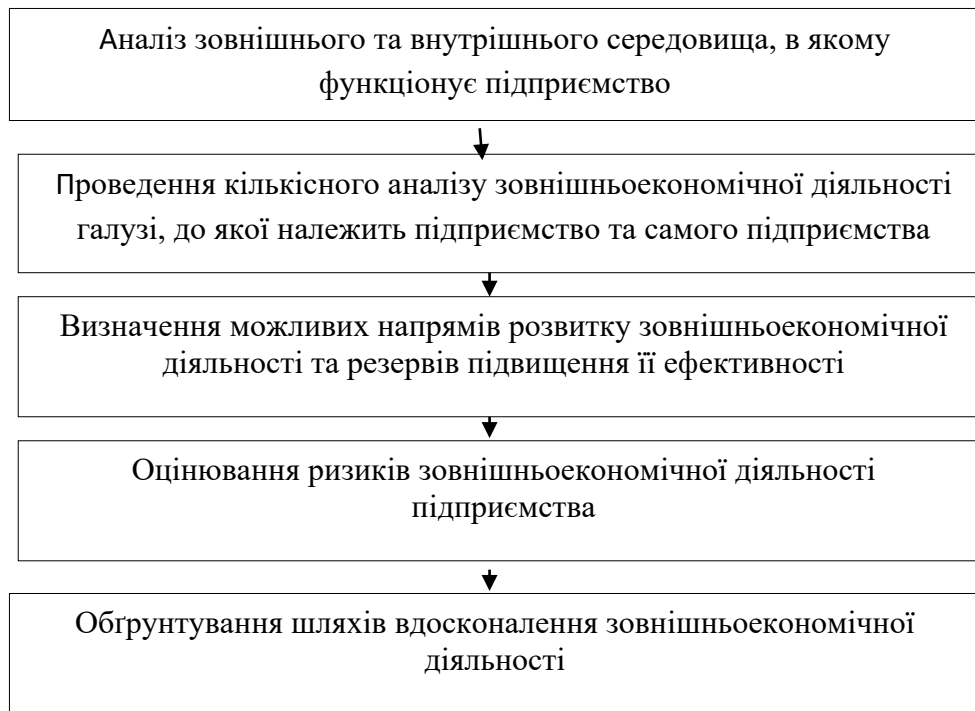

Рис. 1.2. Логічна схема визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Джерело: сформовано автором

Першим логічним кроком такого алгоритму, його застосування у науковому дослідженні є проведення аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, в якому функціонує підприємство. Важливим джерелом інформації про причини і стан розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства є інформація про внутрішній ринок його функціонування. Але основними чинниками, які впливають на ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства, є зміни, які відбуваються в суспільно-політичному та соціально-економічному середовищі країн-експортерів (імпортерів) його товарів, основними серед яких є зміни в митному законодавстві, зміни попиту кінцевих споживачів тощо. Аналіз внутрішнього і зовнішнього ринків можна провести на основі інформації про їх стан та розвиток.

Наступним логічним етапом визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства є проведення кількісного аналізу зовнішньоекономічної діяльності в галузі, до якої належить підприємство, а потім досліджуваного підприємства окремо. На наш погляд, неможливо мати повну інформацію про розвиток зовнішніх торговельних

зв'язків підприємства без урахування тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності галузі. Дослідження проводиться із застосуванням комплексу методів аналізу економічних процесів.

Науковий аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства є частиною загального економічного аналізу, який вивчає економічні явища та процеси. Його можна віднести до функцій управління, яка забезпечує наукову обґрунтованість прийняття рішень у сфері зовнішньоекономічних зв'язків.

У нашому дослідженні предметом аналізу зовнішньоекономічної діяльності є причинно-наслідкові зв'язки зовнішньоекономічних явищ та процесів, характерних для трансформаційних економік в умовах поглиблення євроінтеграції. За результатами дослідження встановлено, що аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає застосування набору різноманітних методів, і базується на певних теоретичних принципах та методологічних підходах. Аналіз ЗЕД підприємства використовує різні методи, а саме: детермінованого факторного аналізу; стандартні методи, математичні, евристичні та спеціальні методи. Аналіз здійснюється на основі показників, які характеризують структуру зовнішньоекономічних зв'язків – товарну, географічну та інституційну. Показники інституційної структури характеризують розподіл зовнішньоекономічних зв'язків за суб'єктами та методами обміну товарами, за допомогою яких визначаються умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів міжнародних відносин. Для дослідження інституційної структури використовувався індексний (рейтинговий) метод, а також матричні системи. Зазначений методологічний підхід дозволяє виявити і оцінити взаємозв'язки із залежними індикаторами, які характеризують внутрішнє і зовнішнє інституційне середовище здійснення ЗЕД підприємства.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства та її подальша ефективна реалізація можлива, якщо вона відповідає таким основним принципам, що представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

**Основні принципи аналізу зовнішньоекономічної
діяльності аграрних підприємств**

№ п/п	Найменування принципу	Зміст принципу
1.	Системність	Системний характер оцінювання, що передбачає взаємопов'язаність функціональних сфер діяльності підприємства.
2.	Цілеспрямованість	Усі заходи та шляхи здійснення ЗЕД спрямовуються на встановлення та досягнення стратегічних цілей. Оцінювання також проводиться з врахуванням досягнення встановлених цілей. Сприяння реалізації основної мети функціонування підприємства.
3.	Безперервність	Планування, реалізація й аналіз зовнішньоекономічної діяльності є циклічно повторюваним процесом.
4.	Гнучкість	Можливість внесення у стратегічні плани певних коректив з урахуванням зміни умов середовища.
5.	Точність	Цілі ЗЕД повинні бути кількісно ідентифіковані та якісно конкретизовані і деталізовані.
6.	Реальність	Врахування особливостей функціонування вітчизняного підприємства, відносно якого розробляються стратегії ЗЕД, та можливості досягнення певних параметрів. Використання достовірної інформації.
7.	Зворотний зв'язок	Необхідність впливу нижчої за ієрархією ланки на структурний підрозділ вищого рівня, врахування результатів проведеного аналізу ЗЕД при розробці і прийнятті управлінських рішень.
8.	Економічність	Витрати на провадження ЗЕД повинні бути співставні з отриманим ефектом від її реалізації.
9.	Простота та ясність	Цілі і завдання зовнішньоекономічної діяльності повинні бути чіткі та зрозумілі для виконавців формулювання.
10.	Альтернативізм	Здатність реагувати на середовище, що змінюється, шляхом переходу на заздалегідь обґрунтовані та визначені альтернативи.
11.	Глобальність	Орієнтація на охоплення окремими стратегіями всіх аспектів зовнішньоекономічної діяльності об'єкта та взаємозв'язок між ними; для досягнення цілей готують систему рішень, а не окремі рішення.
12.	Послідовність	Стратегічні зміни на підприємствах мають впроваджуватися в певному порядку з урахуванням результатів аналізу ЗЕД і оцінювання ефективності.
13.	Наукова та методична обґрунтованість	Використання загальноприйнятих науково-методичних підходів, що допомагають розробляти реальні плани ЗЕД, узгоджені з параметрами зовнішнього та внутрішнього середовища.
14.	Економічна і соціальна ефективність	Забезпечення, з одного боку, перевищення доходів від зовнішньоекономічної діяльності над витратами; з іншого – участь у пом'якшенні суспільних проблем.

Джерело: складено автором на основі [18,20,21 68].

Методика економічного аналізу зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає виявлення, комплексне дослідження, оцінку та узагальнення показників за допомогою яких можна визначити вплив чинників на результати такого виду його діяльності. Методика аналізу

зовнішньоекономічної діяльності підприємства розглядається як сукупність аналітичних методів і правил дослідження зовнішньоекономічних зв'язків, певним чином підпорядкованих меті аналізу.

У сучасній економічній літературі методи аналізу економічних процесів і явищ поділяються на дві основні групи: економіко-статистичні та економіко-математичні. Економіко-статистичні методи застосовуються при аналізі великого масиву вихідних даних. Застосування економіко-математичних методів підвищує ефективність аналізу зовнішньоекономічної діяльності підприємства за рахунок скорочення терміну проведення аналізу, більш повного охоплення впливу чинників на результати діяльності, заміни наближених чи спрощених розрахунків точними обчисленнями, постановки та розв'язання нових багатовимірних задач аналізу [27].

У нашому дослідженні для аналізу зовнішньоекономічної діяльності підприємства доцільно використовувати економіко-математичні методи, зокрема, для проведення факторного аналізу економічних процесів. Серед математичних методів аналізу зовнішньоекономічної діяльності також застосовується графічний метод, спрямований на вивчення й візуалізацію зміни явищ у динаміці, на встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності показників та чинників, що на них впливають, на визначення та порівняння складу, структури та розмірів показників, що вивчаються. Також, графічний метод може застосовуватися як допоміжний при аналізі динаміки експорту та імпорту і їх складових, при виявленні взаємозалежностей між показниками кількості, цін експортної та імпоротної продукції та обсягами експорту чи імпорту для наочності викладених даних.

При аналізі економічних процесів застосовується також балансовий метод. Він може бути використаний і при побудові адитивних факторних моделей для визначення взаємозв'язку та взаємовпливу макроекономічних показників.

З метою найбільш коректного оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства пропонується застосувати

універсальну методику аналізу зовнішньоекономічної діяльності, яка може використовуватись як на макро-, та і на мікрорівні з метою можливості порівняння отриманих розрахунків для оцінки тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Таким чином, логіка визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає проведення комплексу взаємопов'язаних послідовно здійснюваних заходів, а саме: аналізу, розрахунку результатів та визначення резервів зовнішньоекономічної діяльності, обґрунтування шляхів її вдосконалення. Реалізація основних етапів оцінювання відбувається з застосуванням окремих методик, а саме: методики аналізу зовнішньоекономічної діяльності галузі та підприємства, визначення показників ефективності експорту та розрахунку резервів і обґрунтування вибору організаційних заходів з метою її підвищення.

На базі даних, за якими визначається ефективність зовнішньоторговельних операцій, можна розраховувати й інші параметри організації ЗЕД підприємства. Зокрема, на їх підставі формуються пропозиції щодо імпорту – експорту певних товарів. За їх допомогою розробляються плани експорту й імпорту в країні, а також для оцінки структури зовнішньоторговельного обігу тощо. Для дослідження ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств доцільно використовувати системний підхід. Його застосування дає можливість здійснити комплексний аналіз будь-якого виду зовнішньоекономічної операції. При проведенні економічного аналізу слід враховувати обраний критерій ефективності, який має відповідати методологічним принципам побудови узагальнюючих показників, бути співмірними та відповідати її економічному змісту. Використані в аналізі данні дозволяють розраховувати проміжні та інтегральні економічні показники; будувати факторні моделі для визначення впливу окремих чинників на узагальнений показник тощо. За їх допомогою виявляються допущені відхилення в процесі фінансово-господарської діяльності підприємством, виявляються резерви нарощування виробництва,

зокрема, й експортоорієнтованого, та низки інших внутрішньофірменних параметрів, які потребують управлінських рішень.

Економічне обґрунтування перспективних напрямів господарської діяльності підприємств, зокрема, й тих, які пов'язані зі здійсненням зовнішніх економічних відносин, реалізується на підставі аналізу показників ефективності. У сучасній науковій літературі мають місце різні підходи щодо класифікації показників, на основі яких визначається ефективність ЗЕД. Так, А. М. Вічевич і О. В. Максимець [65], а також колектив авторів [2] вважають, що всю систему показників ЗЕД підприємства, організації, фірми можна згрупувати наступним чином:

- абсолютні показники (обсяг експорту; обсяг імпорту; обсяг накладних витрат на експорт/імпорт; середній залишок коштів; кількість отриманих рекламацій; сума рекламацій; кількість задоволених рекламацій; обсяг використання торгівельної марки фірми; обсяг експорту нових товарів);

- відносні показники (індекси динаміки: індекс вартості; індекс фізичного обсягу; індекс ціни; індекс кількості, наприклад динаміка частки світового, європейського ринків, частка нових товарів у експорті, які з'явилися на ринках за останні 5 років, частка зниження витрат, одержана за рахунок використання нових технологій, тощо); коефіцієнти виконання зобов'язань з експорту та імпорту: за вартістю, за фактичним обсягом, за ціною; середня тривалість обороту експортної (імпортної) операції; коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпортних операцій);

- показники структури (товарна структура експорту або імпорту; географічна структура експорту або імпорту; структура накладних витрат на експорт або імпорт);

- показники ефективності (валютна ефективність експорту/імпорту; ефективність експорту/імпорту; середня тривалість обороту експортної (імпортної) операції; коефіцієнт віддачі коштів від експортних/імпортних операцій; ефективність експорту/імпорту).

Розрахунок показників ефективності вимагає дотримання наступних методологічних принципів [23]: всебічного обліку всіх складових елементів витрат та результатів; зведення витрат і результатів для зіставлення; зведення різнотермінових витрат і результатів до одного моменту часу за допомогою дисконтування; зіставлення з базовим варіантом.

Оцінка інституційного впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства здійснюється шляхом зіставлення фактичних результатів такої діяльності із запланованими або за попередній період. Така оцінка здійснена на основі індексних показників. Вони використовуються в якості індикаторів і зведені в єдиний комплексний показник (інтегральний індекс). Використання такого методологічного підходу обумовлено тим, що він має певні переваги в процесі дослідження явища, а саме, дозволяє визначити один комплексний критерій оцінювання. Також, при обчисленні інтегрального показника використовуються чисельні субіндекси, індикатори і показники, які дозволяють проаналізувати різні за своєю природою чинники та внутрішні і зовнішні інституційні умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Система використаних у дослідженні субіндексів, індикаторів і показників приведена в Додатках Т;Ф. Не суперечить методологічним принципам проведення оцінки ефективності відносно нормативних показників або показників аналогічних підприємств. Результати оцінки використовуються також і державними інститутами для розробки програм стимулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також менеджментом підприємства для коректування планів щодо виходу на нові зовнішні ринки сільськогосподарської продукції.

Висновки до Розділу 1.

1. Інституціональне середовище аграрного сектору економіки, як сукупність взаємозв'язків інститутів, що структурують взаємовідносини між суб'єктами господарювання не є статичною, а такою, що динамічно розвивається системою у часовому та просторовому вимірах. Інституційний вплив визначається рівнем збалансованості цільових напрямів різних складових зовнішнього середовища через призму пов'язаних з ними соціальних, культурних, політичних, економічних, власних, владних відносин і є основою забезпечення ефективного функціонування об'єктів аграрного сектору економіки.

Інституціональна система аграрного сектору економіки в авторському розумінні – це сукупність взаємопов'язаних аграрних інститутів, що певним чином структурують взаємовідносини між суб'єктами аграрної сфери. На різних етапах свого історичного розвитку вона видозмінювалася та піддавалася впливу структурних перетворень, підпорядкованих створенню конкурентоспроможного середовища.

2. Розгляд інституціональної системи аграрного сектору економіки в контексті організаційно-структурного наповнення дозволяє визначити її як складну взаємопов'язану сукупність паралельно співіснуючих інституціональних структур, що виникають як спонтанно, у ході історично тривалого сільського розвитку під впливом цілого комплексу організаційно-економічних та управлінських чинників і умов, так і створених свідомо, цілеспрямовано, відповідно до визначених стратегій, планів, програм, а також норм, що регулюють відносини, які виникають у процесі інституціонального розвитку.

3. Аналіз змісту чинного законодавства та наукових розробок в контексті подальшого розвитку аграрних відносин свідчить про те, що, як в концептуальному плані, так і в обґрунтуваннях прикладного характеру сучасні інституційно-структурні трансформації в аграрному секторі економіки здійснюються безсистемно, відсутня цілісна програма ринкової трансформації аграрних відносин та комплексна оцінка розвитку галузі тощо.

Наукова аргументація суті цієї проблеми, методів і механізмів ринкової трансформації інституціональних процесів, особливо, в плані формування раціональної соціальної структури аграрного сектору, не завжди є прийнятною, а інколи й суперечливою, що заважає виробленню чітких стратегічних орієнтирів у подальшому розвитку цих процесів і досягненню бажаних результатів від проведення ринкових реформ.

4. Існуюча система інституційних змін в аграрному секторі економіки сформована на основі поєднанні територіально-галузевого і програмно-цільового (міжгалузевого) підходів не забезпечує досягнення поставлених цілей, передбачених програмами розвитку аграрного сектору економіки, іноді перешкоджає подальшому результативному функціонуванню сільського господарства, через недостатньою орієнтованість на системно-інтегрований ефект впливу на інституціональні умови. Відсутність взаємодії між інститутами влади, інститутами-організаціями, інститутами виробничо-соціальної інфраструктури та неформалізованими інститутами призводить до неможливості використання потенціалу системно-інституціональних взаємодій.

5. Сутність категорій «інститути» та «інституційні зміни» доцільно доповнити положеннями щодо визначення інститутів як сукупності правил поведінки та способів підтримки цих правил, які також фіксують типологічні елементи дій, пов'язаних з дотриманням або недотриманням правил. Категорія «інституційні зміни» автором розглядається як дії держави з вдосконалення інституціональної структури та її окремих інститутів шляхом зміни інституціональних обмежень, що накладаються державою на господарюючі структури аграрного сектора за допомогою прийняття різних правових норм у процесі трансформацій дають можливість створити передумови формування результативних механізмів за єдиними нормами поведінки.

6. Єдина система державного управління аграрним сектором економіки як ключовий інститут повинна забезпечувати взаємодію органів влади макро- й мезорівнів як необхідної передумови аграрних інституціонально-

структурних трансформацій. Таке здійснення повинно відбуватись через механізми державного регулювання, організаційного спрямування, які включають: – накопичення виробничого, фінансового, науково-технічного потенціалу, розширення номенклатури виробленої продукції, збільшення масштабів виробництва; – наукової організації виробництва і управління, формування ефективної управлінської структури тощо.

7. Нерівномірність інституційних змін у аграрній сфері, внутрішньогалузева диспропорція розвитку, відхилення в регіональному розвитку сільських територій, низький рівень забезпечення аграрного виробництва ресурсами та обмеження можливостей структурного маневру щодо внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, посилення диференціації між сільськогосподарськими товаровиробниками, погіршення експортно-імпортного співвідношення в продовольчій забезпеченості країни, розбалансованість міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки, наявність численних структурних вад та низка інших проблем обмежує прискорення розвитку аграрно-продовольчого комплексу і породжує об'єктивну необхідність керованих інституційно-структурних перетворень. Практична реалізація інституціонально-структурних перетворень у контексті розвитку аграрного сектору економіки повинна базуватися на новій, скорегованій науково-обґрунтованій державній цільовій програмі із врахуванням участі аграрного сектору економіки в євроінтеграційному процесі.

8. Обґрунтування стратегії довгострокових інституціонально-структурних змін аграрного сектору економіки повинно базуватися на синхронізації процесу створення необхідних соціальних і економічних передумов з метою забезпечення розширеного відтворення в галузі з докорінною трансформацією інститутів, які формують у формальному та неформальному порядку норми і правила, що здатні стимулювати інноваційний розвиток аграрного сектору економіки та окремих його складових.

РОЗДІЛ 2. СТАН ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України

Формування економічних відносин аграрних підприємств у процесі здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності відбувається в умовах глобальних інтеграційних процесів. Вони, у свою чергу, визначають інституційне середовище або правила взаємодії суб'єктів цих відносин. У даному випадку, важлива формальна його частина, зокрема це рівень забезпечення законодавчо-нормативною базою, повноцінність функціонування механізмів державного втручання та інше. Протягом останніх п'ятнадцяти років інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні у значній мірі формувалося, на наш погляд, під впливом двох визначальних для нашої держави міжнародних угод. Це Угода про вступ України до СОТ, яка була підписана та ратифікована у 2008 р., та Угода про асоціацію з ЄС, яка була підписана у 2014 р. та після трирічного терміну ратифікації повністю набула чинності у 2017 р. У рамках останньої передбачено створення зони вільної торгівлі з 2016 року. Також існує низка інших міжнародних угод про торгівлю, які регулюють відносини із країнами Близького та Далекого Сходу, зокрема Китаєм, північної Африки. Орієнтири для розвитку торгівельних відносин аграрних підприємств України, використання наявних можливостей для розвитку експорту визначено Експортною стратегією України, що містить Дорожню карту стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 роки. Крім того однією із ключових цілей програми діяльності Кабінету Міністрів України є створення сприятливих умов функціонування аграрних підприємств та їх доступ на зовнішні ринки за рахунок зменшення бар'єрів для вітчизняної продукції, забезпечення диверсифікації експорту та

підтримки експорту з боку держави, а також підвищення знань і навичок, необхідних підприємствам для здійснення міжнародної торгівлі.

Відомо, що з часів незалежності України приєднання до СОТ було одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки нашої держави для розширення зовнішньоекономічної діяльності, створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій. У процесі вступу України до СОТ здійснювалася ґрунтовна і вагома робота із підготовки та підписання угод, які дозволили вітчизняним експортерам торгувати на ринках країн-членів СОТ. На сьогодні правилами цієї організації регулюється понад 97% усієї світової торгівлі товарами. Принципом роботи організації є створення максимально сприятливих умов доступу на міжнародні ринки товарів, що забезпечується на рахунок обумовленості і передбачуваності розвитку торгівельних відносин між державами членами СОТ, запровадження режиму найбільшого сприяння у торгівлі між країнами та взаємна узгодженість дій щодо руху товарів між ними, практична відмова від кількісних обмежень та регулювання торгівлі переважно тарифними методами. Досі триває процес адаптації вітчизняної законодавчо-нормативної бази до вимог цієї організації.

Для захисту торгових інтересів вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, Україна бере участь у засіданні керівного органу СОТ – Конференції міністрів. Зокрема на Десятій Конференції міністрів СОТ в м. Найробі у 2015 р. було прийнято ряд важливих рішень для вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції, які покращують конкурентні умови міжнародної торгівлі. Наприклад, розвинені країни-члени СОТ були зобов'язані негайно скасувати сільськогосподарські субсидії, з деякими винятками, а країни, що розвиваються-члени СОТ – припинити експортні субсидії до кінця 2018 року. Вони лише могли субсидувати маркетингові та транспортні витрати, пов'язані із експортом сільськогосподарської продукції до кінця 2023 року. Країнам третього світу та країнам, що є нетто-імпортерами продовольства, надана можливість здійснювати таку підтримку до кінця 2030 року. Також було підписано угоду

із спрощення процедур торгівлі, зокрема, зменшення пов'язаних із ними фінансових витрат та скорочення терміну здійснення торгових операцій [53].

Наступна Конференція міністрів Світової організації торгівлі проходила в м. Буенос-Айрес у 2017 р., проте на ній не вдалося домовитися щодо проблем пов'язаних із сільським господарством, зокрема в частині торгівлі, а саме заборони та обмеження на експорт, доступу до ринків, експортної конкуренції, санітарних та фіто санітарних заходів [154].

Створено умови доступу вітчизняних підприємств, які займаються експортно-імпортними операціями, до інформації про заплановані зміни у торговельних режимах інших країн та можуть підтримувати спілкування із своїми торговельними партнерами. Це забезпечується завдяки участі України у системі нотифікацій, тобто інформування Секретаріату СОТ про зміни у законодавстві країн-членів СОТ, що передбачається згідно зобов'язань у сфері прозорості торговельної політики. На сайті Мінекономрозвитку щомісячно розміщуються повідомлення про нотифікації щодо санітарних, фітосанітарних заходів, технічних норм, стандартів і регламентів, які подаються торговельними партнерами України, та стосуються важливих для українського експорту товарів [98]. Також на запит суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, зазначена інформація може бути надіслана електронною поштою. Підприємства можуть надавати коментарі стосовно аспектів регулювання, які надходять від членів Світової організації торгівлі, за якими вони можуть мати проблеми, наприклад змін у технічному регулюванні, процедурах оцінки відповідності, застосуванні санітарних та фіто санітарних заходів тощо [99].

Продовжується поглиблення інституціалізації взаємин нашої країни із окремими країнами чи групами країн через підписання угод про вільну торгівлю. Так, Україна має такі угоди з державами ЄАВТ, Чорногорією, Європейським Союзом, Канадою та з країнами Співдружності незалежних держав (з 1 січня 2016 року Росія в односторонньому порядку відмовилася виконувати свої зобов'язання у рамках даної угоди) (табл. 2.1).

За цих умов вітчизняні виробники і експортери аграрної продукції стали частиною інтеграційного процесу в міжнародній торгівлі, коли досягається взаємна доступність до внутрішніх ринків країн, які уклали угоди про створення зони. При цьому слід відмітити, що для продуктів харчування в межах таких зон діють спеціальні умови торгівлі, які передбачають наявність певної частини митних зборів, а також кількісних обмежень у русі товарів між країнами.

Встановлено, що в рамках кожної угоди підписаної створюється відповідне інституційне підґрунтя для забезпечення виконання взятих зобов'язань. У межах повноважень зазначених в угоді про вільну торгівлю із ЄАВТ (Швейцарія, Ліхтенштейн, Норвегія та Ісландія) діє Спільний комітет Україна ЄАВТ, що контролює та здійснює нагляд за впровадженням та розвитком Угоди, контролює заходи, спрямовані на подальше усунення торгівельних бар'єрів та інших стримуючих обмежень.

Таблиця 2.1

Угоди про вільну торгівлю України з країнами світу.

Угоди про вільну торгівлю України з іншими країнами чи групами країн	Інституційне підґрунтя	Ратифікація угоди
Угода про асоціацію між Україною та ЄС Розділ «Про створення зони вільної торгівлі» (набрання чинності 2016 рік)	Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства	Закон України № 1678-VII від 16 квітня 2014 року
Угода про вільну торгівлю із ЄАВТ, Угода про сільське господарство безпосередньо із кожною країною асоціації (набрання чинності 2011 рік)	Спільний комітет Україна ЄАВТ	Закон України від 07.12.2011 р. № 4091-VI
Договір про зону вільної торгівлі з країнами СНД (набрання чинності 2012 рік)	Двостороння Комісія із Республікою Казахстан, Міждержавна координаційна рада із Республікою Білорусь та інші	Закон України від 30.08.2012 р. № 5193-VI
Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою (набрання чинності 2017 рік)	Комітет з питань торгівлі	Закон України від 14.03.2017 р. № 1917-VIII
Угода між Урядом України та Урядом Республіка Грузія (набрання чинності 1995 рік)	Спільна українсько-грузинська комісія	Закон України № 168/96-ВР від 05.05.1996 року.
Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії (набрання чинності 2013 рік)	Комітет з питань вільної торгівлі	Закон України № 5445 від 16.10.2012 року
Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною (набрання чинності 2001 рік)	Спільний Комітет	Закон України № 2599-III від 05.07.2001 р.

Сформовано автором

Крім того діють Угоди про сільське господарство між Україною та кожною із країн Європейської асоціації вільної торгівлі. Згідно підписаних угод для вітчизняних суб'єктів зовнішньо-економічної діяльності були передбачені графіки скасування мит на імпорт сільськогосподарських товарів, що походять із країн ЄАВТ. Зокрема для продукції тваринництва та продуктів переробки зернових, наприклад борошна, передбачено 7-річний період скасування базової ставки мита із щорічним зменшенням на 13 в.п. та відповідно до Угоди скасовано починаючи із січня 2019 року.

Для зернових культур, овочів із різним ступенем обробки, ягід залежно від виду, розмір щорічного скасування становив 17 в.п. та, починаючи із січня 2017 р. імпортне мито в Україну цих видів продукції було повністю скасоване. Експорт таких сільськогосподарських товарів: цибуля, шалот, часник, мед, брюссельська капуста, огірки, горошок, спаржа, соєві боби, насіння льону, ріпаку, соняшнику, соєва олія, буряковий цукор – вільні від митних тарифів. Також у межах угод передбачені такі захисні заходи у сфері сільського господарства, які не мають вживатися на період довше одного року: збільшення мита на імпорт визначеної продукції та запровадження тарифних квот для преференційної торгівлі, яка розраховується на базі показника досягнутих обсягів торгівлі за п'ять останніх років. У цій угоді діють спеціальні умови для продуктів харчування, вони передбачають стягування мита з імпорту та застосування заходів, прийнятих стосовно експорту. Для обчислення розмір мита, що стягується державами - членами ЄАВТ з імпорту, використовують відхилення у цінах встановлених на внутрішньому ринку та на світовому ринку сільськогосподарської сировини, яка використана для виробництва продукції. При цьому, розмір мита не повинен перевищувати таку різницю цін [132].

Зона вільної торгівлі із країнами СНД була підписана у 2011 році. В угоді було передбачено зняття усіх винятків із певних груп товарів, які в торгівлі між країнами обкладалися митом. Також, передбачалося фіксування на певному рівні тарифних обмежень, зокрема митних тарифів, та

подальше їх скасування згідно затвердженого графіку. Надання субсидій, застосування спеціальних захисних заходів, антидемпінгових і компенсаційних заходів відбувається відповідно до статей 6, 16, 19 ГАТТ 1994 р. та Угоди СОТ із відповідних заходів. Відповідно до статті 2 Договору про зону вільної торгівлі із країнами СНД застосовуються обмеження стосовно експорту такої аграрної продукції як цукор (Україна-Білорусь, РФ), спирт (Молдова-Україна), насіння ріпаку, соєві боби, насіння соняшнику (Республіка Казахстан, РФ), молоко і вершки не згущені (Киргизька Республіка). Також встановлені ставки вивізного мита на насіння соняшнику в Республіку Вірменія, Республіку Білорусь, Республіку Казахстан, Киргизьку Республіку, Республіку Молдова, Російську Федерацію, Республіку Таджикистан (протягом 2007-2013 рр. ставка зменшувалася з 16% до 10% щорічно на 1 в.п.), також на живі тварини ВРХ у Республіку Казахстан. Організаційно-правове забезпечення щодо вдосконалення торгово-економічного співробітництва між державами та експортного контролю сформоване через заснування таких міждержавних інституцій, як наприклад двосторонньої Комісії із Республікою Казахстан, Міждержавну координаційну раду із Республікою Беларусь та інших [133].

Формування інституційного середовища зовнішньоекономічних відносин із Канадою в аграрній сфері здійснюється в контексті Угоди про зону вільної торгівлі між Україною і Канадою (CUFTA) згідно якої набула чинності Зона вільної торгівлі між Україною та Канадою у 2017 р. Вона передбачає усунення понад 90% торгівельних обмежень між країнами. Угодою передбачено тарифні графіки кожної із сторін із зазначенням перехідних категорій, які застосовуються для скасування та зниження ввізних мит по таким видам аграрної продукції для України як м'ясо курей, індиків, молочні продукти (молоко, вершки, сири тверді за видами, замінники масла, яєчні препарати). Проте залишилася можливість для кожної із сторін застосовувати експортне мито відповідно до своїх прав та зобов'язань у межах СОТ. У межах Угоди функції сприяння торгівлі товарами покладено

на такі інституції як Комітет з питань торгівлі товарами та правил визначення походження та Підкомітет із питань сільського господарства, які мають повноваження залучати експертів та посадових осіб відповідальних за митні питання, перевірку харчових та сільськогосподарських товарів, регулювання перевезень. Згідно додатку 2-В Угоди встановлено графік скасування тарифів, який передбачає різні терміни для різних груп товарів, від одночасного повного скасування до восьми етапів, протягом яких згідно затверджених схем зменшується розмір базової ставки мита та в кінці останнього етапу передбачається або припинення його стягнення або досягнення мінімального обговореного розміру (половина або чотири п'ятих базової ставки). Для України зазначені види сільськогосподарської продукції та продовольства виключені із зобов'язань щодо мит. Згідно даної угоди при постачанні товару на митну територію країни-партнера також вимагається надати підтвердження походження товару. Це забезпечується документами, що відображають процеси виробництва товару або використані у виробничих процесах матеріали, документи щодо придбання, вартості, ціни та оплати за товар або за всі матеріали, документи щодо відвантаження товару [133].

На сьогодні Україна перебуває в процесі розвитку та удосконалення європейського вектору інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Процедура створення зони поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) з країнами ЄС є складовою Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС та має десятирічний термін та триває з 2016 р. до 2026 р. Все більше розширюється взаємний доступ до ринків, в тому числі і аграрної продукції, який базується на обов'язкових для виконання торгових правил, відбуваються процеси конвергенції вітчизняного інституційного середовища торгівлі сільськогосподарською та іншою продукцією до європейських правил і норм. Це виявляється у процесах значної адаптації вітчизняного законодавства, в зниженні імпортних та експортних мит при завезенні української продукції до країн ЄС, тобто надання доступу до ринків без митних обмежень у рамках тарифних квот. Тарифна лібералізація

торгівлі з країнами ЄС відбулася шляхом відміни у процесі експорту на їх територію 83,1% тарифних ліній та 35,2% тарифних ліній при ввезення європейської продукції на територію України. При цьому для сільськогосподарської продукції запроваджені перехідні періоди від 1 до 7 років та безмитні тарифні квоти [133]. Тобто для сільськогосподарських товаровиробників надано можливість адаптуватися до високо конкурентних європейських ринків. У даному випадку, як і згідно вищезазначених угод, лібералізація торгівлі продукцією сільського господарства та продовольства є не такою широкою порівняно із іншою продукцією національного господарства, оскільки їх виробництво в ЄС підтримується з державного бюджету. Так, згідно угоди з ЄС вітчизняні експортери без сплати ввізного мита можуть завозити в країни цієї співдружності сільськогосподарську продукцію українського походження в межах встановлених тарифних квот. Динаміка допустимих обсягів безмитного експорту та їх можливого збільшення представлена на рисунках 2.1 та 2.2.

Джерело : складено автором за даними [133].

Рис.2.1 . Динаміка виділених тарифних квот на продукцію рослинництва та продукти її переробки для України упродовж 2017-2021 р.р, тис т.

Встановлено, що перелік продукції складається із 36 позицій серед яких яловичина, свинина, баранина, м'ясо птиці, молоко, вершки, вершкове масло, йогурти, зернові і продукти їх переробки, мед, цукор, яйця та інші види продовольства. Для деяких видів аграрної продукції виділено додаткові квоти, які вводяться в дію при вичерпанні обсягів основної тарифної квоти, зокрема для пшениці, кукурудзи, ячмінної крупи, меду, виноградного соку, ячмінного борошна. Розподіл квот здійснюється за двома принципами «перший прийшов-перший обслуговується» («first come, first served») або через систему імпорتنих ліцензій. Адміністрування тарифних квот за першим принципом відноситься до компетенції Генерального директорату з питань оподаткування та митного союзу Європейської комісії. Порядок розподілу та перелік товарів, що підлягають такому розподілу зображені на рисунку 4. Відбувається постійне списування фактичних обсягів ввезених товарів в межах квот митними органами країн ЄС та відповідне он-лайн оновлення залишків квот.

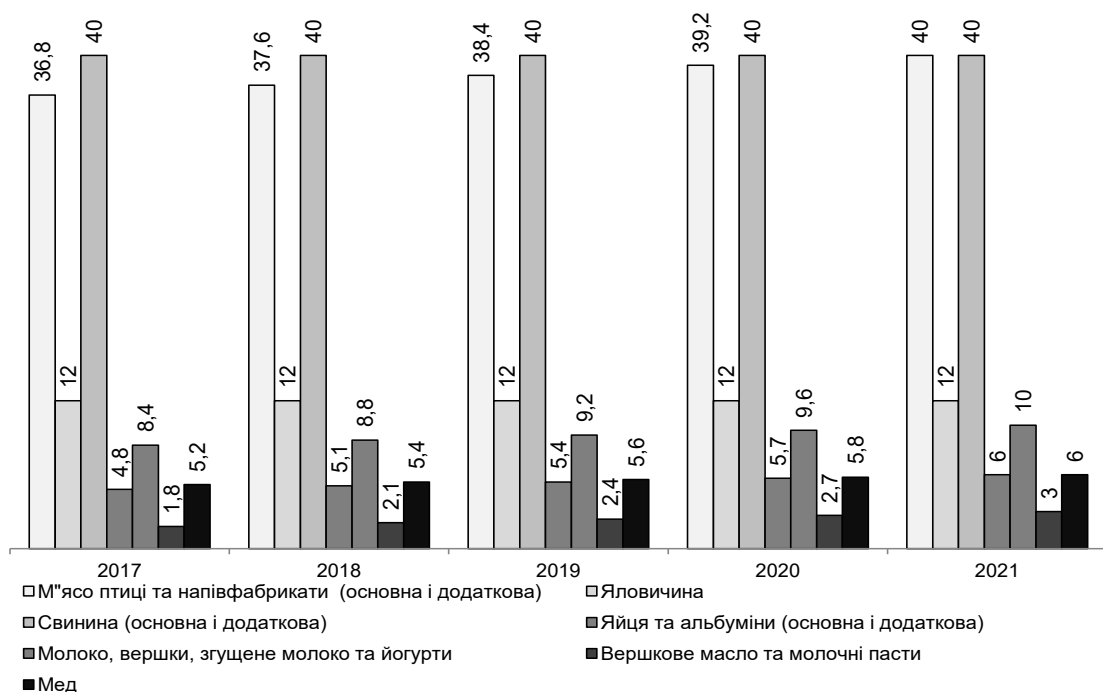

Рис. 2.2. Динаміка виділених тарифних квот на продукцію тваринництва та продукти її переробки для України впродовж 2017-2021 р.р., тис т.

Джерело: складено автором за даними [103].

Використання тарифних квот через систему імпорتنих ліцензій передбачає подання запиту імпортером у країну-члена ЄС. Такий запит

включає в себе подання заявок до Генерального директорату Європейської Комісії, відповідального за сільське господарство і розвиток сільських територій та до відповідних органів країн ЄС. При цьому імпортер вітчизняної аграрної продукції до ЄС повинен сплатити страхові внески при отриманні права на здійснення імпорту. Тут діє принцип поверненості при підтвердженні факту імпорту продукції (Рис. 2.3) [105].

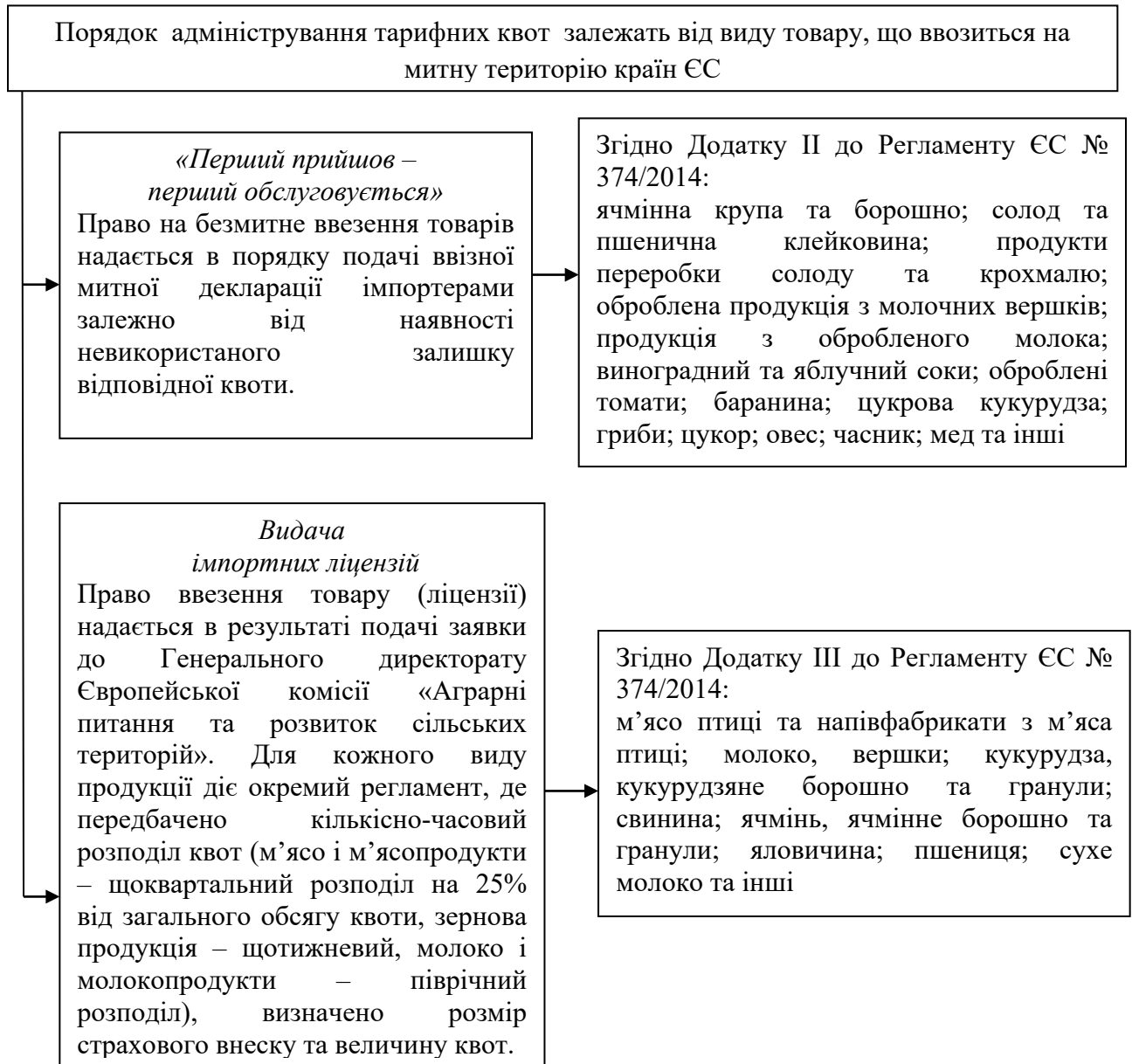

Рис. 2.3 Адміністрування тарифних квот на ввезення аграрної продукції до країн ЄС

Джерело : складено автором за даними ДУ «Офіс з просування експорту України»

З метою зменшення перепон у торгівлі аграрною продукцією вітчизняними експортерами, які можуть виникати внаслідок різниці у

технічних регламентах, стандартів і процедур оцінки відповідності та інших вимог до якості, передбачена гармонізація вітчизняного законодавства, норм та стандартів із діючими у країнах ЄС в частині систем стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду. Таким чином для вітчизняних аграрних підприємств торгове партнерство з країнам ЄС створює позитивний імідж на міжнародних ринках.

Інституційне підґрунтя для реалізації домовленостей Угоди про асоціацію з ЄС забезпечується за рахунок наступних складових: Комітету асоціації у торгівельному складі. У його підпорядкуванні знаходиться Підкомітет з управління санітарними та фіто санітарними заходами, Підкомітет митного співробітництва, Підкомітет з питань географічних позначень, Підкомітет з питань торгівлі та сталого розвитку. Проблемами сільського господарства та розвитку сільських районів, рибальством, транскордонним та регіональним співробітництвом займається кластер у складі підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва. Узгодження роботи зазначених Підкомітетів також здійснюється Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Поряд із дотриманням європейського вектору розвитку зовнішньоекономічних відносин в Україні спостерігається значне зміцнення відносин із країнами Близького та Далекого Сходу. Розвиток торгівельного партнерства обумовлюється відносною географічною близькістю даного регіону та підвищеним попитом на вітчизняну аграрну продукцію. Наприклад, внутрішній ринок ОАЕ є привабливим для вітчизняних експортерів оскільки самозабезпеченість сільськогосподарською продукцією в цій країні є досить низькою та складає лише 10%. З цією країною сформована широка нормативно-правова база, що стосується економічних та аграрних питань.

Дослідження свідчать, що із країнами Далекого і Близького Сходу підписано ряд меморандумів та угод про двостороннє співробітництво з

питань торгівлі рослинницькими та тваринницькими продуктами та продовольчої безпеки через створення найбільш сприятливих умов для ведення бізнесу та інвестиційної діяльності. Основні із цих документів представлені у Додатку Г. Відповідно до Угоди між Урядом України та Урядом ОАЕ про економічне, торговельне і технічне співробітництво функціонує Міжурядова українсько-еміратська комісія з питань торговельно-економічного співробітництва, на засіданні якої у 2018 р. досягнуті домовленості щодо розширення експортно-імпоротної номенклатури сільськогосподарської продукції за рахунок продукції із більшою доданою вартістю.

Однією із найбільших міжнародних угод укладених з КНР в аграрній сфері являється «Зерновий проект» ПАТ «Державна продовольча зернова корпорація України» із Китайською національною корпорацією генеральних підрядів (ССЕС) на постачання 2-4 млн тон зерна в рік під залучення кредиту від Експортно-імпортного банку Китаю на суму 3 млрд дол. Для виконання цієї угоди ДПЗКУ впровадило програму форвардних контрактів для товаровиробників із метою реалізації домовленостей із Китаєм.

Формування інституційного забезпечення зовнішньо-економічних відносин в аграрній сфері між Україною та КНР відбувається в рамках роботи Підкомісії з питань співробітництва в галузі сільського господарства Комісії зі співробітництва між Урядом країн. Зокрема відбувається узгодження вимог щодо експорту конкретних видів аграрної продукції до Китаю, що фіксується у відповідних Протоколах. Так, протягом 2017- 2019 рр. було підписано Протоколи ветеринарно-санітарних та фітосанітарних вимог щодо експорту шроту ріпакового, замороженої яловичини, бурякового жому, соняшникового шроту та меду, що створює нові перспективи для вітчизняних аграрних підприємств та експортерів. Розширено перелік українських підприємств, яким було надано право експорту молочних продуктів (всього 28) та соняшникового шроту (всього 27) до КНР. Також тривають домовленості щодо імпорту та експорту м'яса птиці, зокрема

підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва у цьому напрямі, відбулися візити китайських інспекторів в Україну з метою оцінки системи державного контролю за виробництвом та експортом м'яса птиці та черешні [44].

Дослідження свідчать, що однією із важливих складових інституційного забезпечення зовнішньо-економічної діяльності аграрних підприємств є стандартизація та сертифікація продукції, що виступає важливим чинником гарантування якості для споживача або торгового партнера. Наприклад, обов'язковою умовою для аграрних підприємств та експортерів при входженні на внутрішній ринок КНР є сертифікація їх продукції відповідними установами згідно Положення КНР про сертифікацію та акредитацію (Regulations of the People's Republic of China on Certification and Accreditation 2003), яка передбачає процедуру подачі заявки експортером, представлення зразків продукції для тестування, інспекцію виробничих та експортних потужностей та у випадку відповідності із державними стандартами КНР отримання сертифіката та отримання права на здійснення експортно-імпортних операцій.

У країнах ЄС існує широка законодавчо нормативна база, яка здійснює регламентацію вимог до якості і безпечності аграрної продукції та визначення правил походження товарів. Зокрема Регламент 178/2002 від 28 січня 2002 р. Європейського парламенту та Ради ЄС встановлює загальні положення для запровадження принципу «простежуваності» (контролю, відстеження), безпечності та якості продовольчих товарів імпортного походження на всіх етапах починаючи від первинного виробництва до збуту та передачі продовольства споживачу. У Регламенті Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 854/2004 від 29 квітня 2004 р встановлені обов'язкові умови для підприємств-виробників і експортерів продукції тваринного походження, що передбачають включення у списки відповідності до правил ЄС [98-99]. Детальніше інституційне забезпечення експортної

діяльності вітчизняних підприємств в частині вимог до якості і безпечності аграрної продукції в ЄС представлене в додатку А.

Встановлено, що порядок здійснення імпорту переробленої аграрної продукції, який передбачає гарантування відповідності експортних потужностей суб'єкта господарювання вимогам країни-партнера, діє не лише в країнах ЄС та Китаї. Для врегулювання цього питання в Україні згідно Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» аграрні підприємства повинні підтвердити можливості здійснювати експорт та наявність у них відповідних споруд або комплексу споруд, приміщень, будівель, обладнання та інших засобів, включаючи транспортні, а також території, що використовуються у виробництві та/або обігу продуктів харчування [112]. Контроль за відповідністю потужностей вимогам країни призначення здійснюється Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило Порядок затвердження експортних потужностей, внесення та виключення їх з реєстру затверджених експортних потужностей. Згідно даного Порядку визначена процедура встановлення відповідності процесу виробництва та/або обігу харчових продуктів операторів ринку вимогам законодавства країни призначення для здійснення експортної діяльності з аграрною продукцією. Затвердження експортної потужності здійснюється на запит суб'єкта господарювання, який повинен надати дані щодо виду господарської діяльності з якої планується здійснювати експорт, назву виду харчових продуктів та їх асортимент, які він передбачає експортувати, перелік постачальників сировини, що використовується для виробництва харчового продукту, назви країн призначення. У результаті встановлення відповідності йому присвоюється реєстраційний номер згідно із реєстром операторів ринку та потужностей, на які видано експлуатаційний дозвіл та відповідна інформація розміщується на веб-сайті Держпродспоживслужби [109].

Фрагмент реєстру таких потужностей, що стосуються аграрної продукції які знаходяться в Хмельницькій області і представлено в додатку В і В1.

Результати досліджень свідчать, що однією із умов для торгівлі аграрною продукцією в межах тарифних квот встановлених ЄС є дотримання правил походження товарів. У межах співробітництва України та країн ЄС діють Правила походження визначені Додатками (Доповненнями) I та II до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження (Пан-Євро-Мед), які прийшли на зміну Протоколу I до Угоди про асоціацію України та ЄС.

При цьому слід відмітити, що учасниками даної Конвенції з якими Україна має угоду про вільну торгівлю є не тільки країни ЄС, але й ЄАВТ (Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн), Македонія та Чорногорія. При торгівлі аграрною продукцією з цими країнами використовуються ідентичні преференційні правила походження на основі діагональної кумуляції, тобто якщо продукція має статус походження в одній із країн-учасниць, то вона може використовуватися у виробництві у будь-якій іншій країні-учасниці без втрати такого статусу. Згідно додатку II до Конвенції відносно технологічних дій та обробок, які необхідні для надання матеріалам іншого походження статусу товарів, що походять з України (або іншої країни-імпортера до країн ЄС) сільськогосподарська продукція повинна бути вироблена цілком в країні походження. Це стосується переважно продукції сировинного характеру, яка не пройшла глибоку обробку, зокрема живі тварини, м'ясо та їстівні субпродукти, молочні продукти, пташині яйця, натуральний мед [113].

Встановлено, що в результаті створення відповідного інституційного середовища вітчизняні аграрні підприємства в процесі експорту власної продукції являються учасниками регіональних та міжнародних ланцюгах створення доданої вартості. Зокрема завдяки введення в дію правил походження товару вони вільно можуть використовувати сировину для виробництва власної сільськогосподарської продукції (насіння, засоби захисту рослин та інше) та для її переробки походженням з країни ЄС або

країн-учасниць Конвенції, що розширить співробітництво та партнерство із цими країнами.

Підтвердження статусу походження продукції, що експортується, здійснюється на підставі сертифікату з перевезення товару EUR.1 або EUR-MED, декларацією про походження товару для невеликих партій, що за вартістю не перевищують 6000 євро або декларацією інвойс, складеною уповноваженим експортером незалежно від вартості товару. Сертифікат EUR.1 дає можливість преференційних умов торгівлі з країнами ЄС. Він видається Державною фіскальною службою України за місцем митного оформлення товару або за місцем державної реєстрації експортера на кожную партію товару. Крім того походження товару може бути підтверджене Декларацією експортера продукції на інвойсі або іншому комерційному документі, що описує товар настільки детально, щоб дозволити його ідентифікацію (invoice declaration) [109].

Підтверджено, що одним із найважливіших елементів інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств є контрактація відносин з іноземними партнерами, які виникають в процесі продажу їх продукції за межі країни. Регулювання таких відносин в Україні відбувається на основі Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)» та інших документів [108, 111].

Результатом взаємодії інституційного забезпечення в частині стандартизації та сертифікації та контрактації зовнішньоекономічних відносин є узгодження якісних характеристик аграрної продукції, що постачається на експорт у експортних контрактах. При цьому контракт може фіксувати лише основні якісні показники, проте остаточна якість та кількість продукції може підтверджуватися відповідними сертифікатами якості.

Показники якості, що обговорюються при укладенні експортного контракту представлені на прикладі кукурудзи та соєвої олії (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

**Специфікація якості у експортному контракті на прикладі
кукурудзи та соєвої олії**

Кукурудза	Соєва олія
Смітна домішка макс. 2%	Кислотне число – макс. 1,5 мг КОН/г
Вологість макс. 14%	Пероксидне число – макс. 3 ммоль/кг
Зернова домішка макс. 10% в тому числі	Масова частка вологи і летких речовин – макс. 0,2%
Пошкоджені зерна макс. 5%	Фосфор – макс. 100 ppm (0,4%)
Биті зерна макс. 5%	Колірне число – макс. 50 мг йоду
Всі інші показники якості згідно ДСТУ, що діє на території України.	Масова частка нежирових домішок – 0.

Джерело: складено автором за даними експортних контрактів

Крім того при домовленості між сторонами можуть також використовуватися затверджені стандартні форми контрактів певних міжнародних організацій, наприклад Міжнародна асоціація торгівлі зерном і кормами (GAFTA) чи Федерація асоціацій торгівлі олійними культурами, насінням та оліями (FOSFA) та інші.

Встановлено, що близько 80% світової торгівлі зерном і кормами в світі відбувається з використанням стандартних контрактів GAFTA та близько 85% насінням олійних культур та продуктів їх переробки – на основі типових контрактів FOSFA. У цьому випадку при контрактації експортних відносин певні умови можуть детально не зазначатися, а лише мати посилання на стандартну форму одного з таких контрактів, які розміщені на офіційних сайтах цих організацій

Дослідження свідчать, що для підтвердження якості та безпечності аграрної продукції, що спрямовується на експорт, використовуються результати досліджень лабораторій, які здійснюють випробовування на основі правил та положень міжнародних стандартів якості, зокрема ISO 17025 и ISO 9001:2008. Однією із таких є швейцарська компанія SGS, яка має статус суперінтенданта GAFTA та FOSFA та має представництво в Україні. Вона надає послуги із забезпечення контролю якості та відстежуваності

різних видів аграрної продукції та продуктів її переробки у всьому ланцюгу поставок, зокрема насіння зернових і олійних культур, овочів, фруктів, молочної та м'ясної продукції та іншого.

Вважаємо, що одним із напрямів підвищення ефективності інституційного забезпечення експорту аграрної продукції є приведення у відповідність системи внутрішніх державних стандартів із міжнародними вимогами, зокрема країн Європейського союзу в Україні проводиться робота з удосконалення діючих ДСТУ. Розглянемо це на прикладі таких видів продукції як пшениця та молоко коров'яче.

З метою встановлення єдиних, адаптованих до норм ЄС вимог щодо безпечності, якості та гігієни при виробництві та введенні в обіг молока, застосування гармонізованих методів досліджень окремих показників якості в Україні у 2019 р. скасовано вимоги згідно ДСТУ 3662-97, які висувалися для виробників та переробників щодо молока екстра, вищого та першого ґатунку. Відносно молока другого ґатунку вони будуть скасовані у 2020 р. Натомість вимоги до молочної сировини, що закуповується у сільськогосподарських підприємств, регламентуються новим стандартом ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови». Згідно нових вимог можливості постачання продукції до ЄС можуть бути реалізовані аграрними підприємствами лише при виготовленні молочної продукції з молока ґатунку «Екстра» [90]. Слід відмітити, що частка молока такої якості у загальному виробництві молока в останні роки зросла до 15%, на сьогодні за оцінками експертів близько 1 млн тонн молока спрямовується на експорт у вигляді продуктів переробки [121].

Результати дослідження свідчать, що європейські вимоги до якості молока, яке постачається на молокопереробні підприємства, визначені Регламентом (ЄС) № 853/2004 Європейського Парламенту і Ради від 29 квітня 2004 року згідно якого молочна сировина не поділяється на ґатунки. Вони представлені даними таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Порівняння гігієнічних критеріїв молока сировини в Україні та країнах ЄС

Назва показника, одиниця вимірювання	Україна Екстра	Україна Вищий-І гатунок	ЄС	Різниця показників
Загальне бактеріальне забруднення, тис КУО/см ³	≤100	≤300 - ≤500	≤100	0-≤400
Кількість соматичних клітин, тис/см ³	≤400	≤400 - ≤500	≤400	0-≤100

Джерело: складено автором за даними [90, 121]

З метою гармонізації умов якості пшениці із європейським законодавством та імплементації міжнародних угод, які були підписані Україною, у 2019 р. було оновлено ДСТУ 3768:2019 «Пшениця. Технічні умови», якому передувало п'ять стандартів. Він у найбільшій мірі відповідає міжнародним і європейським правилам щодо застосування методів визначення показників. Порівняльний аналіз якісних показників свідчить, що деякі критерії якості затверджені навіть на вищому рівні ніж при закупівлі та продажу пшениці в межах державної інтервенції в країнах ЄС (додаток Д). Зокрема за показниками натури зерна, вологості та смітної домішки вітчизняні норми є більш суворими. При цьому слід відмітити, що такі показники як масова частка сирої клейковини та її якість не передбачається вказаним регламентом ЄС.

Потрібно відзначити, що формування інституційного середовища для ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності на ринку аграрної продукції та взаємодії між її учасниками залежить від рівня функціонування біржової торгівлі. Вона створює для аграрних виробників можливості усувати цінові ризики, передбачати рівень ринкових цін та побудови стратегії завоювання зовнішніх ринків. Проте рівень розвитку бірж в Україні в частині торгівлі аграрною продукцією є досить низьким, на неї припадає менше 1% торгового обороту. Погоджуємося з позицією, що основними

перешкодами у ефективній біржовій діяльності в Україні є недосконалість правових норм у сфері функціонування багатьох біржових інститутів, зокрема: клірингу, хеджування, арбітражу, брокерства, біржової стандартизації й сертифікації тощо [123]. У той же час в Україні діє Аграрна біржа, що є державною товарною біржею, яка була створена переважно для організації біржових торгів з придбання та продажу об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного продовольчого резерву. Проте на сьогодні фактична діяльність цієї установи в частині аграрного ринку зосереджена на продажі борошна ПАТ «Аграрний фонд» через систему електронних торгів. При цьому слід відмітити, що з метою залучення іноземних інвестицій та розвитку зовнішньоекономічної діяльності на сьогодні окремі крупні агрохолдинги здійснюють первинне публічне розміщення акцій (IPO) на міжнародних фондових біржах. Серед них Кернел (Варшавська фондова біржа), Миронівський Хлібопродукт (Лондонська фондова біржа), Астарта (Варшавська фондова біржа).

Дослідженнями встановлено, що в Україні створено систему інститутів державного управління у сфері сприяння зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. До її складу входить Рада з міжнародної торгівлі, яка здійснює погодження дій міністерств та відомств, органів місцевого самоврядування, безпосередніх виробників продукції, посередників у сфері розвитку міжнародної торгівлі, сприяння нарощування обсягів експорту та полегшення проходження операцій пов'язаних із митним оформлення товару та перетином державного кордону. Крім того до її повноважень входить розробка нормативно правової бази щодо просування вітчизняної продукції на світові ринки, пропозицій щодо створення та застосування механізмів стимулювання розвитку експорту, шляхів забезпечення захисту прав і інтересів вітчизняних експортерів у торгівельно-економічній сфері, у тому числі в рамках Світової організації торгівлі, сприяння експорту продукції із вищою доданою вартістю.

У рамках діяльності Ради можуть утворюватися постійно діючі та тимчасові робочі групи. Зокрема згідно Угоди Світової організації торгівлі створена постійно діюча робоча група з питань спрощення процедур торгівлі, яка займається підготовкою рекомендацій щодо вирішення термінових та екстрених питань, які виникають в процесі міжнародної торгівлі, формування економічних взаємовідносин між вітчизняними експортерами/імпортерами та їхніми партнерами за кордоном, при взаємодії підприємницьких структур та держави. З метою підвищення ефективності функціонування Ради та робочих груп, а також обґрунтованості прийнятих рішень до її роботи при розгляді окремих питань можуть долучатися експерти та фахівці, зокрема іноземні, на громадських засадах [124].

Виявлено, що з метою забезпечення ефективності роботи органів державної влади, які здійснюють контроль під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України було організовано роботу із санітарно-епідеміологічного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного та екологічного контролю за принципом «Єдиного офісу» [125].

З метою відповідності вимогами СОТ, зокрема спрощення процедур торгівлі, таких як узгодження процесів у ланцюгу руху продукції через митний кордон та скорочення витрат часу на обслуговування експортно-імпортних потоків та фінансових витрат суб'єктів зовнішньо-економічної діяльності створено єдину автоматизовану інформаційну систему Державної митної служби України основними функціями якої є збирання, оброблення, створення, накопичення, аналіз, передавання та зберігання інформації у сфері митної справи. Вона накопичує зведену інформацію про митне оформлення-електронних копій вантажних митних декларацій та інших електронних документів, які використовуються при здійсненні митного контролю та оформлення товарів та транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. За її допомогою здійснюється автоматизована підтримка виконання процедур митного контролю та оформлення товарів і

транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, а також підвищення ефективності контролю за нарахуванням та сплатою податків та зборів, що сплачуються при переміщенні товарів через митний кордон, скорочення витрат коштів та часу, які несуть митні органи під час здійснення митного контролю та митного оформлення [126].

Таким чином у процесі еволюції економічної відкритості в Україні як інституту сприяння економічному розвитку все більше створюються умови зменшення обмежень і бар'єрів пов'язаних із торгівлею товарами на світовому ринку. Це досягається шляхом входження України в міжнародні торгові організації, підписання угод про міжнародну торгівлю, створення зон вільної торгівлі між країнами та іншим. Створюється відповідне інституційне підґрунтя для захисту торгових інтересів вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У результаті домовленостей останні мають ряд переваг у торгових відносинах із іноземними партнерами у вигляді скасування ввізних мит або встановлення тарифних квот на експорт аграрної продукції. Проте варто відмітити, що в значній мірі реалізація переваг вітчизняних аграрних підприємств та експортерів сільськогосподарської продукції і продовольства від членства у СОТ та підписання Угоди про асоціацію з ЄС залежить від їх можливості адаптації до міжнародних та європейських норм і стандартів виробництва і торгівлі. Крім цього, для нарощування експорту аграрно-продовольчої продукції на європейський ринок необхідно вирішити низку інституційних завдань, пов'язаних із: стимулюванням розвитку вітчизняних фермерських господарств; формуванням ефективної державної політики фінансової підтримки розвитку аграрного сектору та створення інфраструктури аграрного ринку; запровадження ефективної моделі фінансово-кредитного забезпечення експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва, тощо. Поряд із цим, інститути державної влади мають спрямувати зусилля на нівелювання монопольного впливу агрохолдинів на внутрішній аграрний ринок та ліквідувати наявні пільги, спростити низку дозвільних процедур для виробників аграрно-продовольчої продукції на експорт тощо.

2.2. Особливості експортно-імпортних операцій вітчизняних аграрних підприємств України

Проблематика зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та підвищення конкурентоспроможності їх продукції на світовому агропродовольчому ринку представлена однією із напрямів дослідницької роботи таких вчених як І. Бураковський [12, 13], В. Геєць [24], Н. Карасьова [55], С. Кваша [56], І. Кобута [63], Ю. Лупенко [74], В. Нелеп [93], Т. Осташко [100], А. Педорченко [102], М. Пугачов [115], О. Шпичак [148] та інші. У працях зазначених вище науковців досить детально розглянуто зміни у зовнішній торгівлі аграрною продукцією України внаслідок обрання європейського вектору розвитку, запропоновано наукові засади розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрного сектора в умовах світового економічного простору. Вважаємо, що в умовах постійної мінливості кон'юнктури світового та внутрішнього ринків аграрної продукції потрібно здійснювати дослідження існуючих ринкових тенденцій та можливостей для аграрних підприємств конкурувати на них, визначати як цьому сприяє відповідне інституційне середовище.

Дослідження підтверджують, що зовнішньоекономічна діяльність підприємств України переважно стосується експортно-імпортних операцій товарами та послугами. Відносно аграрного напрямку – це в основному експорт продукції, виробленої в аграрному секторі, або продуктів її переробки та імпорт у секторах, які займаються виготовленням товарів для забезпечення агропромислового виробництва. Дані таблиці 2.4, засвідчують, що торгівля аграрною продукцією займає на сьогодні значну частину у загальних обсягах продажу товарів між державами.

Зокрема у структурі експорту у 2018 р. її частка займала понад 35%, імпорту – 8%. Таким чином сальдо зовнішньої торгівлі продукцією аграрних підприємств має позитивне значення, тоді як для більшості галузей воно від'ємне, та складало у 2018 р. 12 млрд дол США. Як свідчать дослідження, переважну частину аграрного експорту складає сільськогосподарська

сировина, зокрема зернові та олійні культури та рослинні олії, зокрема соняшникова.

Таблиця 2.4

Стан та структура зовнішньої торгівлі України в розрізі товарів згідно Міжнародної стандартної торгової класифікації у 2018 році

Назва групи товарів	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США	Структура	
				експорту, %	імпорту, %
Усього	47335	57188	-9853	100,0	100,0
Харчові продукти та живі тварини, напої та тютюн	12194	4300	7895	25,8	7,5
Сировина непродовольча, крім палива	7015	1772	5243	14,8	3,1
Мінеральне паливо, мастила та аналогічні матеріали	861	13398	-12537	1,8	23,4
Тваринні і рослинні олії, жири і воски	4411	261	4150	9,3	0,5
Хімічні речовини і аналогічна продукція, не включена в інші категорії	1729	9080	-7352	3,7	15,9
Промислові товари, класифіковані головним чином за видом матеріалу	13544	7750	5794	28,6	13,6
Машинне і транспортне устаткування	5266	16553	-11287	11,1	28,9
Різні готові вироби	2141	3516	-1375	4,5	6,1
Товари і операції, не включені в інші категорії МСТК	174	556	-382	0,4	1,0

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Встановлено, що переважна частина цих видів продукції виробляється сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема тут у 2018 р. було зосереджено 85% обсягів валових зборів кукурудзи, 80% пшениці, 58% ячменю, 99% ріпаку, 92% сої та 86% насіння соняшнику. При цьому спостерігається значна концентрація виробництва за такими культурами, як пшениця (40,5% обсягів виробництва зосереджено у 4,3% аграрних підприємств із площею посіву понад 1000 га), кукурудза (52,8% обсягів виробництва – у 5,2% підприємств), соняшник (40,4% обсягів виробництва – у 4,7% підприємствах), соя (36,4% – у 2,5% підприємств) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Концентрація виробництва основних експортоорієнтованих
сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах у 2018 році**

Продукція	Групи підприємств за площею посіву, га	Обсяг виробництва, тис тонн	Частка у загальному обсязі виробництва, %	Частка підприємств у загальній кількості одиниць, %	Урожайність, ц з 1 га
пшениця	до 1000 га	11621	59,5	95,7	37,4
	понад 1000 га	7875	40,5	4,3	40,1
кукурудза	до 1000 га	14490	47,2	94,8	79,6
	понад 1000 га	16216	52,8	5,2	94,9
ячмінь	до 1000 га	3755	88,7	99,5	31,7
	понад 1000 га	479	11,3	0,5	38,0
соняшник	до 1000 га	7275	59,6	95,3	23,6
	понад 1000 га	4919	40,4	4,7	24,8
ріпак	до 1000 га	2155	79,2	97,2	26,7
	понад 1000 га	566	20,8	2,8	25,9
соя	до 1000 га	2608	63,6	97,5	25,3
	понад 1000 га	1494	36,4	2,5	28,6

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Таким чином, однією із базових передумов формування значного експортного потенціалу аграрної продукції, разом із зростаючим попитом на світовому ринку, є значна концентрація виробництва експортоорієнтованих видів продукції в крупних підприємствах із площею посіву зернових та олійних понад 1000 га, що дозволяє формувати великі за розмірами партії товару (від 2,5 до 8 тис тонн). На відміну від інших галузей, в аграрному секторі при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності широко розвинений інститут посередництва. Поставки аграрної продукції на експорт здійснюються переважно експортними трейдерами, найбільші із яких – Кернел, «АДМ Трейдінг Україна», Бунге Україна, Каргілл Україна, Гленкор Україна, Дрейфус Компані Україна та інші. Одними із крупних виробників, що вирощують та експортують зернові та олійні культури є «Нібулон». Це підприємство постачає свою продукцію у понад 70 країн світу серед яких Нідерланди, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Португалія, Іспанія, Китай, Саудівська Аравія та інші.

Одним із фундаментальних інститутів, розвиток якого визначає ефективність функціонування інституційного середовища експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств є інститут

конкуренції та рівень конкурентоспроможності товару та підприємства. Оскільки конкуренція як ринковий інститут підвищує ефективність взаємодії всіх інших ринкових інститутів, розглянемо, яке місце на світовому ринку посіла вітчизняна продукція серед найбільших світових експортерів. Згідно даних таблиці в Додатку Ж1, бачимо, що кожна 9 тонна пшениці (11% світового експорту) та кожна 6 тонна кукурудзи (17% світового експорту), що продана на світовому ринку є вітчизняною. А також кожна друга тонна соняшникової олії та кожна п'ята тонна ріпаку в загальному обсязі світового експорту теж із України.

Наявний значний експортний потенціал в аграрному секторі України сформувався за рахунок високої родючості вітчизняних сільськогосподарських земель, сприятливого географічного розташування, зокрема довгої лінії узбережжя України та вдалого розташування відносно країн Близького Сходу, Західної Європи та Азії – основних споживачів цієї продукції, наявності глибоководних портів, компактності країни, що зумовлює тривалість терміну доставки експортних вантажів залізницею протягом 3-5 днів та інше.

Всі ці передумови у поєднанні із зростаючим попитом на світовому ринку продовольства та сировинних сільськогосподарських товарів зумовили нарощення темпів експортної діяльності та зміни у експортно-імпортних співвідношеннях на ринках окремих видів аграрної продукції (таблиця Додатку Ж 2).

Слід відмітити також, що ці процеси відбувалися під впливом суттєвих змін в інституційному забезпеченні зовнішньо-економічної діяльності та вектору торгівельної політики держави із зовнішніми партнерами. Зокрема в результаті підписання ряду міжнародних торгівельних угод та договорів, які стосуються співробітництва із країнами ЄС, а також вступ до Світової організації торгівлі. Дослідження змін у експортно-імпортних потоках протягом 2004-2018 років свідчать про суттєве збільшення обсягів експорту продукції зерна (у 5,5 разів) та олії (у 6,7 разів). Частка експорту цих видів

продукції у їх внутрішньому виробництві складає відповідно 61 та 96 %. Також має місце позитивна тенденція збільшення обсягів експорту продукції, для виробництва якої необхідно використовувати зерно. Зокрема це м'ясо та яйця, експортні потоки яких протягом досліджуваного періоду збільшилися у 3,6 та 186 разів. У 2018 р. вони складали 17 та 20 % від виробництва в середині країни. Такі тенденції сформувалися за рахунок підприємств, що займаються виробництвом яєць та м'яса курей.

Дослідження змін у експортно-імпортних потоках зерна у видовому зрізі свідчить, що нарощення експорту відбулося за рахунок кукурудзи (таблиця Додатку Ж 3).

Обсяги цього виду продукції, які були вивезені за межі країни у 2018 р. у 17 разів більше порівняно із 2004 роком. Варто відмітити, що зменшився експорт нішевих видів зернових, зокрема проса та вівса, незважаючи на те, що ціна на ці види продукції зросла значно більше порівняно із іншими. Це розкриває перспективні напрями розвитку зовнішньо-економічної діяльності для безпосередніх виробників цих видів продукції.

Результати видового аналізу експорту продуктів переробки насіння олійних культур свідчать про значне нарощування їх обсягів протягом 2008-2018 рр (таблиця Додатку Ж 4). Суттєві темпи зростання спостерігаються не лише по соняшниковій олії та макусі, але і по продуктам переробки соєвих бобів, зокрема по соєвій олії вони складають 22 рази та макусі – 39 разів. Також збільшилися експортні поставки ріпакової олії (4,1 рази) та макухи (3,7 рази). Це свідчить про позитивні тенденції переорієнтації вітчизняних експортерів з поставок сировинних ресурсів на продукцію з вищою доданою вартістю.

Поряд із цим потрібно відзначити, що ще одним із перспективних напрямів розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств в сучасних умовах є пошук зарубіжних партнерів та експорт свіжих овочів, фруктів, ягід та горіхів. За даними Державної митної служби України експортерам свіжих

помідорів і огірків поки не вдалося подолати кризові явища після 2014 р. та у 2018 р. обсяги поставок цих видів продукції на світові ринки знизилися практично в чотири рази (рис. 2.4). Зважаючи на цінові тенденції, що спостерігаються в цьому ринковому сегменті він є досить привабливим для дрібних та середніх за розміром аграрних підприємств зважаючи на їх можливості забезпечення сертифікації виробленої ними продукції.

Експортерам свіжої капусти та картоплі вдалося диверсифікувати напрями поставок та збільшити обсяги, зокрема у 2018 р. було вивезено за межі країни відповідно у 1,4 та 4 рази більше цих видів продукції.

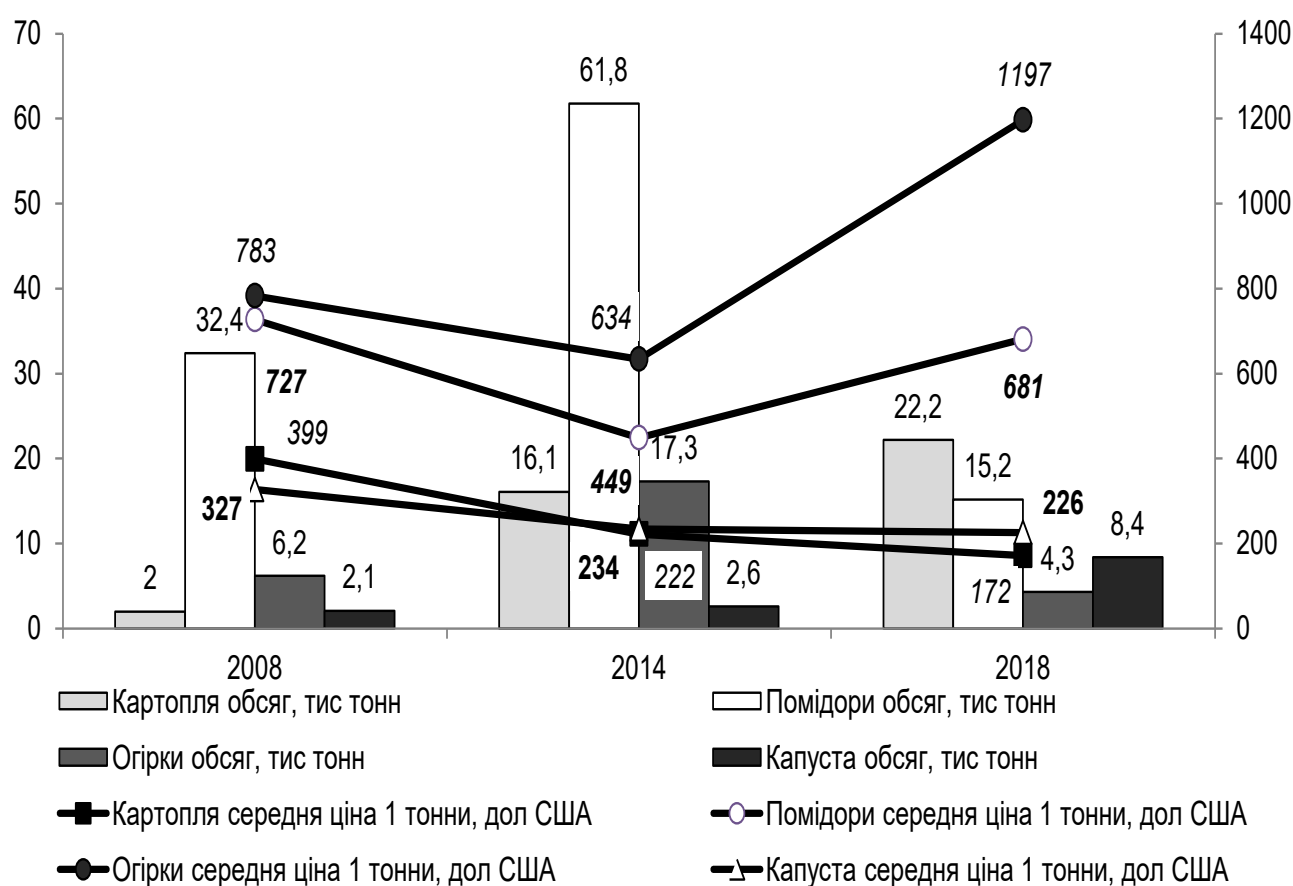

Рис. 2.4. Динаміка обсягів та середніх цін експорту основних видів свіжих овочів в Україні впродовж 2008-2018 р.р.

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Однак аналіз структури та обсягів імпорту свіжої овочевої продукції свідчить про обернені тенденції за відповідними видами продукції (додаток Е). Зокрема у період з 2014-2018 рр. відбулося часткове імпортозаміщення на

внутрішньому ринку картоплі та капусти. Дослідження свідчать, що суттєвою складовою імпорتنих поставок картоплі є насіннєвий матеріал, проте українські виробники цього виду продукції переорієнтовуються на вітчизняні сорти або вирощені в Україні. Спостерігається зростання обсягів імпорту помідор, протягом 2014-2018 рр. його темпи склали 22%, при цьому слід відзначити, що імпортери та експортери цього виду продукції працювали в одному ціновому діапазоні, що є свідченням наявних у вітчизняних аграрних підприємств можливостей нарощувати конкурентоспроможність у цьому ринковому сегменті.

Встановлено, що за останні роки вітчизняним виробникам та експортерам фруктів та ягід частково вдалося знайти власні ніші на світовому ринку (додаток Ж). Зокрема підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні свіжих яблук, вишні, черешні, зважаючи на попит світового ринку, все більше спрямовують власну продукцію на експорт. Так, обсяги експорту свіжих яблук збільшилися більше ніж вдвічі, вишень та черешень – у 2,5 рази, волоських горіхів лущених у 1,7 рази. При цьому обсяги імпорту цієї продукції протягом досліджуваного періоду суттєво знизилися. Позитивне сальдо зовнішньоекономічної діяльності в цьому сегменті свідчить про сприятливе інституційне середовище для нарощування і реалізації наявного у вітчизняних аграрних підприємств потенціалу здійснення поставок на світові ринки.

Водночас вітчизняні підприємства втратили свої позиції на світових ринках груш, абрикос та винограду порівняно із 2008 р., проте порівняно із 2014 р. має місце тенденція певного нарощування обсягів експорту. Так, у 2018 р. свіжого винограду та абрикос за межі України було вивезено на 40-48% менше порівняно із 2008 р. Темпи нарощування експорту цих видів продукції протягом 2014-2018 рр. свідчать активну роботу аграрних підприємств у відновленні зовнішньоекономічної діяльності в цьому напрямі.

Поряд із зазначеними тенденціями зниження імпорتنих поставок цих видів продукції за умов збереження обсягів внутрішнього споживання

фруктів в середині країни, свідчить про те, що аграрні підприємства більше спрямовані на внутрішній ринок. Це обумовлюється тим, що ємність внутрішнього ринку фруктів та ягід є низькою та Україна має значний потенціал їх наросування, при чому інституційне середовище його функціонування є менш жорстким порівняно із наприклад ринками європейських країн.

У результаті досліджень встановлено особливості формування тенденцій у експортній діяльності підприємств, що займаються виробництвом та експортом тваринницької продукції та продуктів їх переробки, зокрема молока і молокопродуктів та м'яса і м'ясопродуктів, а також зміни в імпортних поставках цієї продукції в Україну, що формує конкурентне середовище для вітчизняних виробників. Слід відмітити, що зазначена продукція в значних обсягах виробляється переважно у господарствах населення. У сільськогосподарських підприємствах станом на 2018 рік зосереджено виробництво 27,3% молока, та 63% м'яса сільськогосподарських тварин. Розподіл поголів'я між сільськогосподарськими підприємствами представлено за результатами їх групування (рис. 2.5). Разом з тим, вітчизняна галузь тваринництва значно відстає за показником продуктивності від країн – членів ЄС (Додаток Д). Причиною тому є домінування у вітчизняному секторі економіки агрохолдингів, які розвивають галузі рослинництва. Вони не зацікавлені інвестувати достатніх коштів у розвиток тваринництва, яке не спроможне забезпечити швидку віддачу вкладених фінансових ресурсів. На теперішній час, тваринницька галузь знаходиться в стагнації, зокрема, через зниження рівня прибутковості та підвищення цін на корма. Наприклад, прибутковість виробництва молока за останніх п'ять років знизилась на 11%. Залишається низькою продуктивність молочного стада. Надої на одну дійну корову у два рази нижчі, ніж в Нідерландах. Виробництво яловичини теж дає найнижчі прибутки. Натомість, Україна значно наростила виробництво м'яса птиці і яєць.

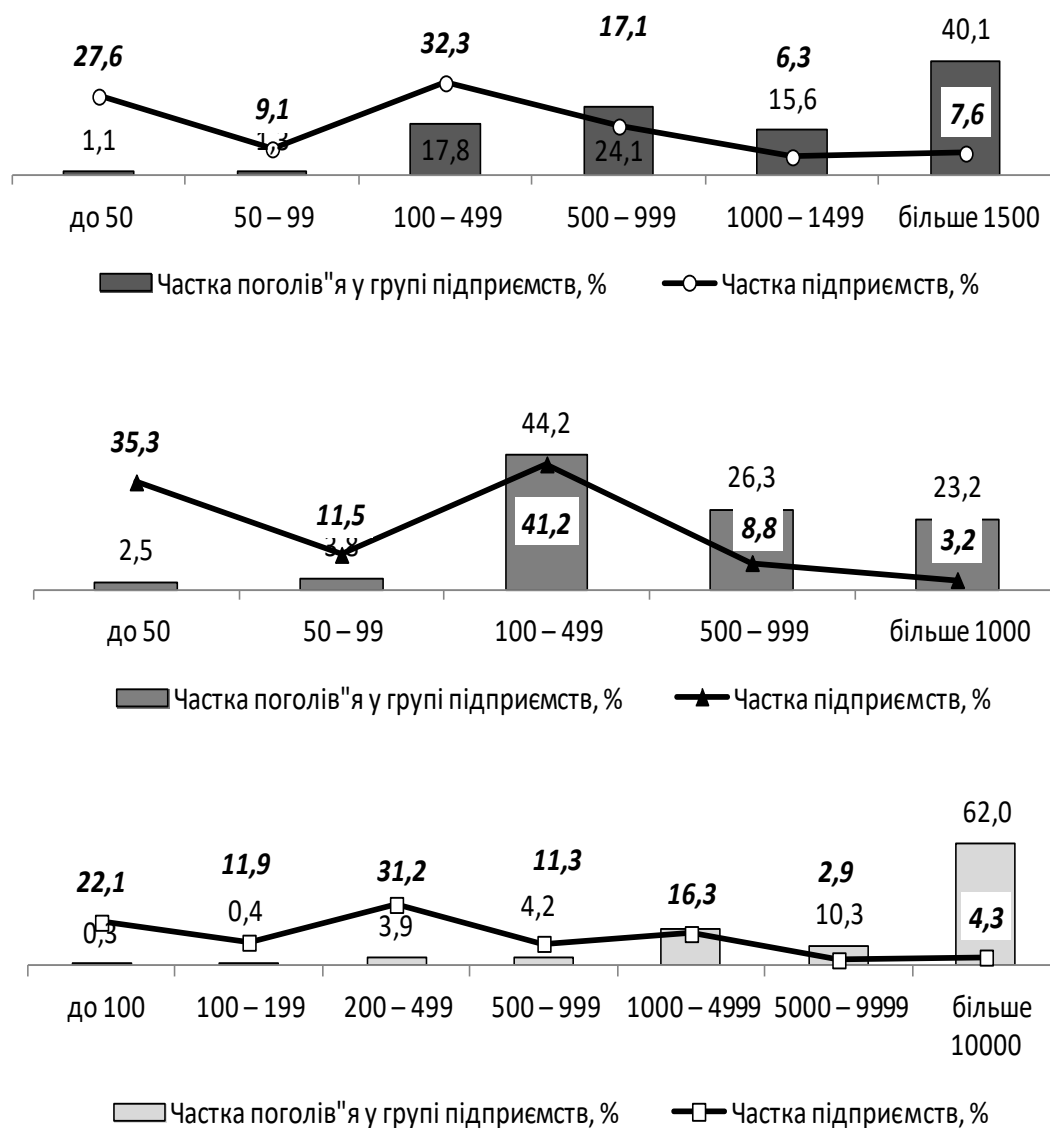

Рис. 2.5. Концентрація окремих видів сільськогосподарських тварин у групах підприємств за чисельністю поголів'я станом на 1 січня 2019 р.
Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

На основі представлених даних можна припустити, що частка аграрних підприємств, які займаються вирощуванням ВРХ та можуть бути потенційними експортерами власної продукції, знаходяться в межах 7,6% від загальної кількості підприємств. Розмір таких підприємств складає понад 1500 голів ВРХ, в них зосереджено 40,1% поголів'я. Серед виробників м'яса свиней розмір досліджуваної групи підприємств складає понад 10000 голів, яка становить лише 4,3% від загальної їх кількості. В сукупності ці групи сільськогосподарських підприємств налічують понад 240 підприємств.

Як уже зазначалося, виробництво молока в Україні зосереджено переважно у господарствах населення, яким за існуючої цінової кон'юнктури та відсутності інвестицій дуже складно дотриматися умов виробництва згідно міжнародних стандартів. Зважаючи на це, виробництво молока класу екстра, яке може виступати сировиною для експортованої молочної продукції, здійснюється сільськогосподарськими підприємствами, розподіл яких за чисельністю корів представлений на рисунку 2.5.

Дослідженнями встановлено, впродовж 2008-2018 рр. збільшилися обсяги зовнішньо-торгівельних операцій за такими видами молочної продукції як молоко та вершки без додавання цукру – на 27% та досягнули рівня 20,8 тис. т. та масла вершкового – у 6 разів до 28,6 тис. т. (таблиця Додатку Ж 5).

Суттєво втратили свої позиції на зовнішніх ринках виробники та експортери у сегменті постачання сирів та молока і вершків із додаванням цукру, за якими обсяги зменшилися відповідно у 10 та у 2,5 рази, сягнувши відповідно 8,3 та 35,5 тис тонн. Встановлено, що обсяги імпорту сиру за період з 2008 по 2018 рр. зросли, що свідчить про втрату виробниками не лише позицій на зовнішньому ринку, але також і зменшення конкурентоспроможності при внутрішніх поставках власної продукції.

Перелік найбільших експортерів за результатами 2018 р. за видами молочної продукції з України згідно оцінок Ukrainian Food Export Board представлений у додатку 3. Серед них ПАТ «ВМЗ «Рошен», ДП «Лакталіс Україна», ТзОВ Комо-експорт, ПАТ «Ічнянський молочноконсервний комбінат» та інші.

На відміну від інших видів аграрної продукції, у цьому сегменті експортери в переважній більшості представлені не виробниками молока, а переробними підприємствами. Це зумовлено особливостями товарного асортименту експортованої молочної продукції, яка є результатом більш глибокої переробки і вимагає наявності відповідних виробничих потужностей.

Виявлено значні темпи нарощування вітчизняного експорту усіх досліджуваних видів м'яса (яловичини, свинини та м'яса свійської птиці) (додаток И). Найбільшу частку у структурі експортних поставок (понад 80%) займає м'ясо птиці, у 2018 р. було вивезено 329 тис тонн цієї продукції, що у 39 разів більше порівняно із 2008 р. Обсяги експорту яловичини та свинини є порівняно меншими та склали у 2018 р. відповідно 41,8 та 3 тис тонн відповідно. Проте їх позитивна динаміка та досвід вітчизняних підприємств створюють можливості для подальшого завоювання зовнішніх ринків цієї продукції. У 2018 р. за оцінками Ukrainian Food Export Board найбільшими експортерами м'яса яловичини у 2018 р. являлися ПАТ «Агропродукт» та ТОВ «Лубним'ясо», свинини – ПрАТ «АПК інвест», м'яса птиці – ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (додаток К). У даному товарному сегменті особливістю є те, що найбільші експортери, такі як ПрАТ «АПК інвест», ПАТ «Миронівський хлібопродукт» є вертикально-інтегрованими структурами із закритим циклом виробництва, починаючи від насінництва, вирощування зернової продукції та виробництва комбікормів, вирощування сільськогосподарських тварин, м'ясопереробку та продаж власної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Це створює більші можливості для впровадження міжнародних стандартів управління якістю у всьому ланцюгу виробничого процесу, що дозволяє отримати відповідні сертифікати якості для поставок продукції на ринки країн Європи та Близького і Далекого Сходу.

Дослідженнями встановлено, що в умовах відкритості ринків та значних обсягів експорту певних видів аграрної продукції цінова ситуація внутрішнього ринку в значній мірі залежить від кон'юнктури світового ринку. У свою чергу це зумовлює особливості формування цін та грошових надходжень для аграрних товаровиробників продукція яких прямо чи опосередковано через трейдерів, спрямовується на експорт. На рисунку 2.6 зображено алгоритм формування цін на сільськогосподарську продукцію, яка спрямовується на експорт.

Встановлено, що рівень внутрішніх закупівельних цін на продукцію, яка в переважній більшості спрямовується на експорт та має порівняно низьку частку внутрішнього споживання у виробництві, встановлюється виходячи із ціни експортних контрактів.

Виявлено, що інституційний вплив на формування цінової політики аграрного підприємства, що займається експортом продукції складає також механізм повернення ПДВ при здійсненні експортних операцій. Дослідження функціонування даного механізму свідчать, що держава в умовах відміни даного механізму для експортерів-посередників, практично завжди у повній мірі залишала його дію для аграрних виробників, що займаються експортом власної продукції.

Рис. 2.6. Алгоритм формування цін сільськогосподарських товаровиробників на продукцію, що спрямовується на експорт.

Сформовано автором

У процесі дослідження було здійснено аналіз існуючих конкурентних переваг окремих видів сільськогосподарської продукції, що спрямовується на експорт, які в свою чергу сформували існуючу структуру експортних потоків (таблиця 2.6).

Визначено рівень конкурентоспроможності експортоорієнтованих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції (пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшникової олії, ріпаку, соєвих бобів) на світовому ринку за допомогою відносних показників конкурентоспроможності зокрема індексу відносної експортної конкурентоспроможності (RCA), індексу відносної залежності від імпорту (RMP), індексу відносних торговельних переваг (RTA) упродовж 2010-2018 рр. Динаміка змін показника RCA свідчить про зростання відносної експортної конкурентоспроможності за такими видами продукції як пшениця, кукурудза та соєві боби. Значення індексу відносних торговельних переваг свідчить, що найбільш конкурентоспроможними видами продукції протягом досліджуваного періоду була соняшникова олія (2017 р. RTA – 31,6), ячмінь (8,0) та кукурудза (6,4). Проте спостерігається знижувальна тенденція індексу RTA, зокрема по ячменю – він зменшився у 2,5 рази, по соняшниковій олії – майже у 1,5 рази.

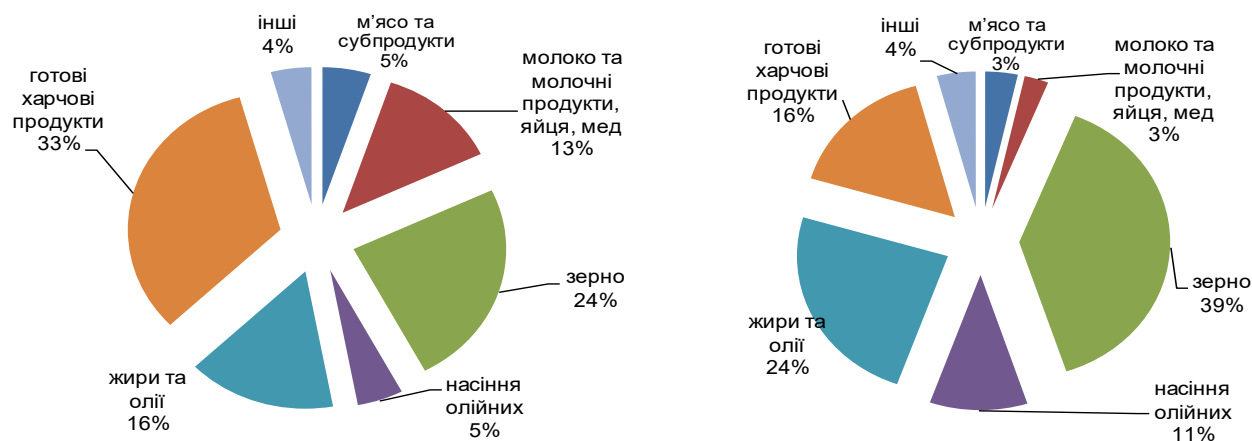
Таблиця 2.6

**Індекси виявлених переваг для окремих видів вітчизняної
сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на світовому
ринку**

Роки	Ячмінь	Кукурудза	Пшениця	Соняшникова олія	Ріпак	Соєві боби
RCA						
2010	20,47	3,21	3,38	45,21	9,30	0,25
2017	8,1	8,0	5,6	31,6	6,1	1,4
RTA						
2010	20,38	2,17	3,38	45,14	8,48	0,24
2017	7,99	6,42	5,59	31,56	5,04	1,41
RMP						
2010	0,09	1,04	0,01	0,07	0,81	0,01
2017	0,10	1,55	0,03	0,00	1,08	0,04

Джерело: складено автором за даними ФАОСТАТ.

У результаті висвітлених вище змін відбулися зрушення у товарній структурі експорту аграрної продукції з України з точки зору глибини її переробки (рис. 2.7).

Частка аграрного експорту у загальному обсязі експорту з України
 10,6% 39,3%
 2004 рік 2018 рік

Рис. 2.7. Порівняння структури експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

У цілому частка аграрного експорту протягом 2004-2018 рр. зросла з 10,6 до 39,3%, що свідчить про зростаюче значення експортної діяльності для сільськогосподарських товаровиробників. Проте дослідження свідчать, про чітку тенденцію до збільшення частки продукції, що є сировиною, або має не значного ступеню переробки, продукція, при виробництві якої має місце високий рівень механізації та автоматизації із залученням значних земельних ресурсів. Зокрема частка валютних надходжень від експорту зерна протягом 2004-2018 рр. збільшилася на 15 в.п., , насіння олійних культур – 6 відсоткових пунктів. Тоді як частка експорту готових продуктів харчування, молока та молокопродуктів знизилася відповідно на 17 та 10 відсоткових пунктів. Позитивна тенденція має місце в частині експорту соняшникової олії, частка рослинних олій у структурі експорту збільшилася на 8 відсоткових пунктів. Таким чином на сьогодні аграрний експорт має все ще сировинну спрямованість.

Структура імпорту аграрної продукції протягом досліджуваного періоду суттєво не змінилася (рис.2.8).

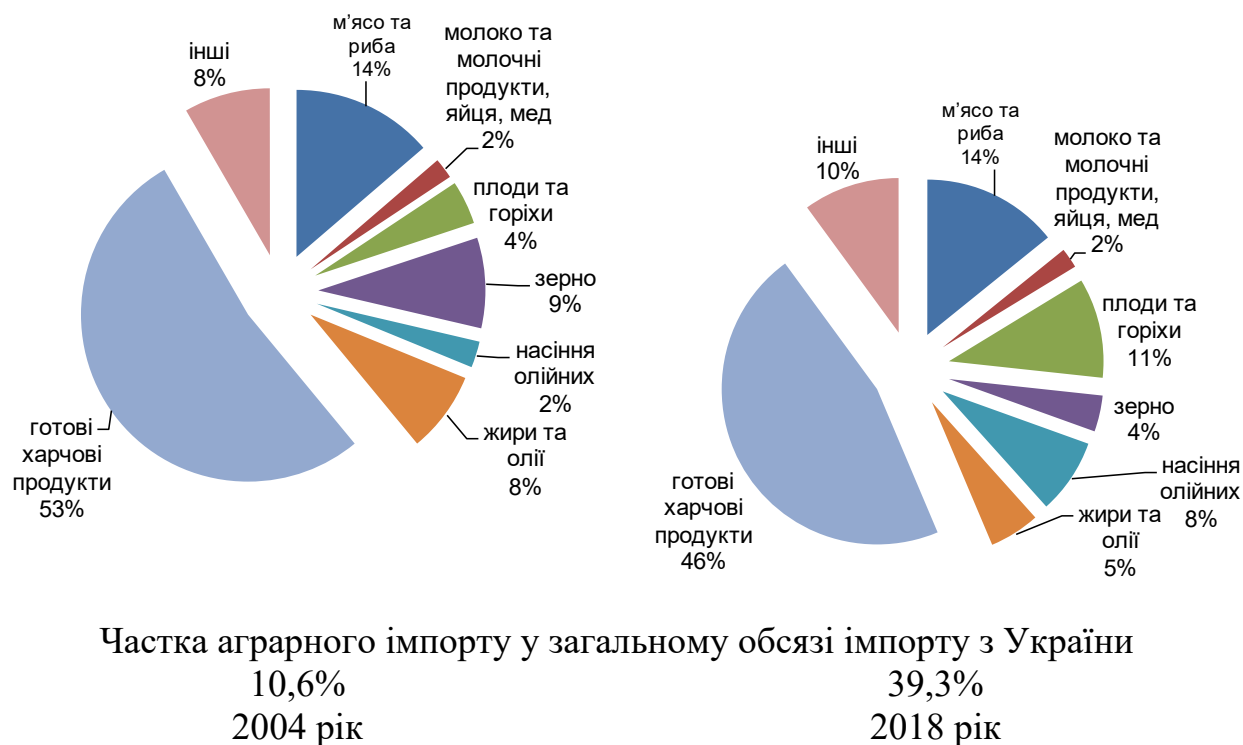

Рис. 2.8. Порівняння структури імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки

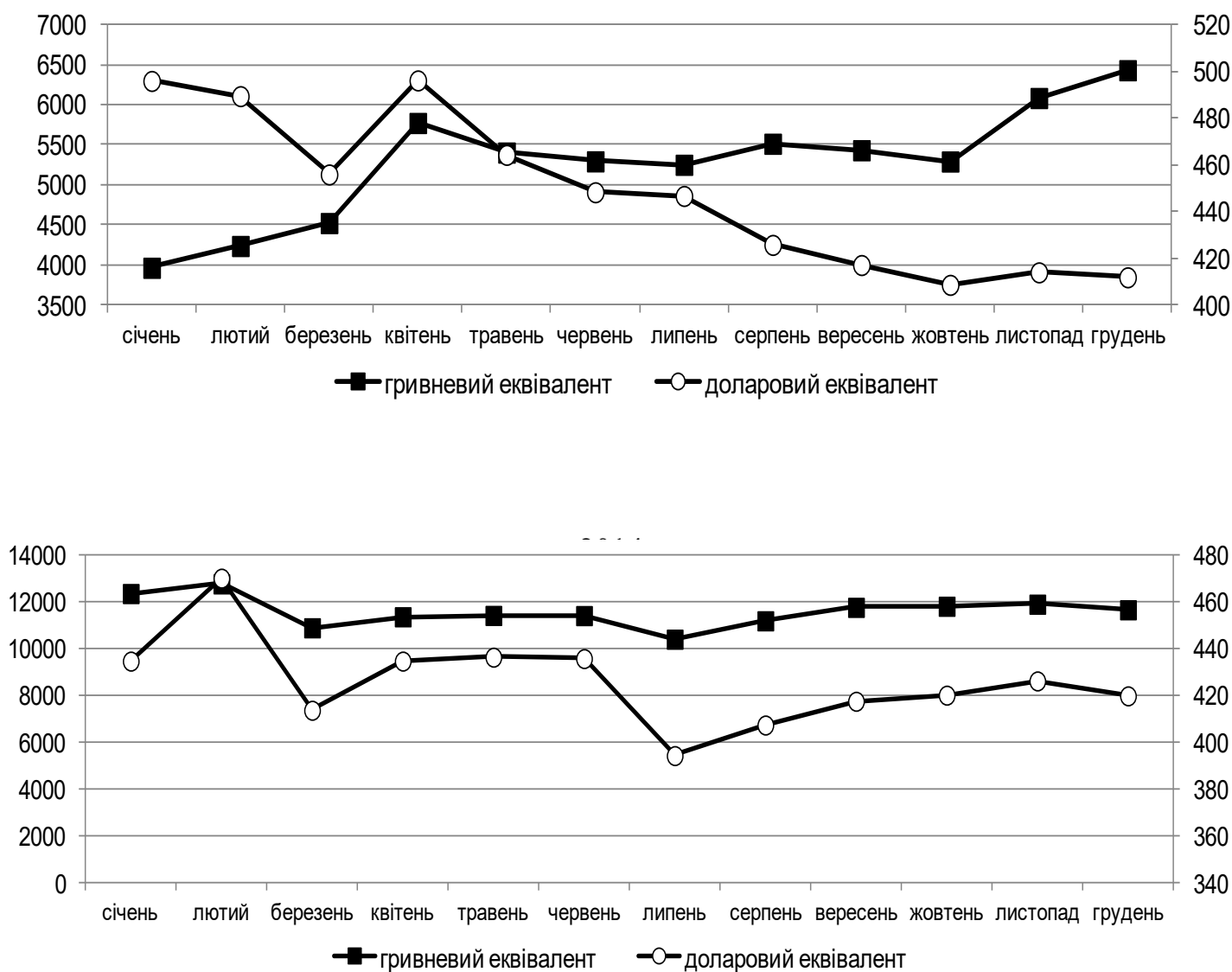
Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Зменшилася частка готових продуктів на 7 відсоткових пунктів, що свідчить про позитивну динаміку імпортозаміщення продовольства.

В умовах здійснення зовнішньоекономічної діяльності аграрними підприємствами одними із факторів, що суттєво впливає на ефективність експортних та імпортних операцій є валютні ризики. Вони виникають внаслідок можливих фінансових втрат в результаті виконання укладеного міжнародного контракту, ціна в якому зафіксована у іноземній валюті, при коливанні курсу національної валюти по відношенню до неї [19]. Якщо вітчизняне підприємство експортує власну продукцію, отримуючи іноземну валюту за неї, він втрачає при підвищенні курсу національної валюти та, навпаки, може збільшити грошові надходження у гривневому еквіваленті при девальвації гривні. Нами було розглянуто втрати і переваги аграрного підприємства, що займається виробництвом та експортом кукурудзи при здорожчанні та знеціненні гривні відносно долара США (таблиця Додатку Ж 6).

У результаті досліджень встановлено, що при девальвації національної валюти такі статті витрат при вирощуванні сільськогосподарської продукції, зокрема кукурудзи, як витрати на мінеральні добрива та пально-мастильні матеріали зростають через підвищення цін на ці види матеріальних ресурсів. Проте при зниженні курсу долара США зворотних процесів практично не відбувається. Нами запропоновано методичний підхід, який на основі технологічних карт та показників еластичності цін на матеріальні ресурси та національну валюту, передбачає визначення змін розміру повної собівартості виробленої продукції та експортних витрат під дією валютних ризиків. Встановлено, що за умов 2018 р. сільськогосподарське підприємство Черкаської області в результаті експорту кукурудзи могло отримати прибутку у розмірі 863 грн в розрахунку на 1 тонну продукції. За умов зростання курсу долара США на 20% величина прибутку підвищується на 75% або до 1518 грн, за рахунок збільшення грошових надходжень у гривневому еквіваленті, незважаючи на те, що частина експортних витрат є прямопропорційними до курсу валют, також зросла. За умов зростання курсу гривні експортна діяльність є менш привабливою.

Нами було здійснено порівняльний аналіз динаміки помісячних грошових надходжень від експорту 1 тонни у періоди із різним рівнем стабільності курсу національної валюти на прикладі насіння ріпаку та пшениці. Він свідчить, що за умов девальвації гривні вітчизняні експортери, маючи вищу цінову конкурентоспроможність формують понижувальний ціновий тренд у експортних поставках у поточному сезоні (рис. 2.9; Додаток Л). Це стає можливим завдяки уже сталому рівню виробничих витрат та збільшенні грошової виручки при конвертації у національну валюту. Зокрема в умовах 2014 р. при практично двохразовому падінні курсу гривні відносно долара США ціна на ріпак у доларовому еквіваленті знизилася на 17%, а у гривневому – зросла на 62%. Тоді як за умов коливання курсу гривні в межах 2-3%, цінові коливання відбуваються в межах 3-6%.

2018

(темп ревальвації 2,2%)

Рис. 2.9. Помісячна динаміка середньої вартості 1 тонни експорту насіння ріпаку у періоди із різним рівнем стабільності курсу національної валюти

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

У результаті досліджень експортних поставок основних видів аграрної продукції в розрізі місяців встановлено, що практично за усіма видами сировинних видів продукції пікові значення приходяться на період збору урожаю відповідного виду продукції. Проте в останні роки в умовах формування достатніх складських запасів виробниками та підприємствами, що здійснюють експорт сформувалася тенденція збільшення рівномірності у обсягах продажу продукції за межі держави. Зокрема у 2018 р. найбільші

обсяги при експорті таких видів зернових як пшениця (понад 2 млн тонн щомісячно) та ячмінь (понад 0,5 млн тонн щомісячно) припадають на серпень-жовтень, контракти на які були укладені ще до збору врожаю (рис. 2.10).

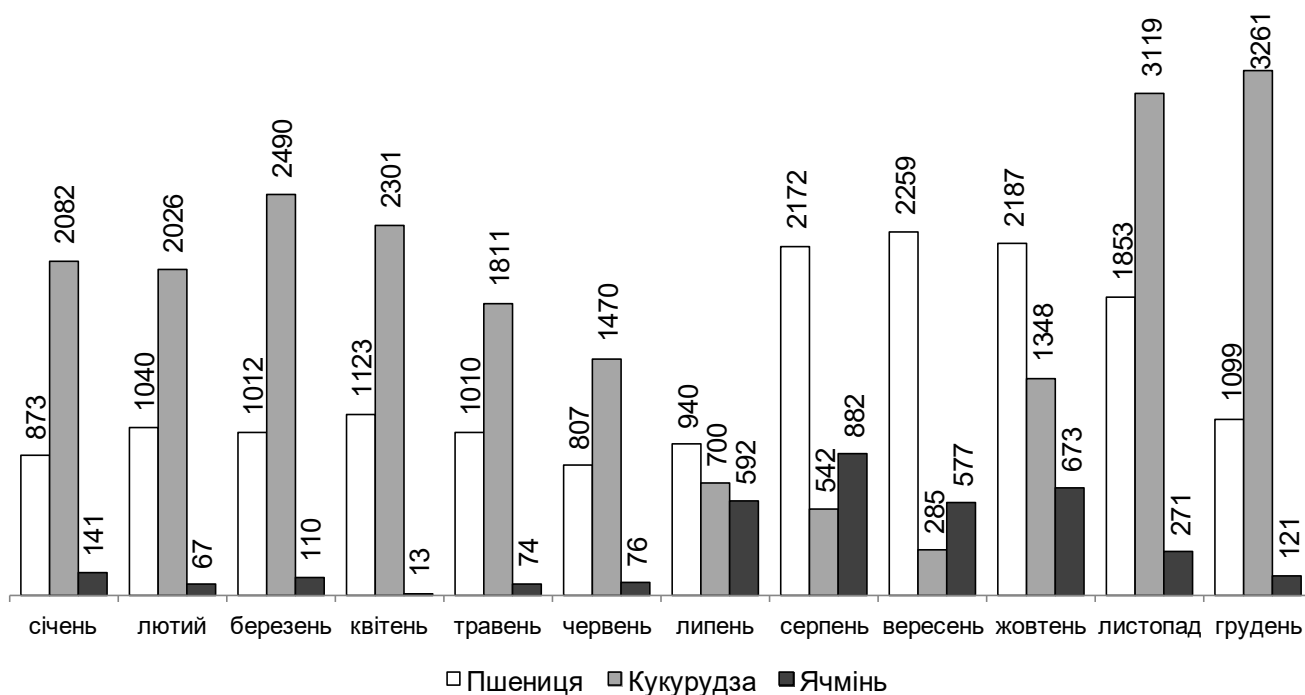

Рис. 2.10. Динаміка помісячних обсягів експорту основних видів зернових культур з України у 2018 році, тис тонн

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

При експорті кукурудзи щомісячні поставки досягали понад 3 млн тонн у листопаді-грудні. Також чітко виражену сезонну тенденцію має експорт насіння ріпаку, що обумовлено складнощами при його складському зберіганні, тому аграрні підприємства одразу реалізують його, в тому числі і за кордон. У 2018 р. пікові значення приходилися на серпень-вересень у розмірі понад 0,5 млн тонн. Особливості експортних поставок соєвих бобів у 2018 р. полягають в тому, що значна їх частина здійснювалася у першій половині календарного року за рахунок продукції, виробленої у 2017 році (рис. 2.11).

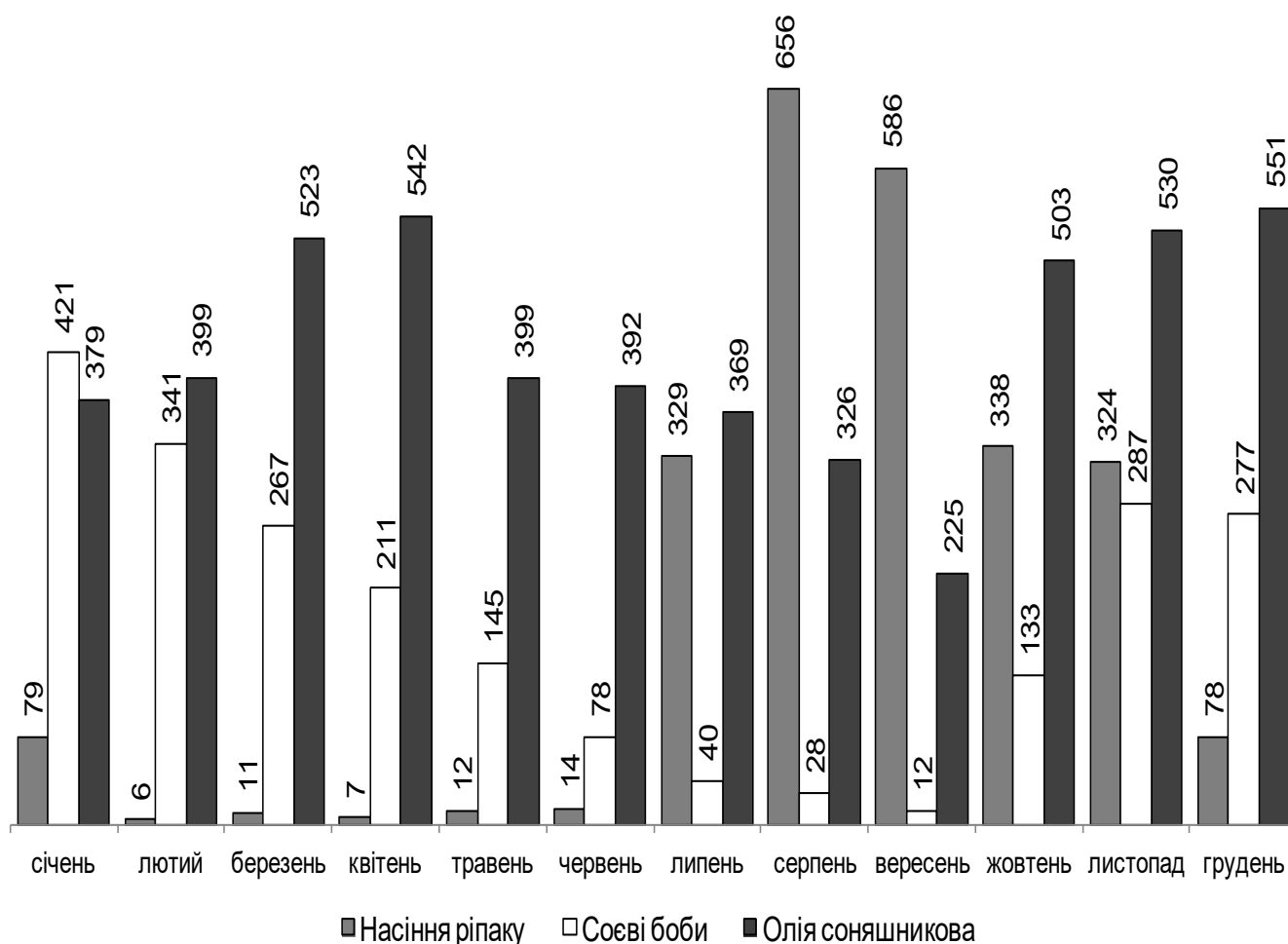

Рис. 2.11. Динаміка помісячних обсягів експорту основних видів олійних культур та продуктів їх переробки з України у 2018 р., тис тонн

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Проте при експорті переробленої аграрної продукції, спостерігається тенденція більшої рівномірності, зокрема сукупний розмір місячних товарних партій соняшникової сирової олії у березні-квітні, жовтні-грудні складав близько 0,5 млн тонн, у інші місяці – 0,3-0,4 млн тонн. Тобто здійснення експортних поставок продукції із певним ступенем переробки дає можливість більше враховувати сприятливу кон'юнктуру світового ринку.

Результати дослідження помісячних обсягів експорту основних видів свіжих овочів з України свідчить про чітко виражену сезонність (рис. 2.12). Встановлено, що експортні поставки овочевої продукції в більший мірі здійснюються аграрними підприємствами малого та середнього розміру, тоді

як зернові та олійні культури та продукти їх переробки формують спеціалізацію зовнішньо-економічної діяльності підприємств холдингового типу.

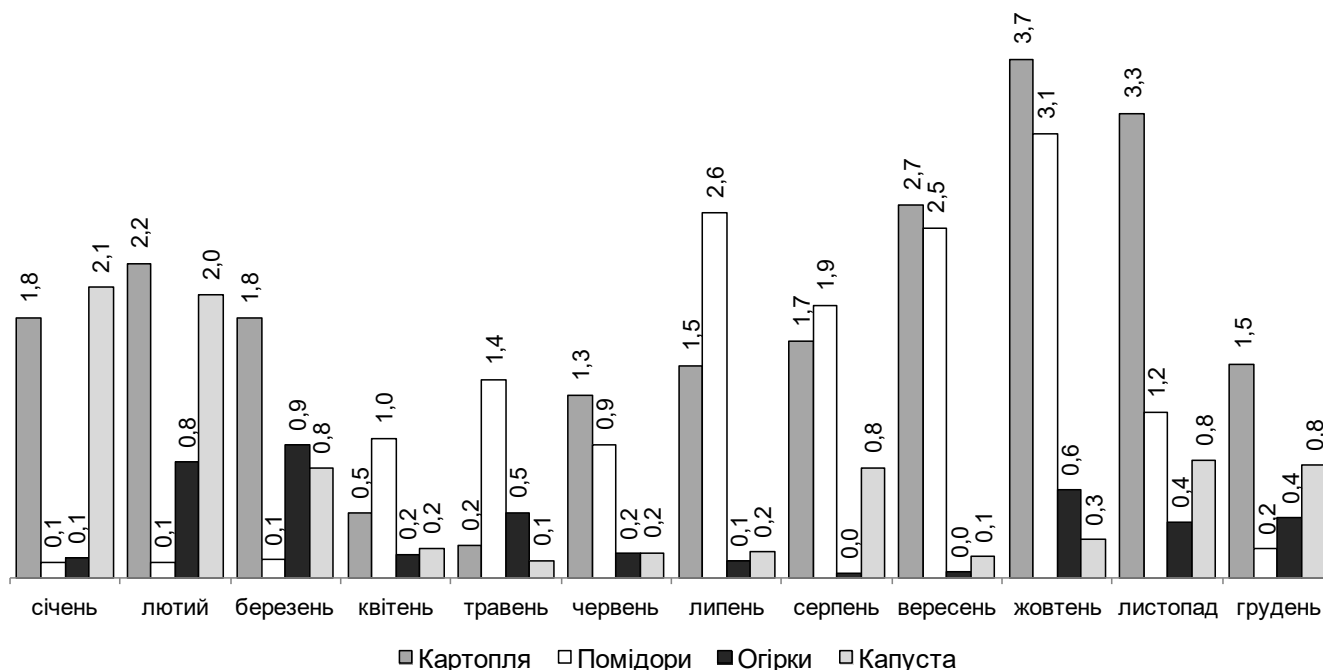

Рис. 2.12. Динаміка помісячних обсягів експорту основних видів свіжих овочів з України у 2018 р. , тис тонн

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Відсутність достатніх спеціалізованих обладнаних потужностей для зберігання свіжих овочів у виробників цієї продукції зумовлює реалізацію більшості товару у період збору урожаю. Це забезпечує відповідні тенденції у експорті. З лютого по травень формуються поставки овочевої продукції закритого ґрунту. На цей період припадають значні обсяги експорту свіжих огірків, помідор та капусти.

Крім того нами було досліджено помісячні обсяги імпорту аграрної продукції (додаток М). Встановлено, що найбільш дотичними до господарської діяльності аграрних підприємств є імпорتنі поставки насіння зернових та олійних культур. Порівняно із експортом зерна, обсяги його імпорту є незначними та переважно завозиться в Україну насіння кукурудзи

та соняшнику для забезпечення сільськогосподарських підприємств насіннєвим матеріалом.

Слід відмітити, що при сівбі цих культур в Україні переважно використовуються гібриди іноземного походження, наприклад Піонер, Сінджента та інші. Аграрні підприємства в переважній більшості закупають їх у дистриб'юторів або у представництвах світових виробників насіння в Україні. Зокрема пікові обсяги імпорту кукурудзи припадають на грудень-березень. При сівбі озимого ріпаку також використовуються іноземні гібриди та відповідно для забезпечення потреб аграрних підприємств вони завозяться в Україну переважно з червня по вересень. Частка насіннєвої кукурудзи у загальному обсязі імпорту у 2018 р. складала 96%. Також структура імпорту формується із продовольчого зерна пшениці твердих сортів, рису та гречки.

Таким чином результати дослідження існуючих передумов розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств свідчать, що завдяки існуючому природному і ресурсному потенціалу в поєднанні із сприятливою кон'юнктурою світового ринку та розвиток відповідного інституційного середовища нашій країні вдалося завоювати провідні позиції на зовнішніх ринках зерна та насіння олійних культур. Проте тут існує ряд проблем, які потребують вирішення. По-перше, вітчизняний аграрний експорт має сировинний характер, тобто вивозиться переважно рослинницька продукція без глибокої переробки. По-друге, присутність безпосередніх виробників у експортних операціях із сільськогосподарською продукцією є незначною. За рідкісним виключенням сільськогосподарські товаровиробники не займаються імпортною діяльністю. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, повинен здійснюватися в умовах формування відповідного інституційного забезпечення, яке передбачає використання комплексу інструментів сприяння з боку держави. Вони мають передбачати заходи підтримки у здійсненні власного експорту аграрними

підприємствами, надання консалтингового супроводу експортних операцій, інформаційно-аналітичне забезпечення з метою підвищення ефективності пошуку ніші на світовому ринку, залучення інвестиційних ресурсів у межах державно-приватного партнерства для диверсифікації діяльності та виробництва нішевих видів продукції, які користуються попитом на світовому ринку.

Україна володіє значним потенціалом для розвитку сільськогосподарського підприємництва. Наприклад, в країні зосереджено майже 4 млн. га сільгоспугідь, включаючи 32 млн. га ріллі, що складає третину ораних земель країн ЄС. Половина цих земель – чорноземи. В країні працює декілька найбільших аграрних компаній світу, які господарюють на площі біля 500 тис. га кожна, проте, майже 50% сільськогосподарської продукції виробляється невеликі аграрні підприємства. Вітчизняні сільськогосподарські виробники володіють конкурентними перевагами у вирощуванні зернових культур завдяки високій родючості ґрунтів, низькому рівні виробничих видатків та вигідному економіко-географічному положенню тощо. Україна є найбільшим виробником і експортером соняшнику в світі. Лібералізація зовнішньої торгівлі, усунення торговельних бар'єрів та підписання низки двосторонніх торговельних угод з країнами світу відкривають додаткові можливості експорту вітчизняної аграрно – продовольчої продукції.

У цілому результати досліджень можуть бути використані безпосередніми виробниками аграрної продукції при формуванні чи удосконаленні стратегії розвитку їх зовнішньо-економічної діяльності, розробці тактичних заходів виходу на зовнішні ринки. Виявлені особливості експорту в розрізі конкретних видів продукції дозволять їм уникнути ризиків у всьому ланцюгу поставок на зовнішні ринки, від закупівлі матеріальних ресурсів для виробництва продукції до поставки її на митну територію імпортера та сформувати власні переваги, що підвищить конкурентоспроможність на ринках країн-партнерів.

2.3. Оцінка результативності інституційного забезпечення інтеграційних процесів у зовнішньоекономічній діяльності аграрних підприємств України

В Україні, починаючи із 2008 р., в результаті значних змін у інституційному середовищі експортно-імпортової діяльності відбулися трансформації у функціонуванні аграрних підприємств, збільшилися їх можливості для здійснення ними міжнародної торгівельної діяльності; вплив зовнішнього ринку знайшов своє відображення у змінах у вітчизняних інститутах цін та ціноутворення, конкуренції, підприємництва, державного регулювання підтримки, ринкової та транспортної інфраструктури та інших. У науковій літературі має місце цілий ряд досліджень щодо наслідків, переваг та недоліків підписання Україною зазначених міжнародних угод, імплементації вітчизняного інституційного забезпечення згідно міжнародних правил та вимог. На нашу думку, важливо сформулювати власне бачення щодо характеристики трансформацій, що відбулися в аграрному експорті та імпорті, які проявляються через видову диверсифікацію, зміни у географічній спрямованості та іншому.

Важливим завданням формування інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності є досягнення максимального збалансування інтересів безпосередніх виробників і експортерів аграрної продукції та держави в умовах виконання зобов'язань взятих Україною при підписанні міжнародних угод. У свою чергу ефективне здійснення зовнішньоекономічної діяльності та посилення позицій на світових ринках з урахуванням структури економічної діяльності є запорукою зростання національної економіки в цілому. В умовах входження України до зон вільної торгівлі конкурентне середовище вимагає від аграрних підприємств більшої відповідності до міжнародних та зокрема європейських норм стандартизації та побудови дієвих стратегій подальшого розвитку. Важливим є те, що не лише великі, але й середні та малі за розмірами аграрні підприємства теж повинні мати можливості виходу на зовнішні

ринки. В умовах інституційно-структурної трансформації аграрного сектору економіки та поглиблення євроінтеграційного процесу зростає регуляторна роль державних інститутів. Інституційний вплив держави на забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств має здійснюватися в таких головних напрямках: вдосконалення зовнішньоторговельної політики та нормативно-правового забезпечення ЗЕД аграрних підприємств з акцентом на розвиток малих і середніх; запровадження ефективних ринкових заходів щодо покращення інвестиційного клімату в країні та інвестиційної привабливості галузей аграрно-продовольчого комплексу, стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій і захисту прав іноземних інвесторів; розробки національних і регіональних комплексних програм виходу суб'єктів сільськогосподарського підприємництва на зовнішній ринок й захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та стимулювання їх експортоорієнтованого виробництва; посилення антимонопольного впливу на розвиток галузі та удосконалення механізму ціноутворення на сільськогосподарську сировину й продовольчу продукцію; удосконалення методів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств та інші. У процесі регулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств важливою є участь недержавних інститутів, зокрема галузових і професійних організацій й об'єднань тощо.

Як свідчать дослідження, одним із результативних показників формування інституційного середовища для провадження зовнішньоекономічної діяльності є зміни обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну, що, в свою чергу, є також однією із характерних ознак розвитку інституту підприємництва. Згідно методології, яка застосовується Державною службою статистики України, використаємо інформацію щодо юридичних осіб-резидентів та представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні з урахуванням адміністративної інформації Національного банку України щодо ринкової вартості прямих

інвестицій (акцій, майна тощо) підприємств та установ [39]. Нами було проаналізовано динаміку таких інвестицій з огляду зміни, які зумовлені вступом України до СОТ та створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС. Згідно даних рис. 2.13 бачимо, що з часу входження України у СОТ та у період стабільного курсу національної валюти (2008–2014 рр.) спостерігається нарощення обсягів прямих іноземних інвестицій.

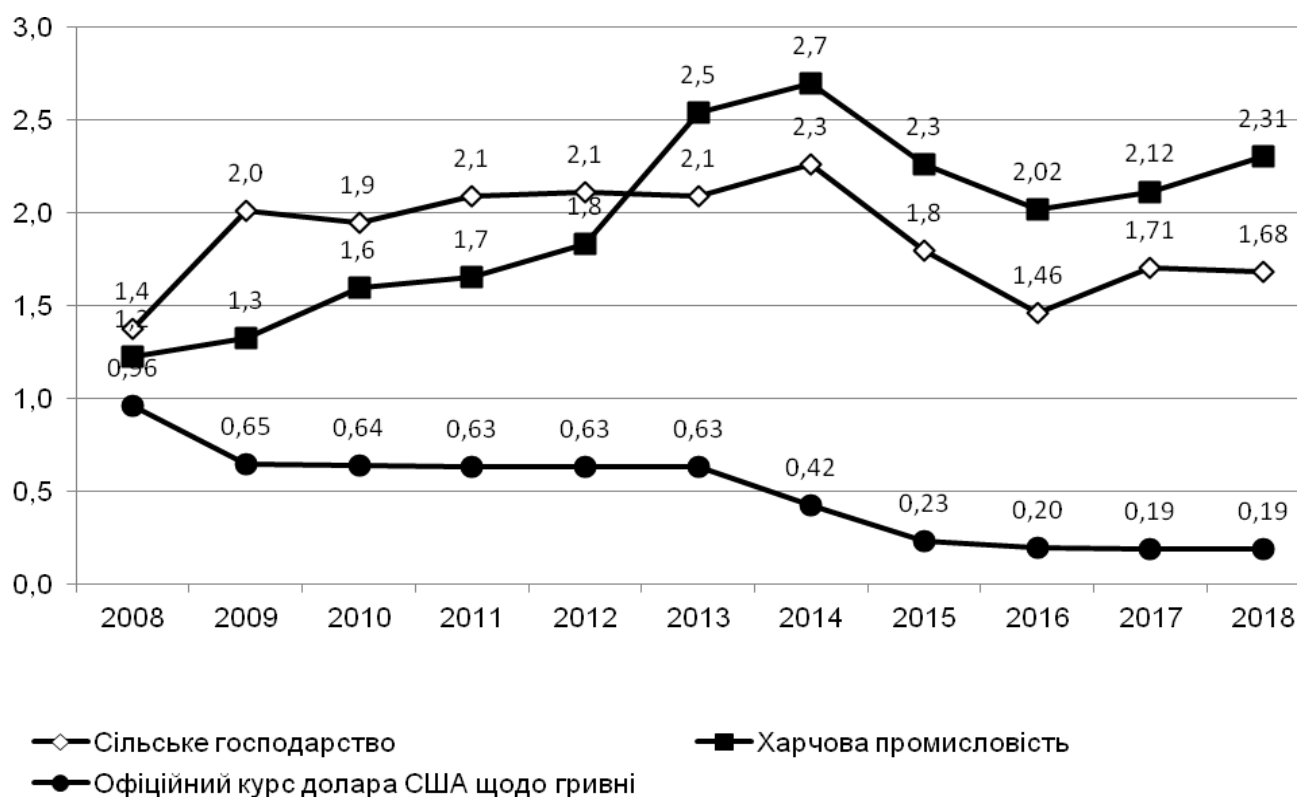

Рис. 2.13. Динаміка темпів росту прямих іноземних інвестицій в сільське господарство і харчову промисловість України (до базового 2007 року)

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Посилення інституційного забезпечення зовнішньо-економічної діяльності у європейському напрямі припадає на період девальвації національної валюти та ускладнення політичної та економічної ситуації у 2014-2015 рр.. Це стало одним із причин скорочення прямих іноземних інвестицій у сільське господарство. Найбільше падіння припадає на 2016 р., після якого намітилася тенденція до щорічного збільшення їх розміру на

10–20%. Суттєво зменшилися надходження з Кіпру (40%) та США (49%) [142].

Результати дослідження свідчать, що тенденції зниження розміру прямих інвестицій також мають місце і у випадку походження їх з країн ЄС (таблиця Додатку Н 1).

Так, їх обсяги у сільське господарство знизилися у 2018 р. до 481 млн дол. США, що на 32% менше порівняно із 2014 р. При цьому слід відмітити, що надходження у харчову промисловість практично в п'ять разів більше, що обумовлено рядом об'єктивних причин, які також зумовили швидкі темпи їх відновлення до базового року.

При цьому слід відмітити, що за оцінкою експертів лише загальна вартість витрат на модернізацію виробництва продукції тваринництва та овочівництва за стандартами ЄС оцінюється приблизно у 900 млн євро [94].

Незважаючи на загальну тенденцію зниження розміру прямих інвестицій, їх частка з країн ЄС в сільське господарство збільшилася з часу підписання Угоди про асоціацію з ЄС на 7,8 в.п., у харчову промисловість – у 19,7 в.п.

У цілому результативність зміни інституційного середовища експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств пропонується оцінювати низкою показників, представлених в таблиці Додатку Н 2.

Протягом перших шести років вступу України до СОТ вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві протягом 2008–2014 рр. збільшилася на 65% та у 2014 р. склала 6335 дол. США. Найбільші темпи зростання (більш ніж вдвічі) спостерігаються по категорії товарів жири та олії. Розмір прямих іноземних інвестицій в сільське господарство на 1 зайнятого досягнув 251 дол. США, що більше на 76%. Таким чином, на 1% зростання аграрного експорту припадало 1,2% зростання прямих іноземних інвестицій. У період з моменту підписання Угоди з країнами ЄС (2014–2018 рр.) вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві зросла лише на

18% або до 6335 дол. США. Аналогічно в розрізі видів продукції, де найбільші зміни відбулися у продукції жирів та олії. Така ситуація зумовлена зниженням курсу національної валюти та кон'юктурою світового ринку продовольства. Також встановлено, що вартість вітчизняного аграрного експорту в розрахунку на 1 га с. г. угідь практично вдвічі вища порівняно із витратами сільськогосподарських товаровиробників. Тобто на 1 дол. США витрат на виробництво зернових та олійних культур в сільськогосподарських підприємствах припадає 1,7–1,8 дол. США вартості аграрного експорту. При цьому в аналізованих періодах спостерігається синхронність у темпах зростання цих показників.

У результаті дослідження побудовано кореляційно-регресійну модель залежності внутрішніх цін на аграрну продукцію (Y) та цін на відповідні види аграрної продукції на світовому ринку (X). У вибірку включено результати помісячного моніторингу цін на аграрну продукцію Світового банку та Євростату, а також середньомісячні ціни реалізації аграрної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами, що звітуються за формою Державної служби статистики №21 сг та аналітичного агентства АПК-інформ [36, 142]. Результати кореляційно-регресійного аналізу представлено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Параметри рівняння регресії та їх оцінки

Показник	Насі ння соня шни ку	Олія соня шни кова	Нас інн я ячм ен ю	Нас інн я кук уру дзи	Нас інн я пш ени ці	Яло вич ина	М 'я со пт иц і	Бур яко вий цук ор	Мо лок о сир е
Коефіцієнт кореляції	0,783	0,873	0,760	0,858	0,761	0,611	0,40 7	0,840	0,796
Коефіцієнт детермінації	0,614	0,763	0,577	0,735	0,579	0,373	0,16 6	0,705	0,634
Коефіцієнт рівняння	0,204	0,841	0,540	0,504	0,403	0,708	0,36 3	1,429	1,011
Коефіцієнти Стьюдента	12,79	18,19	11,86	16,91 7	11,90 7	5,056	2,92 2	15,68 5	8,637

Табличне значення Т-коэф.	1,972	1,972	1,972	1,972	1,972	2,013	2,013	1,972	2,013
Коефіцієнт Фішера	163,56	330,78	140,75	286,19	141,78	25,559	8,540	246,01	74,602
Табличне значення F	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	4,08	4,08	2,75	4,08
Коефіцієнт еластичності	0,494	0,710	0,447	0,584	0,497	1,129	0,489	0,916	1,170

Розрахунки автора

У процесі аналізу було використано значення таблиць розподілу Стюдента (t) та Фішера (F) з урахуванням відповідних ступенів свободи, ймовірності для t (0,95) та рівня значимості для F (0,01 – для продукції рослинництва та 0,05 – для продукції тваринництва). У результаті розрахунку встановлено, що за всіма побудованими моделями коефіцієнти регресії є статистично значимими, оскільки всі фактичні значення t-критерію Стюдента та F-критерію Фішера перевищують табличні. Таким чином, вплив прийнятих у моделях факторів на результат є істотним.

Здійснено якісну оцінку показникам тісноти зв'язку через вимінювання за шкалою Чеддока. Зокрема коефіцієнти кореляції за такими видами продукції як насіння соняшнику, соняшникова олія, насіння ячменю, кукурудзи, пшениці, цукру бурякового та молока знаходяться в межах 0,7-0,9, що свідчить про високу тісноту зв'язку між цінами внутрішнього та світового ринку. Цінова кон'юнктура внутрішнього ринку яловичини має помітну тісноту зв'язку (коефіцієнт кореляції 0,61) із цінами, що моніторяться Світовим банком на ринку та ідентифікуються продукцією походженням з Австралії та Нової Зеландії за умови поставки FOB в порти Східного узбережжя. Детальний опис товарних позицій, що досліджуються Світовим банком та використані у кореляційно-регресійній моделі представлено у додатку Н. Джерелом цінового моніторингу для ринку молока були розрахункові дані Євростату щодо помісячних середньозважених цін закупівлі сирого молока в країнах ЄС.

Кореляційно-регресійні моделі впливу цінової кон'юнктури світового ринку на динаміку внутрішніх цін на аграрну продукцію представлено у таблиці 2.8 та додатку П.

Визначення міри кількісного впливу фактору (X) на результативну ознаку (Y) можливе через аналіз отриманих у результаті розрахунків коефіцієнти детермінації. Як демонструє дослідження, найбільший вплив світового ринку спостерігається за такими видами продукції як соняшникова олія (76,3%), насіння кукурудзи (73,5%) та буряковий цукор (70,5%), молоко (63,4%). Отриманий у результаті побудови моделей коефіцієнт еластичності показує на скільки відсотків (від середньої) зміняться у середньому ціни внутрішнього ринку по досліджуваним видам аграрної продукції при зміні цінової кон'юнктури відповідного ринку на 1%.

Найбільша еластичність спостерігалася між цінами на сире молоко, зростання цін у країнах ЄС на 1% зумовлювало відповідні цінові тенденції внутрішнього ринку на 1,17%. Зміни цін на світовому ринку цукру на 1% знаходили відображення на внутрішньому ринку у розмірі 0,92%.

Таблиця 2.8.

Кореляційно-регресійні моделі впливу цінової кон'юнктури світового ринку на динаміку внутрішніх цін на аграрну продукцію

Насіння соняшнику	$Y = 215,2 + 0,204X_1$
Олія соняшникова	$Y = 353,1 + 0,841X_1$
Насіння ячменю	$Y = 102,7 + 0,540X_1$
Насіння кукурудзи	$Y = 74,7 + 0,504X_1$
Насіння пшениці	$Y = 99,3 + 0,403X_1$
Яловичина	$Y = -0,346 + 0,708X_1$
М'ясо птиці	$Y = 0,783 + 0,363X_1$
Буряковий цукор	$Y = 0,05 + 1,429X_1$
Молоко сире	$Y = -4,82 + 1,011X_1$

Розрахунки автора

Найбільша еластичність спостерігалася між цінами на сире молоко, зростання цін у країнах ЄС на 1% зумовлювало відповідні цінові тенденції внутрішнього ринку на 1,17%. Зміни цін на світовому ринку цукру на 1% знаходили відображення на внутрішньому ринку у розмірі 0,92%.

У результаті здійснення деталізованого аналізу експортних поставок окремих видів аграрної продукції в різні країни світу виявлено зміни у географічній спрямованості експорту внаслідок інституційних змін. Встановлено, що зі вступом України в СОТ збільшився експорт пшениці в такі країни-члени СОТ, як Марокко, Індонезія та Філіппіни (таблиця Додатку Н 3). У цілому їх частка у 2018 р. у загальному експорті цього виду продукції сільськогосподарських підприємств досягнула понад третину. У період дії Угоди про асоціацію з країнами ЄС (2014–2018 рр.) обсяги пшениці, що була поставлена в ці країни, збільшилася на 40%, проте їх частка зменшилася до 8,6%. Географія експортних поставок кукурудзи також змінилася при збільшенні загальних обсягів експорту практично в десять раз протягом 2008–2018 рр. Вхідження України у міжнародні торгові організації зумовила переорієнтацію на країни Близького і Далекого Сходу, зокрема Єгипет (частка у експорті збільшилася до 11–13%), Китай (частка у експорті збільшилася до 9–13%).

Після підписання Угоди з країнами ЄС та в результаті виділення додаткових квот на поставку цього виду продукції до країн Європейського союзу їх частка протягом 2014–2018 рр. досягнула понад половину усього експорту. Найбільшими імпортерами є Італія, Іспанія та Нідерланди. Щодо соняшникової олії, диверсифікація експорту відбулася на користь Індії та Китаю, які в сукупності у 2018 р. займали 57% загальних поставок України на світові ринки. Основними споживачами серед країн ЄС також є Іспанія, Нідерланди та Італія. У цілому частка країн ЄС у 2018 р. досягнула 22%. Вітчизняний ріпак традиційно постачається в країни ЄС, частка яких коливається в межах 66–87%, де він використовується для виробництва біопалива.

Протягом досліджуваних періодів відбулися зміни в європейських країнах-споживачах, збільшилися закупівлі з боку Німеччини та Бельгії, які в сукупності споживають більше половини вітчизняного ріпаку. Як свідчать дослідження, із вступом в СОТ та створенням зони вільної торгівлі із

країнами ЄС Україна значно наростила експорт продукції птахівництва у країни Близького Сходу та країни ЄС (таблиця Додатку Р 1).

Зокрема, це стосується м'яса птиці, де протягом 2008–2018 рр. зовнішня торгівля збільшилася у 39 разів. Цю продукцію почали завозити Ірак (18% від загального експорту у 2014 р.), ОАЄ (14% – у 2018 р.), Саудівська Аравія (9,7% – у 2018 р.). При відкритті доступу до ринків країн ЄС вітчизняним товаровиробникам цієї продукції вдалося досягнути європейських стандартів та якості, що дозволило конкурувати із європейською продукцією. Про це свідчить нарощення обсягів експорту м'яса птиці в країни ЄС, частка яких у загальному експорті у 2018 р. склала 32%. Зокрема, це Нідерланди, Німеччина та Словаччина. Якщо у 2008 р. основними споживачами яєць птиці були країни СНД, зокрема Казахстан (69% від загального експорту) та РФ (12%) та в цілому вивозили лише 10,4 тис тонн, інтеграція у міжнародні співтовариства дозволила Україні в десять раз збільшити обсяги експорту цієї продукції та розширити географію поставок. Так, основними споживачами на світовому ринку стали ОАЄ, Ірак, Катар.

Результати цінового аналізу в контексті змін географії експортних поставок вітчизняної аграрної продукції дозволили визначити привабливі за ціновою кон'юнктурою ринки збуту. Згідно методики Державної служби статистики України, облік експортних операцій відбувається за базисом поставки FOB, переважна більшість експортних товарів, що проходять декларування на вітчизняній митниці, законтрактовані також за цим базисом. Це означає, що у ціну продажу включається вартість їх поставки до борту судна у порту та дає можливість порівнювати середню вартість експорту 1 тонни відповідного виду продукції між країнами із різними логістичними витратами.

Для порівняння напрямів торгівлі зерновими, то найбільш привабливими за ціновими пропозиціями є країни Близького та Далекого

Сходу: Єгипет, Марокко – для пшениці; Китай, Іран – для кукурудзи (таблиця Додатку Р 2)

Фактор поставки зернової продукції різної якості в даному випадку може бути нівельований, оскільки різниця у цінах між продовольчим і фуражним зерном пшениці складає на внутрішньому ринку до 5%, ринок кукурудзи представлений переважно фуражним зерном. При торгівлі ріпаком та соняшниковою олією найбільш привабливими в ціновому аспекті є країни ЄС.

Ціновий аналіз експорту м'яса птиці свідчить, що привабливість ринку країн ЄС зумовлена тим, що туди постачаються найбільш дорогі частини тушки птиці та партнерство із європейськими переробними підприємствами, що вимагає дотримання високих стандартів виробничого процесу (додаток Р). У деяких випадках вартість експорту одиниці продукції, реалізованої в країні ЄС, вдвічі перевищує вартість одиниці продукції, реалізованої у країні СНД або Близького Сходу. Аналогічна ситуація при експорті яєць птиці в шкаралупі, де вартість продажу одиниці продукції в країні ЄС мінімум на 20% перевищує інші країни-партнери. Високий рівень цін продажу в РФ зумовлений поставками з України яєць для інкубації.

Як уже зазначалося, в результаті створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС для більшості вітчизняних товарів експортне мито має нульову ставку за виключенням 36 товарів, до них відноситься насамперед продукція сільського господарства та продовольство. Для них було введено тарифні квоти межах яких експорт здійснюється без сплати мита. Преференційний доступ вітчизняної аграрної продукції на ринки європейських країн безперечно виявився позитивним для українських експортерів. Вони стали нарощувати в країні ЄС експорт таких видів тваринницької продукції, як мед, масло, молоко і продукти його переробки (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Обсяги та вартість експорту окремих видів продукції тваринництва до країн ЄС у 2018 р.

Країни ЄС	Обсяг, тис тонн	Частка країни в загальному експорті, %	Середня вартість експорту, дол. США за 1 тонну
Мед			
У цілому	49,4	100	1985
ЄС	38,3	77,6	2030
Німеччина	12,3	25,0	2042
Польща	8,7	17,7	2038
Масло			
У цілому	30,4	100	4232
ЄС	3,7	12,1	4634
Нідерланди	3,0	10,0	4664
Молоко і вершки згущені			
У цілому	35,5	100	1664
ЄС	0,7	2,1	2323
Польща	0,4	1,1	2834
Нідерланди	0,3	0,8	1500

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Проте по окремим позиціям квоти для вітчизняних виробників є незначними, зокрема пшениця, кукурудза, ячмінь, м'ясо птиці, томатна паста, яблучний та виноградний концентрат – обсяги експорту перевищують встановлені квоти.

Як свідчить аналіз обсягів експорту до країн ЄС продукції тваринництва або переробленої сільськогосподарської продукції, більшості вітчизняним товаровиробникам ще складно сьогодні задовольнити технічні, санітарні, фітосанітарні умови для експорту своєї продукції на європейські ринки.

Використання квот на безмитний експорт аграрної продукції до ЄС в рамках зони вільної торгівлі у 2018 р. представлено на рисунку 2.14.

Також при взаємному скасуванні торгових обмежень при торгівлі з країнами ЄС відбулося певне послаблення конкурентних позицій вітчизняних виробників молочних продуктів, овочів та фруктів у результаті зростання імпорту з ЄС.

Впродовж 2019-2020 рр. Україна ратифікувала зміни до угоди із країнами ЄС щодо збільшення квот. Зважаючи на збільшення попиту,

зокрема на ввезення вітчизняного м'яса птиці. У цілому у 2020 р. цей показник збільшено до 20 тис тонн, а яєць до 3 тис тонн. 2021 р. очікується, що обсяг безмитного ввезення цього виду продукції досягне 70 тис тонн, що свідчить про позитивні тенденції у економічних відносинах між Україною та країнами ЄС.

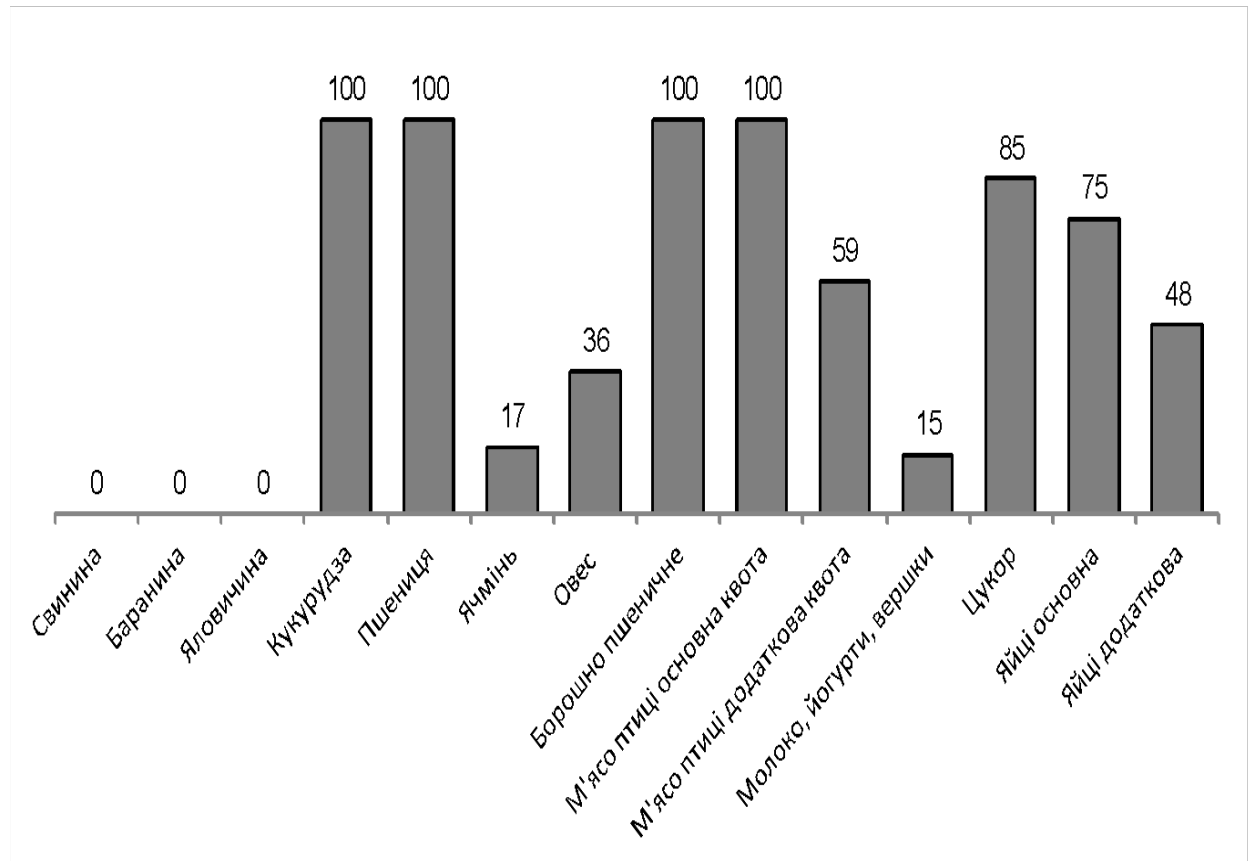

Рис. 2.14. Використання квот на безмитний експорт аграрної продукції до ЄС в рамках зони вільної торгівлі у 2018 р., %

Джерело: складено автором за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

У результаті проведеного у попередньому розділі аналізу змін у тенденціях експортних потоків у розрізі конкретних видів сільськогосподарської продукції протягом 2008-2018 рр. було здійснено вибірку тих її видів, які найбільшій мірі зреагували на зміну інституційного середовища, введення в дію зони вільної торгівлі з ЄС, на складну економічну й політичну ситуацію 2014-2015 рр. та закриття ринку РФ для поставок вітчизняної аграрної продукції. Наприклад, у 2015 р. спостерігається суттєве скорочення обсягів експорту свіжих яблук, до 5 тис

тонн, тоді як у 2010 р. вітчизняні експортери постачали на зовнішні ринки майже у 50 разів більше. Це зумовлено тим, що практично єдиним споживачем вітчизняних яблук (98% від загального обсягу) була РФ. (рис. 2.15- 2.16).

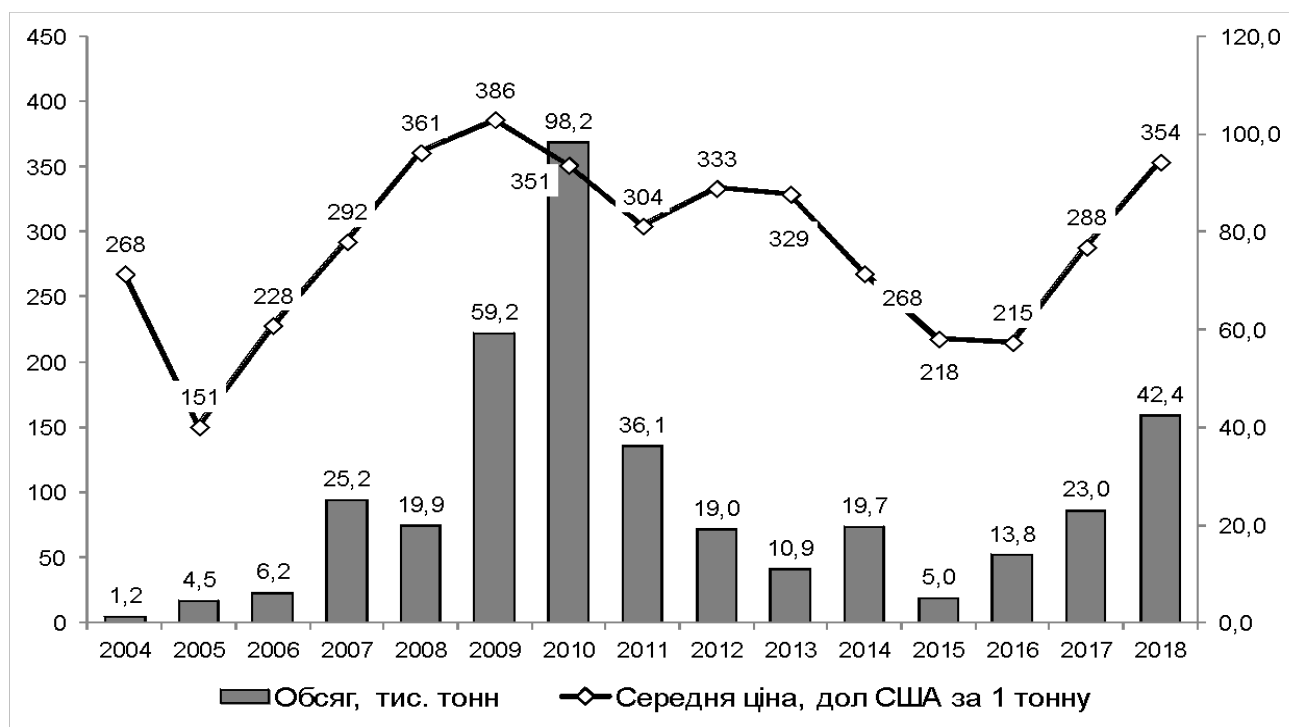

Рис. 2.15. Динаміка обсягів та середніх цін експорту свіжих яблук з України протягом 2004-2018 рр.

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Проте у 2018 р. їм вдалося відновити втрачені позиції більше ніж рівень 2011 р. та значно диверсифікувати географію експорту.

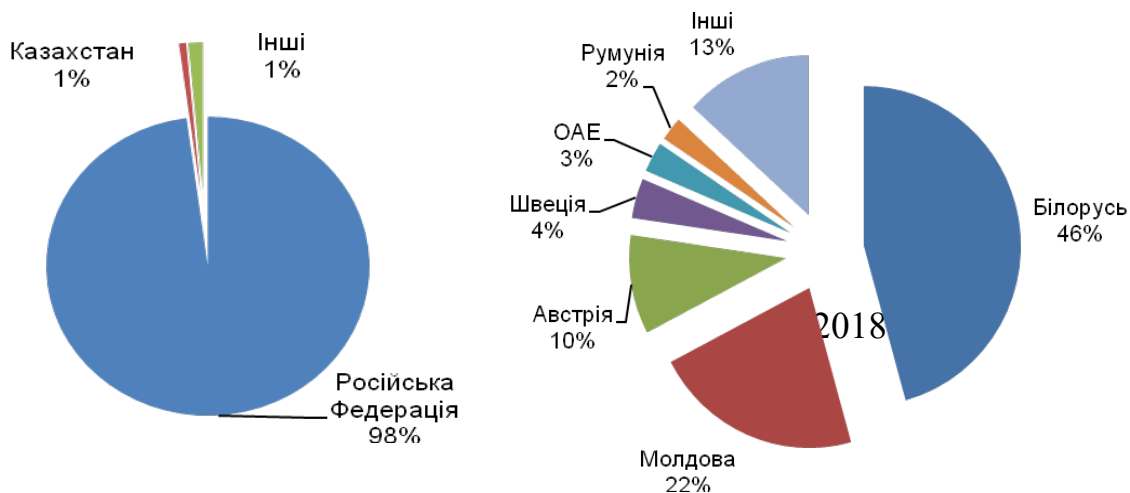

Рис. 2.16. Зміни у географії експорту свіжих яблук з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Найбільшими імпортерами свіжих яблук з України у 2018 р. були Білорусь (46% від загального обсягу), Молдова (22%) та Австрія (10%). Аналогічна ситуація спостерігається у тенденціях експорту свіжих помідорів та огірків (рис. 19-20, додаток С). в (рис. 2.17-2.18, додаток С).

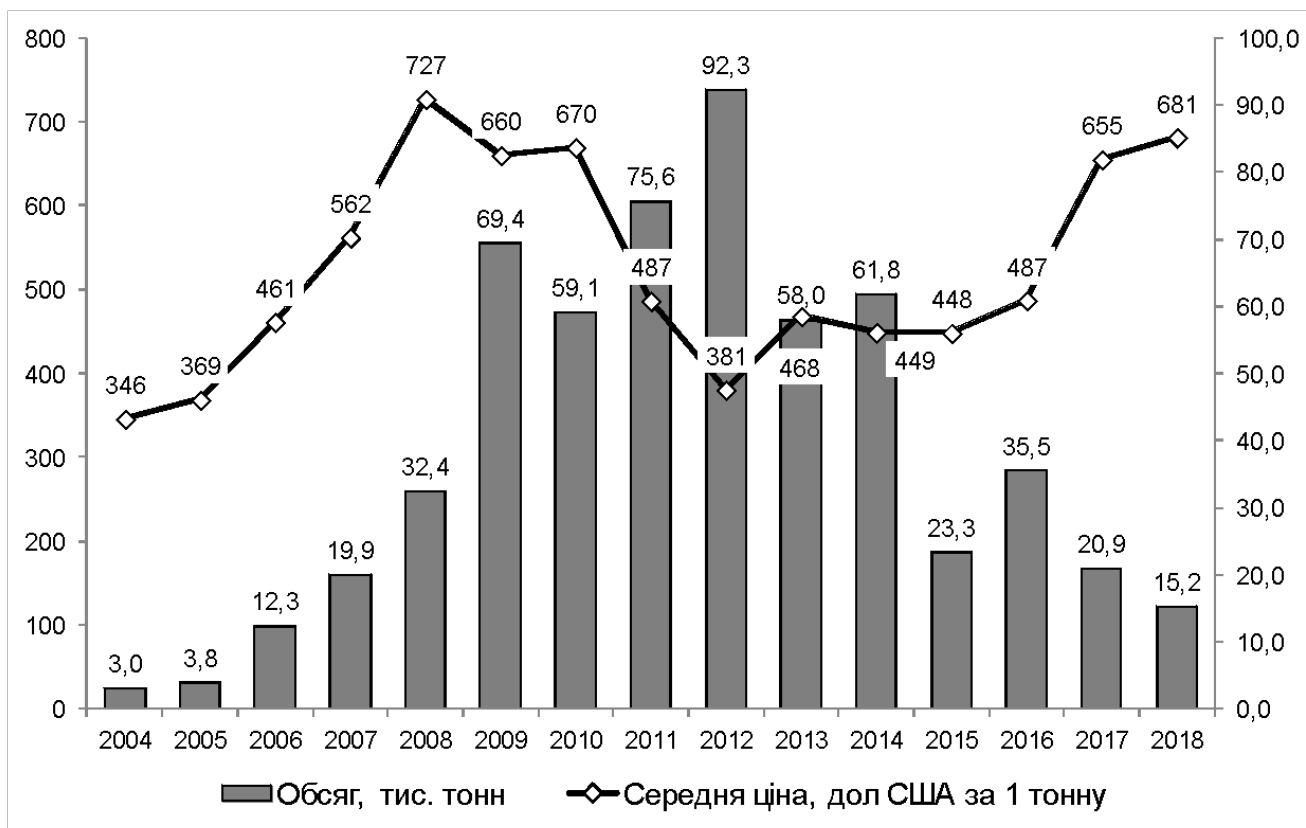

Рис. 2.17. Динаміка обсягів та середніх цін експорту свіжих помідорів з України протягом 2004-2018 рр.

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

У процесі дослідження виявлено суттєве їх падіння після 2014 р., зокрема у 2018 р. обсяги експорту помідорів становили 15,2 тис тонн, огірків – 4,3 тис тонн, що у 4 рази менше порівняно із 2014 р. Основними споживачами цих видів продукції були РФ (84-98% від загального обсягу) та Білорусь (15%). Вітчизняні експортери змушені були переорієнтуватися на країни ЄС. Уже у 2018 р. спостерігається значна диверсифікація напрямів експорту свіжих помідорів та огірків, зокрема вони спрямовувалися до Польщі, Естонії, Молдови, Латвії та інших.

З огляду на вищезазначене, можемо зробити висновок, що створення зони вільної торгівлі зумовило зміни у географічній структурі експорту на користь країн ЄС. На сьогодні Україна включена у перелік країн, які можуть

ввозити фрукти та овочі в країни ЄС відповідно до вимог безпеки згідно директиви ЄС 2019/523, для цього аграрне підприємство повинно отримати підтвердження від Держпродспоживслужби, що його продукція вироблена на території, де немає впливу шкідливих карантинних організмів.

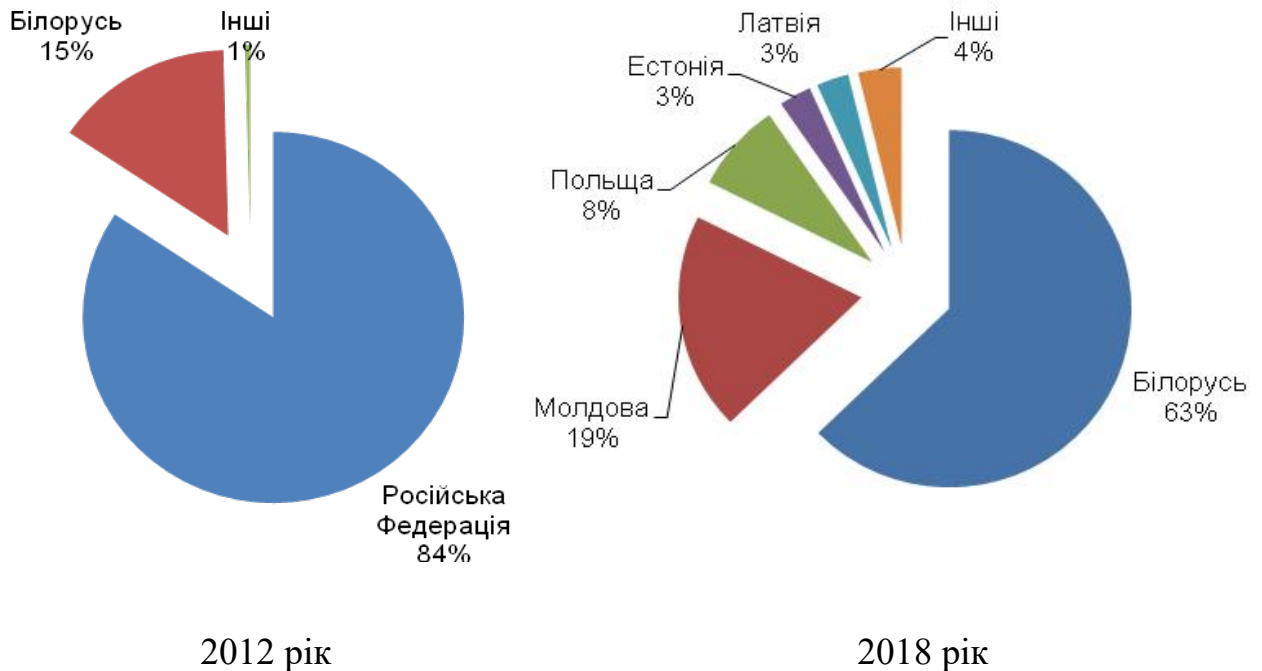

Рис. 2.18. Зміни у географії поставок за зовнішні ринки свіжих помідорів з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Особливістю здійснення експортної діяльності на ринку волоських горіхів являється те, що формування крупних торгових партій для експорту відбувається за рахунок господарств населення, які продають власну продукцію на продовольчих ринках з листопада по квітень. Зважаючи на високий попит на вітчизняні волоські горіхи експортерам після 2014 р. вдалося швидко переорієнтуватися з ринку РФ та розширити зв'язки в уже існуючих країнах-імпортерах (Туреччина (19%) Франція (8%)), а також знайти нові ринки збуту (Греція (7%), Ірак (7%), Болгарія (4%), Грузія (4%)). Це дозволило утримати від падіння та навіть наростити обсяги експорту до 31,2 тис тонн (додаток У).

Серед аналізованих видів продукції тваринництва спостерігається унікальна ситуація з експортом вершкового масла. (рис. 2.19 - 2.20)

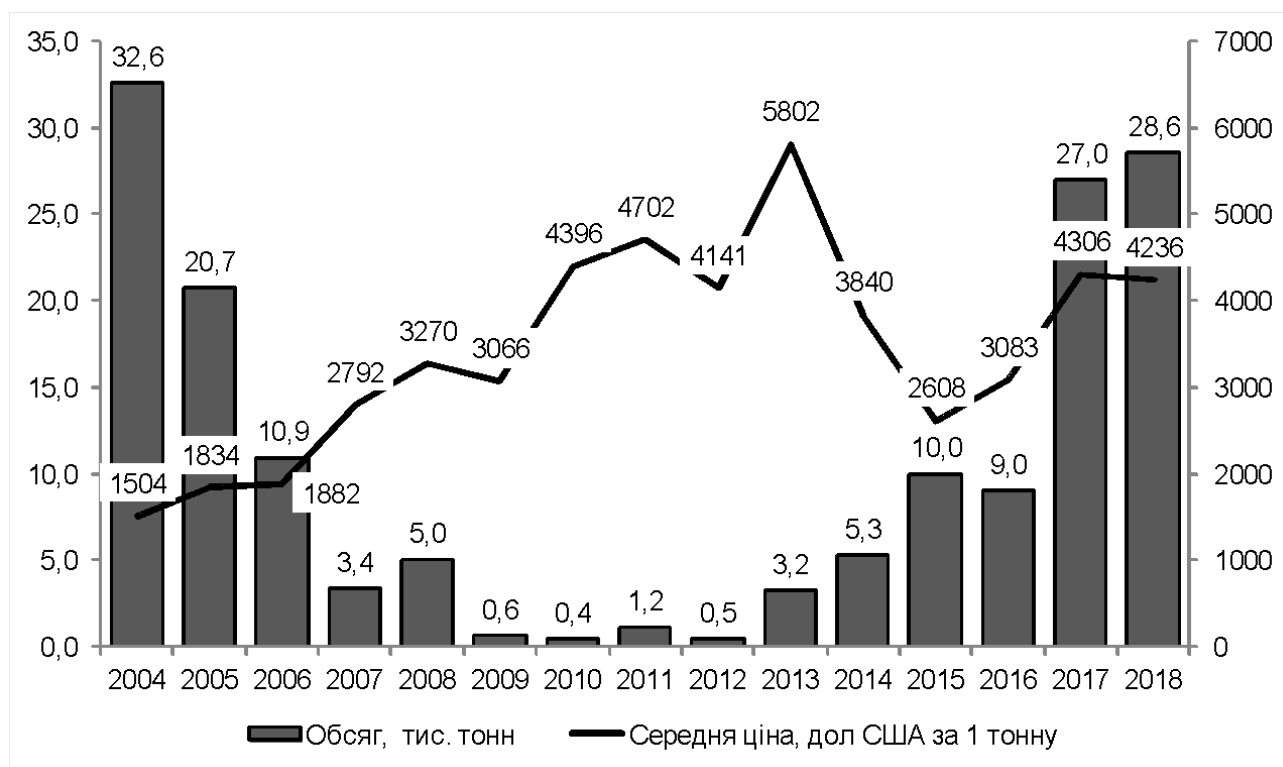

Рис. 2.19. Динаміка обсягів та середніх цін експорту масла вершкового з України протягом 2004-2018 рр.

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Обсяги поставок на зовнішні ринки збільшилися протягом 2014 -2018 рр. понад п'ять разів та досягнули 28,6 тис тонн, що за обсягами практично відповідає рівню 2004 р.

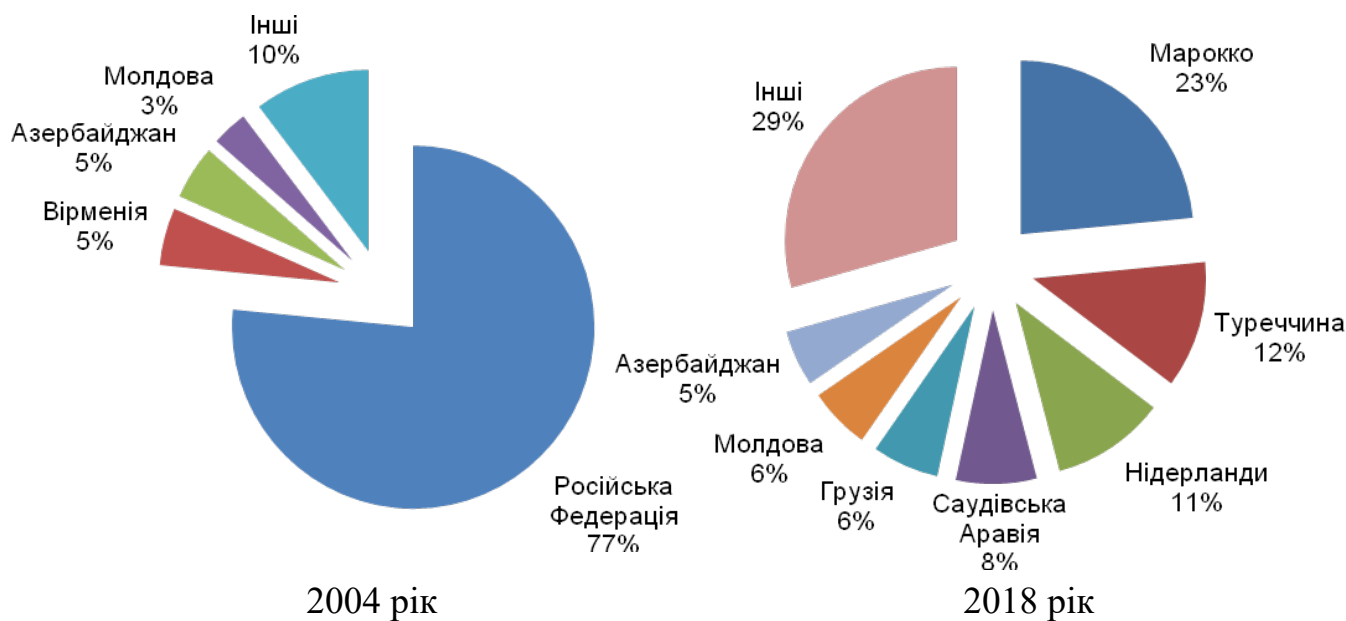

Рис.2.20. Зміни у географії поставок за зовнішні ринки масла вершкового з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Протягом досліджуваного періоду суттєво змінилися країни – імпортери вітчизняного вершкового масла. Якщо у 2004 р. 77% від загального обсягу експорту займала РФ, то у 2018 р. експортні поставки здійснювалися до Марокко (23%), Туреччини (12%), Нідерландів (11%), Саудівської Аравії (8%) та інших. При цьому варто відмітити, що Україна в повній мірі використовує дозволені обсяги безмитного постачання в межах виділених експортних квот до країн ЄС, здійснюючи поставки продукції, що відповідає європейським стандартам.

Однією із найскладніших ситуацій серед видів молочної продукції є втрата вітчизняними підприємствами зовнішнього ринку сиру. (рис. 2.21-2.22).

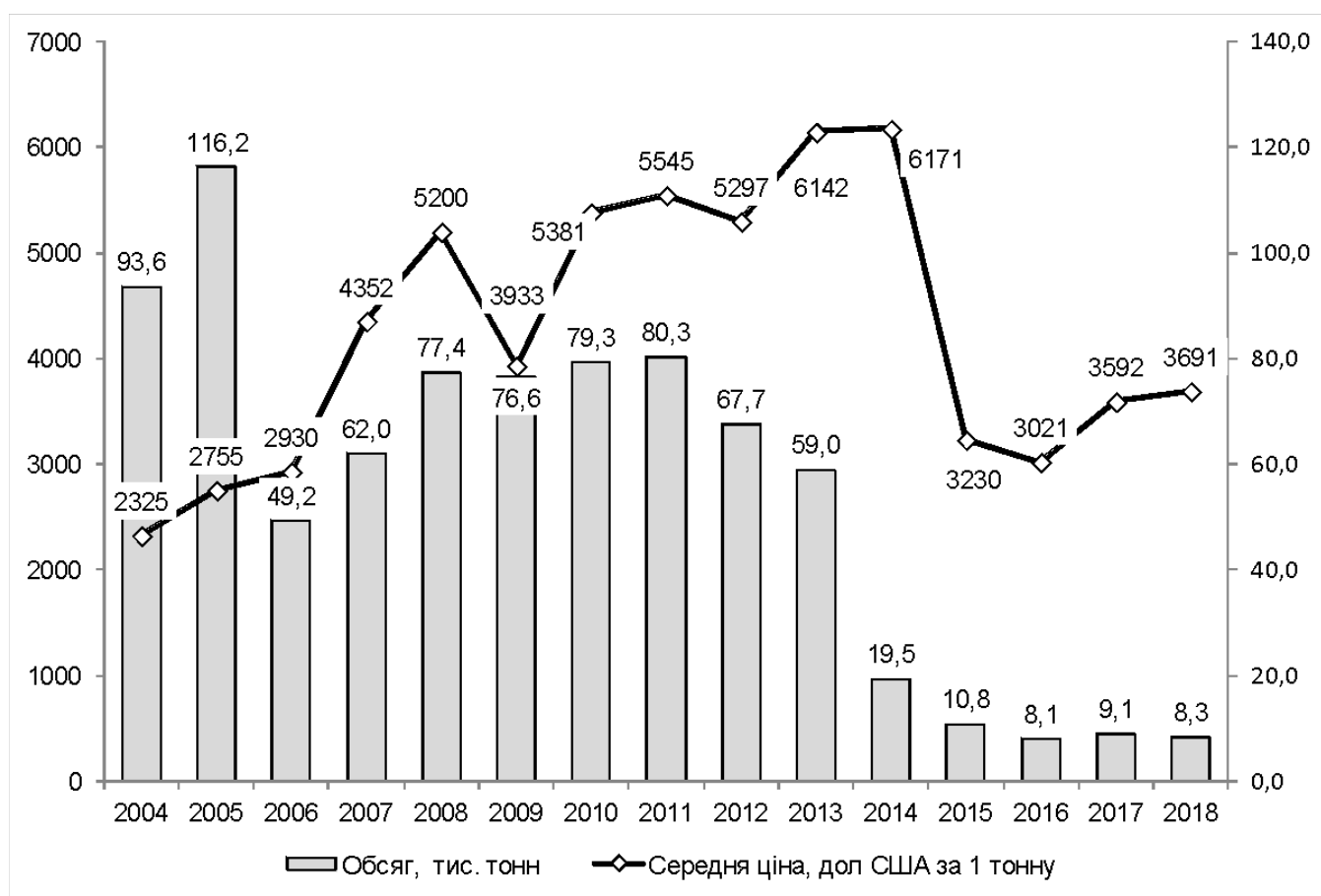

Рис. 2.21. Динаміка обсягів та середніх цін експорту сиру всіх видів включаючи кисломолочний з України протягом 2004-2018 рр.

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Протягом останніх років обсяги експорту коливалися у межах 8-10 тис. тонн, тоді як у докризовий період вони становили 76-80 тис. тонн, коли

основними споживачами вітчизняної продукції були РФ, Казахстан, Молдова. Зважаючи на те, що європейські ринки є високо конкурентними вітчизняні експортери збільшили свої поставки в країни СНД та країни Близького Сходу та Африки. Основними імпортерами на сьогодні являються Казахстан, Молдова, Єгипет, Марокко, Грузія та інші.

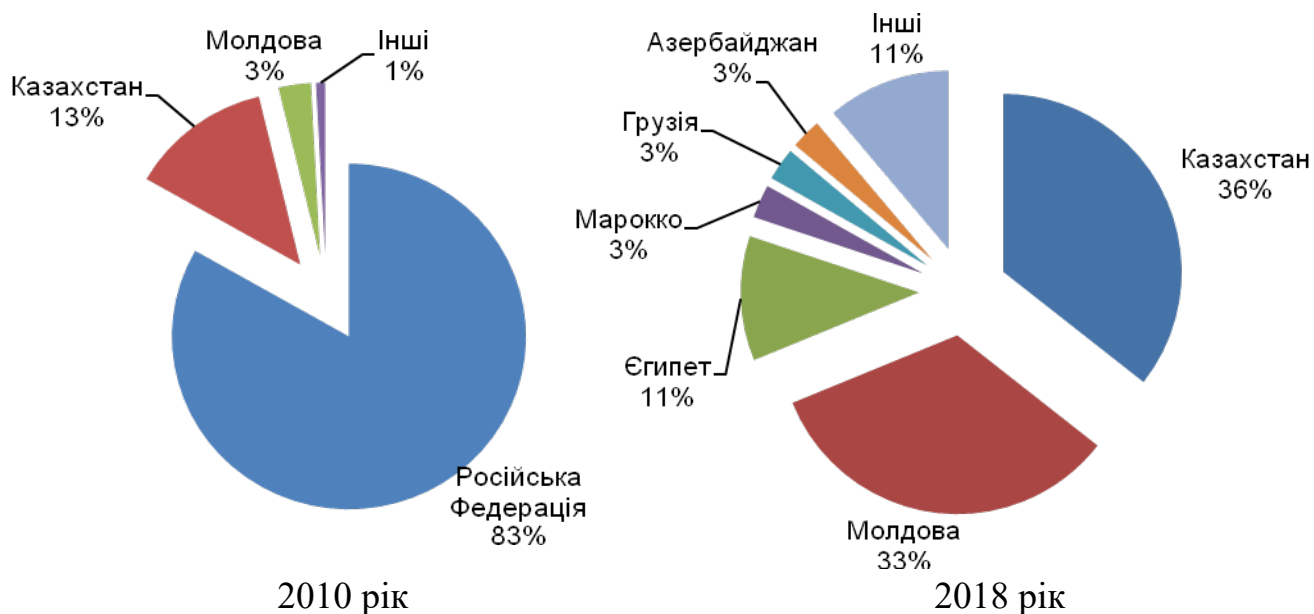

Рис. 2.22. Зміни у географії поставок за зовнішні ринки сирів всіх видів включаючи кисломолочний з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Таким чином можемо зробити висновок, що процеси інтеграції України у світове співтовариство зумовили відповідні зміни у інституційному забезпеченні зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією. Виявлені результати можуть бути використані при формуванні заходів щодо досягнення пріоритетів закладених у програмних документах уряду та окреслених цілей у Стратегії розвитку експорту аграрної продукції, а також механізмів сприяння доступу аграрних підприємств до зовнішніх ринків.

Висновки до розділу 2

У результаті впливу процесів глобалізації, економічної інтеграції Україні притаманна економічна відкритість, яка проявляється у нівелюванні торгових обмежень і бар'єрів на світовому ринку. Це стало можливими в результаті членства нашої держави у міжнародних торгових організаціях, укладення низки угод про міжнародну торгівлю та створення зон вільної торгівлі, що лягло в основу формування інституційного середовища для вітчизняних аграрних виробників та експортерів. Одним із ключових завдань держави при розробці та адаптації системи норм і правил взаємодії із зарубіжними партнерами у торгівлі аграрною продукцією є забезпечення сприятливих умов доступу аграрних підприємств на зовнішні ринки, формування кращих конкурентних умов міжнародної торгівлі для вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції, створення механізмів для диверсифікації експорту, зокрема сегментів із вищою доданою вартістю.

Внаслідок підписання Україною угод про вільну торгівлю із кожною із країн учасників створене відповідне інституційне підґрунтя для забезпечення взятих на себе зобов'язань, зокрема нагляду за розвитком економічних відносин, подальшого усунення бар'єрів у торгівлі та іншого. У рамках цих угод особлива увага приділена торгівлі аграрною продукцією, її лібералізація не є такою широкою порівняно із іншою продукцією національного господарства. Для суб'єктів зовнішньо-економічної діяльності передбачені преференційні умови та графіки скасування мит на імпорт сільськогосподарської продукції. Все більше розширюється взаємний доступ до ринків України та європейських країн, відбуваються процеси наближення вітчизняного інституційного середовища до європейських правил, норм та традицій. Виявлено, що трансформаційні процеси у інституційному забезпеченні в результаті розвитку експортної торгівлі з країнами ЄС мають стратегічно формуючий вплив на систему взаємодії вітчизняних аграрних

підприємств та експортерів у внутрішній та зовнішній торгівлі та створення позитивного їх іміджу на міжнародних ринках.

Встановлено зростання темпів адаптації базових і новостворених інститутів до міжнародних вимог в частині стандартизації та сертифікації аграрно-продовольчої продукції. Україна широко запроваджує законодавчі та нормативні зміни в частині дотримання принципу «простежуваності», безпечності та якості продовольчих товарів на всіх етапах, починаючи від первинного виробництва до збуту та передачі продовольства споживачу відповідно до стандартів країн ЄС. Одним із напрямів є введенні в дію Правил походження товарів згідно Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження (Пан-Євро-Мед). На прикладі пшениці та молока, досліджено процес приведення у відповідність системи внутрішніх державних та міжнародних стандартів та виявлено високий рівень адаптації вітчизняних нормативних показників якості цих видів продукції.

Дослідження свідчать, що в Україні відбувається формування системи інститутів державного управління у сфері сприяння зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Окреслено ключові складові елементи системи, алгоритми побудови функціональних підрозділів виходячи із потреб розвитку економічних взаємовідносин, напрями реалізації їх повноважень, до яких відноситься створення та застосування механізмів стимулювання розвитку експорту, спрощення процедур торгівлі, таких як узгодження процесів у ланцюгу руху продукції через митний кордон та скорочення витрат часу на обслуговування експортно-імпортних потоків та фінансових витрат суб'єктів зовнішньо-економічної діяльності та інші.

У результаті аналізу особливостей експортно-імпортних операцій аграрною продукцією встановлено, що вони займають на сьогодні значну частину у загальних обсягах продажу товарів між державами. Зокрема у структурі експорту у 2018 р. її частка займала понад 35%, імпорту – 8%. У цілому частка аграрного експорту протягом 2004-2018 рр. зросла з 10,6 до

39,3%, що свідчить про все більше значення експортної діяльності для сільськогосподарських товаровиробників. Проте виявлено чітку тенденцію до збільшення частки продукції із низькою додвною вартістю. Так відбулося суттєве збільшення обсягів експорту продукції зерна (у 5,5 разів) та олії (у 6,7 разів). Також має місце позитивна тенденція збільшення обсягів експорту продукції, для виробництва якої необхідно використовувати зерно.

Аналіз змін у географічній диверсифікованості свідчить про розширення доступу до ринків країн Близького та Далекого Сходу, зокрема Китаю. Виявлено зміни у географічній спрямованості експорту внаслідок інституційних змін. Встановлено, що із вступом України в СОТ збільшився експорт пшениці в такі країни члени СОТ, як Марокко, Індонезія та Філіппіни. Щодо соняшникової олії, диверсифікація експорту відбулася на користь Індії та Китаю, які в сукупності у 2018 р. займали 57% загальних поставок України на світові ринки. В експортних поставках кукурудзи входження України у міжнародні торгові організації зумовила переорієнтацію на країни Близького і Далекого Сходу, зокрема Єгипет (частка у експорті збільшилася до 11–13%), Китай (частка у експорті збільшилася до 9–13%). При відкритті доступу до ринків країн ЄС вітчизняним товаровиробникам м'яса птиці вдалося досягнути європейських стандартів та якості, що дозволило конкурувати із європейською продукцією. Про це свідчить збільшення частки країни ЄС у 2018 р. до 32%. Виявлено, що одним із перспективних напрямів розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств в сучасних умовах є експорт свіжих овочів, фруктів, ягід та горіхів. Зміни зовнішніх інституційних умов дозволив вітчизняним експортерам переорієнтуватися на Молдову, Білорусь, Австрію, Польщу, Естонія та інші. Зважаючи на цінові тенденції, що спостерігаються в цьому ринковому сегменті він є досить привабливим для дрібних та середніх за розміром аграрних підприємств зважаючи на їх можливості забезпечення сертифікації виробленої ними продукції. Основні результати 2 розділу дисертаційної роботи опубліковані в наукових працях [3-10].

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ

3.1. Удосконалення інституційного механізму посилення експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств в умовах євроінтеграції

Трансформації інституційного механізму необхідно досліджувати з врахуванням особливостей становлення та розвитку аграрного сектору економіки України. Становлення інституційного механізму в Україні відбувалося шляхом стрімкого перетворення командно-адміністративної системи господарювання на ринкову. Трансформація аграрного сектору відбувалася шляхом проведення реформ. Насамперед, зміни відбулися в системі аграрних відносин, що призвели до трансформацій інституційного середовища господарювання суб'єктів аграрного сектору. Реформи здійснювались шляхом формування багатокладної системи господарювання та створення сприятливого середовища для прискореного розвитку аграрного сектору та включають сукупність організаційних, законодавчих та інституційних заходів, здійснюваних органами державної влади. Також, проходить зміна зовнішньоекономічної й тоговельної політики в державі, обумовлених участю країни в інтеграційних об'єднаннях.

У прикладному аспекті, визначення напрямів удосконалення інституційного механізму посилення експортного потенціалу підприємств в нових умовах господарювання доцільно здійснювати за допомогою моделей які використовуються для економетричної оцінки взаємозв'язку між умовами господарювання й економічного розвитку суб'єктів та участі в міжнародному поділі праці й міжнародній торгівлі; оцінки впливу на соціальну систему й довкілля, а також оцінки досягнутої результативності в процесі здійснення ЗЕД аграрних підприємств. У проведеному аналізі взято за основу гравітаційну модель міжнародної торгівлі щоб оцінити залежність розвитку експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств на європейському векторі розвитку. Саме гравітаційна модель дозволяє оцінити вплив інституційного середовища та інших чинників на розвиток експортних

можливостей аграрних підприємств та формування експортного потенціалу. Аналіз оприлюднених науково-практичних досліджень дозволяє визначити основні фактори, які впливають на розвиток експортного потенціалу аграрного підприємства та активізації їх експортної діяльності. Встановлено, що експортний потенціал підприємства відображає його потенційні можливості організації виробництва продукції на експорт, готовності для здійснення зовнішньоекономічної діяльності та ресурсного забезпечення процесу виведення продукції на зовнішній ринок. Суттєвий вплив на формування експортного потенціалу аграрного підприємства різноманітні зовнішні і внутрішні фактори та умови, зокрема й інституційні, а саме зовнішні контрольовані і неконтрольовані та внутрішні (внутріфірменні інституції). Існують різноманітні підходи до визначення складових системи експортного потенціалу аграрного підприємства. Поглиблення євроінтеграційного процесу та встановлені норми, правила й вимоги, що діють на спільному ринку сільськогосподарської продукції ЄС, обумовили й сучасну структуру системи експортного потенціалу вітчизняного аграрного підприємства. Його формують: наявні внутрішні ресурси підприємства (всі види ресурсів, якими воно володіє має або йому доступні); внутрішньофірменні інституції; участь у міжнародному поділі праці та розвиток експортноорієнтованого виробництва; потреби цільового сегменту міжнародного ринку у продукції сільськогосподарського підприємства; зовнішні умови виходу підприємства на цільовий міжнародний ринок аграрно – продовольчої продукції; наявність і розвиток конкурентних переваг підприємства та інші. Визначення експортного потенціалу підприємства ґрунтується на економічному аналізі його поточного стану розвитку із дослідженням впливу зовнішніх і внутрішніх ринково – інституційних факторів, які перебувають між собою в тісній взаємодії й взаємозв'язку. Необхідність дослідження інституційної складової у зовнішньоекономічній діяльності аграрних підприємств та її впливу на формування їх експортного

потенціалу обумовленна високим ступенем регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Для аналізу зовнішньоекономічних діяльності аграрних підприємств та оцінки використання їх експортного потенціалу на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції в проведеному дослідженні використана гравітаційна модель, яка запропонована Я. Тінбергеном [163]. Використання даної моделі обумовлено можливістю її модифікувати, виходячи із завдань дослідження та предмету економічного аналізу, додавши доповнюючі якісні змінні. Наприклад, це можуть бути зміни у зовнішньому середовищі здійснення зовнішньоторговельної діяльності підприємств пов'язаних із підписанням двосторонніх торговельних угод між країнами, входження до певних інтеграційних співтовариств тощо. На основі аналізу можливостей застосування такої моделі в різноманітних дослідженнях, нами використаний такий підхід для оцінки зовнішньоторговельних відносин між Україною й Європейським Союзом, з урахуванням зміни внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища, для вітчизняних експортерів аграрно – продовольчої продукції, зумовлених підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС.

За результатами дослідження експортної діяльності аграрних підприємств на європейському ринку сільськогосподарської продукції, на основі удосконаленої Х. Ліннеманом стандартної гравітаційної моделі зовнішньої торгівлі, побудовано гравітаційну модель торгівлі з країнами Європейського Союзу [157]. При цьому, враховані інституційні чинники внутрішнього й зовнішнього середовища. Запропонована модель дозволяє якісно оцінити інституційне середовище країни, діяльність інститутів й інституцій, які мають суттєвий вплив на результативність зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств.

На основі результатів проведеного дослідження встановлено, що на формування сучасного експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств суттєвий вплив має розвиток і функціонування інституційної,

матеріально-технічної і соціальної підсистем соціально-економічної системи країни. За допомогою показників і індикаторів, які характеризують сучасний стан розвитку зазначених підсистем розрахований інтегральний індекс, за допомогою якого оцінено внутрішнє і зовнішнє інституційне середовище здійснення зовнішньоекономічної діяльності аграрними підприємствами та формування їх експортного потенціалу.

Інтегральний індекс розвитку інституційної підсистеми країни розрахований на основі індексу економічних свобод (включає 10 субіндексів); індексу інституційних умов ведення бізнесу (включає 11 індикаторів і показників організації зовнішньоекономічної діяльності); індексу якості державного управління, який розрахований за допомогою 6 показників-індикаторів. При цьому інтегральний індекс розвитку інституційної підсистеми включає індикатор оцінки тіньового сектору економіки (у % до ВВП) та інтегральний показник інноваційного розвитку, які мають визначений вплив на конкурентоспроможність вітчизняного експортоорієнтованого аграрного виробництва.

Інтегральний індекс сучасного стану розвитку соціальної підсистеми країни розрахований на основі індексу людського розвитку, який включає три субіндекси, індексу соціального прогресу (включає три субіндекси), індекс розвитку людського потенціалу та комплексного індексу стійкості економічного добробуту.

Інтегральний індекс розвитку матеріально-технологічної підсистеми розрахований на основі відібраних і систематизованих індикаторів і показників, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність аграрних підприємств загалом, та їх експортний потенціал й конкурентоспроможність на зовнішньому ринку сільськогосподарської продукції. Зокрема, для розрахунку інтегрального індексу використані: індикатор ВВП на душу населення; індекс економіки знань, який включає субіндекс інституційного режиму (враховувались чотири індикатори); субіндекс освіти, розрахований на основі двох показників; субіндекс інновацій, який включає чотири

комплексних показники; субіндекс інформаційних і комунікаційних технологій, який враховує два показники; інтегральний індекс глобальної конкуренції, оцінювання якої здійснено за допомогою індексу конкурентоздатності бізнесу; індексу умов ведення бізнесу, який включає 11 індикаторів і комплексних показників.

Також при розрахунку інтегральних індексів, за допомогою яких оцінений розвиток виділених трьох підсистем, використані інтегральний індекс регіонального економічного розвитку та індекс соціально-економічної збалансованості сільських територій України. Методика розрахунку інтегральних індексів розвитку досліджуваних підсистем, характеристика показників і індикаторів, а також отриманий результат наведена в Додатку Ф.

Математична модель інституційного аналізу й оцінки зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств на європейському ринку включає чинники інституційного і суспільно-політичного розвитку країни, розвиток економічних відносин і свобод, науково-технічного прогресу й електронного врядування, природно-ресурсного забезпечення, ринково-географічного положення та екологічного розвитку, а також вплив інтеграційної (наднаціональної) інституційної підсистеми тощо.

Модифікована класична гравітаційна модель отримує наступний вигляд:

$$E_{ij} (AP) = a_0 (BBAP_i)^{a_1} (BBAP_j)^{a_2} (N_{ij})^{a_3} (v_{ij})^{a_4} (I_{sv})^{a_5} (I_{sz})^{a_6} (B_j)^{a_7} (SP_{ij})^{a_8} + q + T_j,$$

де

$E_{ij} (AP)$ – експорт продукції аграрного сектору економіки України;
 $BBAP_i$ – валове виробництво аграрної продукції в Україні (середньозважений показник за 5 років); $BBAP_j$ – валове виробництво аграрної продукції в країнах ЄС; N_{ij} – чисельність населення; v_{ij} – відстань між Україною і країнами ЄС; I_{sv} – внутрішня інституційна система; I_{sz} – інституційна система зовнішнього середовища; B_j – будь-які обмеження експорту аграрної продукції (квоти, ліцензії, сертифікати тощо); SP_{ij} – система підтримки й преференцій експорту аграрної продукції в країнах; q – випадкова помилка; T_j – термін придатності аграрної продукції для

споживання, включаючи термін дії ліцензій тощо; a_0 – вільний член рівняння; a_1 – a_8 – коефіцієнти еластичності.

Необхідність модифікації класичної гравітаційної моделі в частині введення додаткової інституційної змінної обумовлена специфічними умовами організації внутрішнього експортоорієнтованого виробництва аграрної продукції та умовами, нормами, правилами й обмеженнями, які діють на європейському ринку сільськогосподарської продукції. Модель дозволяє оцінити внутрішнє і зовнішнє середовище організації зовнішньоекономічних відносин вітчизняних аграрних підприємств. Проведений аналіз й оцінка інституційної складової забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств на європейському ринку базується на аналізі інституційних характеристик, які є складовими інтегрального індексу розвитку інституційної системи країни.

У процесі дослідження внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища ЗЕД аграрних підприємств виявлено його основні проблеми та недоліки, зокрема, відсутність ефективного інституційного механізму реалізації прав власності, недосконалість системи підтримки й стимулювання розвитку експорт орієнтованого сільськогосподарського виробництва тощо. Потребує удосконалення інституційна система розвитку сільськогосподарського підприємництва. Прослідковується незбалансована взаємодії формальних і неформальних інститутів державного управління, регулювання й стимулювання розвитку аграрного сектору економіки. До теперішнього часу не сформовані й не функціонують інститути ринку сільськогосподарської продукції. Відмічається низький рівень впливу на організацію зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств «нав'язаних» (експортованих) євроінтеграційним процесом інститутів й інституцій. Їх функціонування значно ускладнює, а в окремих випадках унеможливорюють, вихід малих і середніх аграрних підприємств на європейський аграрно-продовольчий ринок. Варто відмітити низький рівень розвитку внутрішньофірменних інститутів вітчизняних аграрних підприємств

(контракти й зовнішньоекономічні договори, технічні завдання й регламенти виробництва продукції тощо), які не відповідають вимогам, нормам й правилам, встановленим в країнах Європейського Союзу для виробників експортної продукції.

Встановлено, що експортний потенціал аграрних підприємств складається з виробничої, комерційної, маркетингової, логістичної та інтеграційної компонент [87]. Системна взаємодія його елементів дозволяє гармонізувати економічні інтереси аграрного підприємства та експортерів сільськогосподарської продукції. Доцільно мати на увазі, що результати реалізації експортного потенціалу привласнюються не аграрними підприємствами, а експортерами, посередниками. Тому, інституційно-структурні зміни в аграрному секторі економіки необхідно спрямувати не тільки на розвиток експортного потенціалу аграрних підприємств та стимулювання експорту аграрно-продовольчої продукції із високою доданою вартістю, а й на створення інституційних передумов для забезпечення ефективності виробництва продукції на експорт.

У сучасних умовах реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств може здійснюватися в двох напрямках: участь у вертикальній галузевій інтеграції - входження до складу інтегрованих структур аграрного бізнесу; організація інтеграційної взаємодії у сфері виробництва й обігу експортоорієнтованої продукції та гармонізацію економічних інтересів аграрних підприємств й інших учасників такого процесу.

Визначаючи перспективні напрями збільшення експорту вітчизняної аграрно-продовольчої продукції, особливо на ринок країн ЄС, зупинимось на розгляді і аналізі окремих важливих питань, покликаних, насамперед, удосконалити інституційну систему забезпечення ЗЕД підприємств аграрного сектору економіки. Головними напрямами в умовах поглиблення євроінтеграційного процесу є: розвиток фермерства; удосконалення фінансової інфраструктури аграрно-продовольчого сектору та формування ефективних фінансових інституцій; визначення пріоритетів фінансової

підтримки розвитку сільськогосподарського підприємництва та експортоорієнтованого виробництва аграрної продукції; покращення інвестиційного клімату та стимулювання вертикального і горизонтального інтеграційного процесу, включаючи й міжнародну, в галузях аграрно-продовольчого сектору вітчизняної економіки тощо.

На різних етапах трансформації інституційного механізму аграрного розвитку їх рушійні сили були також різними: до 2000 р. основним ініціатором реформ виступала держава, а основним механізмом був законодавчо-нормативний вплив, після 2000 р., коли нормативно-правове забезпечення ринкового господарювання в аграрному секторі сформувалось, в основі трансформації були ринкові рушійні сили вибору оптимальнішої форми господарювання. На сучасному етапі головним виступає вектор зовнішньоекономічної інтеграції економіки в цілому та аграрного сектора, зокрема. Генезис трансформації інституційних механізмів щодо проведення аграрних реформ, полягає в тому, що держава перетворилася із центрального суб'єкта управління аграрними ресурсами на один із факторів впливу на аграрні відносини. Така трансформація спричинена ще й практикою початкового етапу становлення аграрного виробництва. Це була суттєва зміна функцій і повноважень держави як базової інституції [50;103;135].

Інституційний механізм розвитку аграрного сектора України формує та забезпечує, перш за все, держава, шляхом формалізації інституцій: створення формальних і закріплення неформальних за допомогою нормативно-правових механізмів. Відповідно до Конституції України, єдиним законодавчим органом є Верховна рада України, яка формує законодавче забезпечення аграрного розвитку та механізм процесуальних дій їх реалізації. Регулятивну політику в аграрному секторі здійснюють Президент України, Кабінет міністрів України, Національний банк України, центральні та регіональні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні спеціалізовані установи та організації [27; 137].

Трансформація інституту власності не вивела на якісно вищий рівень приватного власника українського аграрного сектора, що є наслідком так і не сформованого ефективного інституційного механізму реалізації прав власності. Тобто відбулося становлення інституту власності, але не завершилось формування інституційного забезпечення.

На організаційно-функціональну недосконалість інституційного забезпечення механізму розвитку аграрного сектора вказують М. Дем'яненко [34], О. Бородіна [11], Г. Черевко [14] та інші науковці. Основна критика стосується збалансування повноважень між органами центральної та регіональної виконавчої влади та організаційної системи формування інституційного механізму розвитку аграрного сектора в Україні.

Окремою складовою аграрної реформи є земельна реформа. Погоджуємося з думкою Н. Титової, яка запевняє, що земельна реформа вже стала основною складовою аграрної реформи в Україні, а ширша за змістом аграрна реформа своєю базою має реформування земельних відносин, які тісно поєднуються з аграрними та в сукупності виступають як земельно-аграрні [75]. Земельна реформа – це законодавчі та інституційні перетворення земельних відносин власності, які покликані сформувати принципово нові за змістом і характером відносини на основі приватної форми власності.

Основними інституційними проблемами, які породжує мораторій в умовах ринку є: блокування розвитку багатоукладних аграрних відносин на основі прозорості конкуренції власників земельних ділянок; викривлення структури використання земельних ресурсів у контексті сталого розвитку; формування несприятливого інвестиційного середовища та стримування фінансових потоків у аграрний сектор; формування орендних відносин, як переважаючих, що формує екологічно необґрунтовану практику використання стратегічного ресурсу держави. Отже, з одного боку, мораторій є запобіжним засобом блокування незаконного перерозподілу земельної власності, а з іншого – як головна перепона залучення інвестиційних ресурсів

в аграрне виробництво, тому, що земельні ресурси не отримали необхідного правового оформлення як капітал, і не можуть використовуватись як застава та як засіб еквівалентного обміну [39].

Потрібно констатувати, що в процесі реформування аграрного сектору відмічається загострення інституційних диспропорцій, суперечностей та проблем, обумовлених, насамперед, неврегульованістю законодавчої бази. Недосконалість розвитку інститутів права гальмує прискорений розвиток окремих галузей аграрно-продовольчого комплексу країни. Зокрема, не створені інституційні умови для забезпечення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку галузей комплексу, проведення техніко-технологічної модернізації сільськогосподарського виробництва загалом, та експортоорієнтованого зокрема. Також, відсутній ефективний механізм стимулювання розвитку фермерських господарств, потребує удосконалення система державної підтримки розвитку малих і середніх аграрних підприємств та їх експортоорієнтованого виробництва, а також розвитку сільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості тощо. Практично не розвинені інститути євроінтеграції, як наслідок, ускладнює процес відстоювання економічних інтересів вітчизняних експортерів аграрно-продовольчої продукції на європейському ринку, несформовані інституції, які б за умов лібералізації торгівлі з країнами ЄС, реалізовували ефективну політику протекціонізму в аграрному секторі вітчизняної економіки. Залишається проблема, особливо для малих і середніх підприємств аграрної сфери, сертифікації сільськогосподарської продукції відповідно діючим вимогам ЄС, запровадження європейських вимог, норм і правил, встановлених для експортної сільськогосподарської продукції. Практично, вітчизняні фермерські господарства, малі і середні сільськогосподарські підприємства не мають можливості здійснювати експорт власної аграрно-продовольчої продукції в країни-члени ЄС. Відмітимо, що в процесі інституційно-структурної трансформації аграрного сектору вітчизняної економіки, до теперішнього часу не створено інституту

державного інтервенційного агента. Тому державні інститути не здійснюють товарні й фінансові інтервенції на внутрішньому аграрно-продовольчому ринку. Імплементация економічної частини “Угоди про асоціацію між Україною та Є С” обумовила лібералізацію внутрішнього аграрного ринку, що безпосередньо вплине на розвиток та фінансовий стан аграрних підприємств. Посилення конкуренції на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції значно скоротить чисельність малих і середніх аграрних підприємств, які не зможуть конкурувати з європейськими виробниками аграрно - продовольчої продукції [22; 30; 31].

У процесі переходу від командно-адміністративної до ринково-орієнтованої економіки система регулювання розвитку аграрного сектора в Україні поступово відмежовувалась від розв’язання проблем сільського розвитку. Це полегшило залучення у сільське господарство зовнішніх інвестицій, дало змогу сконцентрувати державну підтримку галузі на стимулювання крупнотоварного виробництва найбільш економічно вигідних видів продукції, що значною мірою зумовило відзначені вище позитивні результати реформування. Разом із цим, в аграрному секторі сформувались істотні структурні деформації, які містять загрози його подальшому поступальному розвитку. Дуальна структура аграрного виробництва в Україні представлена корпоративним та індивідуальним секторами, надто поляризована за рівнем доступу до виробничих ресурсів, інновацій, вигідних ринків збуту тощо та, відповідно, галузевим характером. Корпоративний сектор монополізував виробництво високо механізованих та високорентабельних видів продукції, індивідуальний – значною мірою вимушено займається трудомістким та малодохідним господарюванням на землі. За зовнішньою взаємодоповнюваністю приховується нерівноправне становище різних типів виробників. В аграрному комплексі домінує корпоративний сектор, внаслідок чого сформувались істотні деформації, які поширюються на всі галузі [15]. Нарощування обсягів експортоорієнтованої продукції призвело до викривлення галузевої і продуктової структури

виробництва, наслідком чого є зростання цін на продовольчі товари, незбалансованість раціону харчування населення та споживання продуктів сумнівної якості. Надмірна концентрація землекористування в великих аграрних формуваннях провокує посилення соціальної напруженості в суспільстві, поширення знелюдненості територій та ускладнює суспільний контроль над ними. Крім того, великомасштабне сільськогосподарське виробництво носить ресурсовиснажливий характер, погіршує стан сільськогосподарських угідь та довкілля тощо.

Процеси децентралізації, які розпочалися в країні покликані певним чином модернізувати інституційне середовище мега – й мікрорівнів, що безпосередньо вплине на розвиток аграрного сектору. Головним завданням органів місцевого самоврядування стає всебічне сприяння розвитку аграрного сектору і сільської економіки, оскільки після децентралізації саме від розвитку економіки переважною мірою залежить наповнення місцевих бюджетів, а, отже, й можливості підвищувати якість життя населення. На території юрисдикції місцевого самоврядування важливо формувати збалансовану аграрну економіку, яка забезпечується за наявності оптимальної кількості різних за розміром підприємств за пріоритетної підтримки фермерських господарств і господарств населення. Процес децентралізації вплине не тільки на систему управління територіями й секторами економіки. Головним завданням процесу децентралізації є удосконалення інституційного забезпечення процесу формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та їх подальшого економічного розвитку, а також формування інституту власності (зокрема і на землю) на мікрорівні. Звідси, важливим є пошук інституційних важелів розвитку об'єднаних територіальних громад на сучасному етапі децентралізації [58; 62].

Формальні інститути, які визначають характер управління та розвитку ОТГ в основному уже сформовані. Так, починаючи з квітня 2014 року було прийнято цілу низку важливих законів, а також постанов і розпоряджень

КМУ, які стосуються децентралізації влади та функціонування ОТГ (таблиця 3.1)

Таблиця 3.1

Законодавча база децентралізації влади та функціонування об'єднаних територіальних громад

Назва документа	Основні документи	Значення для формування інституційного середовища
Концепція	Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (розпорядження КМУ від 1.04.2014 р. № 333-р); План заходів з реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (розпорядження КМУ від 18.06.2014 р. № 591-р);	Концепція встановлює основні принципи функціонування інституційного середовища місцевого й регіонального рівнів
Закони	Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (від 17 червня 2014 р. № 1708-VII); Закон України «Про засади державної регіональної політики» (від 05.02.2015 р. № 156-VIII); Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (від 05.02.2015 р. № 157-VIII); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо організації проведення перших виборів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (від 04.09.2015 р. № 676); Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища» (від 09.02.2017 р. № 1848-VIII). Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо добровільного приєднання територіальних громад)» (від 09.02.2017 р.); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів» (від 14.03.2017 р.).	Закони визначають правове поле засади державної регіональної політики та організацію діяльності сільських територіальних громад
Методика	Методика формування спроможних територіальних громад (постанова КМУ від 08.04.2015 р. № 214);	Розроблені методичні рекомендації щодо функціонування територіальних громад

Примітка. сформовано автором за результатами власних досліджень

Стримуючим інституційним фактором, який безпосередньо впливає на розвиток об'єднаних територіальних громад, є неузгодженість дій формальних інститутів на місцевому рівні, яка проявляється особливо в застосуванні окремих регуляторних процедур і нормативно-правових актів, якими керуються органи місцевого самоврядування ОТГ. Насамперед, це відноситься до застосування регуляторних актів, виданих різними органами

центральної влади, установами та відомствами (Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство надзвичайних ситуацій України, Державна служба автомобільних доріг України тощо).

Така неузгодженість функцій і взаємодій інститутів державного і територіального управління зумовлює певні інституційні дисфункції, деформацію інститутів сільської економіки та соціально-економічного розвитку територій. Крім того, відмічається низький рівень інституційного забезпечення розвитку ОТГ, недостатній вплив на формування сприятливого бізнес-середовища в сільській місцевості, а нестабільне соціально-економічне середовища поступово нівелює розвиток попередніх інституційних засад господарських взаємодій й взаємовідносин. Відтак, прослідковується певні інституційні пастки не тільки в системі управління територіями а і в економічній площині, що призводить до виникнення соціальних і економічних пустот в сільській місцевості та інших негативних явищ і процесів. Ці та інші загрози посилюються через посилення впливу на розвиток ОТГ неформальних інститутів й інституцій. Передусім, суттєвий вплив неформальних інститутів на розвиток сільської місцевості зумовлений укладом життя та традиціями жителів сільської місцевості тощо. Зокрема, слід відзначити високий рівень опортуністичної поведінки українських селян, який супроводжується низькою якістю соціального капіталу села, прогалинами у системі підготовки кадрів для сільської економіки, різними формами девіантної поведінки в умовах посилення бідності та безробіття [56 - 58].

Проблеми інституційного характеру, які відмічаються у соціально-економічному розвитку сільських територій, посилюється у зв'язку з низьким рівнем підприємницької активності жителів села, економічною монофункціональністю сільських територій, низькою фінансовою спроможністю сільських територіальних громад тощо. Ще однією важливою інституційною умовою, пов'язаною із деструктивним впливом

неформальних правил і процедур на розвиток ОТГ в умовах децентралізації влади, залишається забезпеченість кваліфікованими кадрами місцевої економіки й органів територіального управління. Проблема кваліфікованих кадрів ускладнюється невисоким рівнем якості життя жителів сільських територій та низькою фінансовою спроможністю переважної більшості ОТГ, насамперед сільських, у зв'язку із чим молодь і кваліфіковані кадри виїжджають до великих міст і за кордон [59].

Як уже зазначалося вище, традиції, уклад життя мешканців сільських територій тощо, а також всі учасники соціально-економічних взаємодій і взаємовідносин намагаються зберегти або відновити попередні норми і правила, що без сумніву, також приведе до виникнення нових інституційних пасток. Як результат, значна частина неформальних інститутів, які впливають на соціально-економічний розвиток сільської території і сільське підприємництво, зумовлюють поширення негативних явищ в інституційному середовищі, що з часом стає причиною виникнення інституційної кризи.

Таким чином, удосконалення механізму інституційного забезпечення розвитку ОТГ на сучасному етапі децентралізації влади в Україні передбачає вирішення низки головних завдань, а саме: удосконалення функцій формальних інститутів у частині управління територіями та регулювання соціальних й економічних процесів і явищ, приведення їх у відповідність до ринкових умов господарювання; ліквідація головних неформальних інституційних бар'єрів та дисфункцій, які безпосередньо впливають на формування сприятливого інституційного середовища для розвитку сільського підприємництва та ефективного управління територіями; підвищення рівня функціональної взаємодії між інститутами й інституціями різних рівнів, розвиток інститутів регулювання й стимулювання сільськогосподарського підприємництва та налагодження їх ефективної взаємодії з ОТГ. Вирішення цих та інших завдань дозволить провести модернізацію внутрішнього інституційного середовища та уникнути

вибіркової інституційної трансформації взаємовідносин й взаємодій в аграрній сфері та в розвитку сільських територій.

Конкретні заходи та регуляторні механізми необхідно спрямувати на підвищення ефективності функціонування інститутів й інституцій розвитку ОТГ в умовах децентралізації влади, а також на розвиток людського капіталу об'єднаних територіальних громад; реалізацію бізнес-ініціатив з метою розвитку сільськогосподарського підприємництва в ОТГ; реалізацію проектів, спрямованих на модернізацію інституційної й ринкової інфраструктури, налагодження тісної взаємодії й взаємовідносин між владою, бізнесом та інститутами громадянського суспільства, активізацію співробітництва з міжнародними донорськими організаціями тощо [18; 19; 22].

Структурні зміни у сільській економіці можуть забезпечити 4–5% середньорічного приросту валової продукції, створеної на сільських територіях. Оскільки при цьому вигоди матимуть переважно території з високим рівнем урбанізації, то стимулюючі заходи варто спрямувати на підтримку віддалених територій, які переважно характеризуються аграрним типом економіки зі значною часткою неформальної зайнятості в особистих селянських господарствах [22].

Інституційно-структурні зміни в аграрному секторі економіки необхідно спрямувати на розвиток експортного потенціалу сільськогосподарських та стимулювання експортного виробництва аграрно-продовольчої продукції із високою доданою вартістю. Саме експорт сільськогосподарської продукції зробив аграрний сектор економіки України однією з її основних бюджетоутворюючих складових. Особливостями формування експортного потенціалу аграрних підприємств є те, що він реалізується через експорт визначених видів продукції. При цьому, формування експортного потенціалу українських аграрних підприємств проходить в умовах інституційно-структурної трансформації аграрного сектору та поглиблені євроінтеграційного процесу.

Тобто, має місце пряма залежність між підвищенням рівня конкурентоспроможності українських товарів та розвитком експортного потенціалу підприємств-виробників. Тому заходи з формування та розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств доцільно розглядати в якості цілісної системи створення конкурентних переваг та орієнтації продукції на зарубіжного споживача, враховуючи, що результати реалізації експортного потенціалу привласнюються не аграрними підприємствами, а суб'єктами сфери обігу, підприємствами-експортерами, посередниками.

Експортний потенціал аграрних підприємств складається з виробничої, комерційної, маркетингової, логістичної та інтеграційної компонент (рис.3.1), системна взаємодія яких дозволяє гармонізувати економічні інтереси аграрного підприємства та суб'єктів сфери обігу експортних операцій сільськогосподарської продукції.

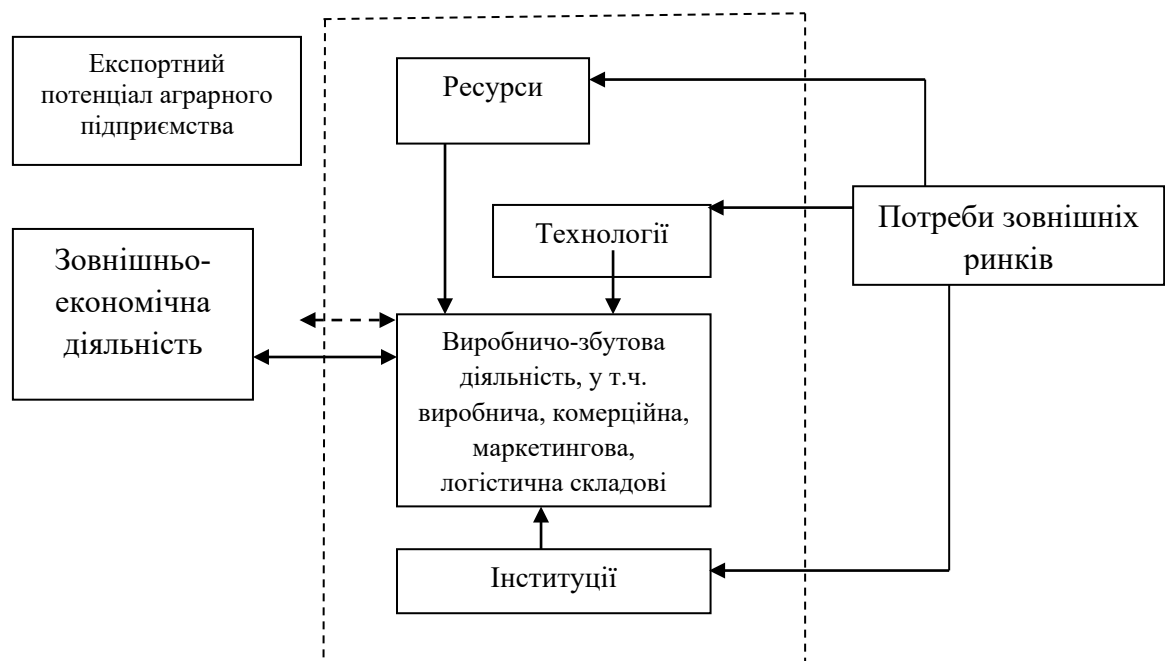

Рис. 3.1. Складові експортного потенціалу аграрного підприємства

Примітка. Сформовано автором

Інституційна складова експортного потенціалу аграрних підприємства представлена формальними і неформальними нормативно-правовими інститутами, які взаємопов'язані між собою та впливають на розвиток експортоорієнтованого виробництва в галузі. До зазначеної інституційної складової відносимо не тільки внутрішнє середовище (національне), але й

зовнішнє – міжнародні та євроінтеграційні вимоги, правила та норми регулювання глобальної економічної взаємодії й взаємовідносин. Відповідно, вплив зовнішнього інституційного середовища відображається на зовнішньоекономічній політиці держави та змінює інституційний механізм регулювання розвитку експортного потенціалу підприємства [150].

Сучасний стан розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств характеризується певними особливостями. Зокрема, фіксується значне зростання цін на ресурси сільськогосподарського виробництва, а також скорочення фінансової підтримки і стимулювання вітчизняного виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції тощо. Триває процес адаптації вітчизняних сільськогосподарських підприємств до вимог тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічних операцій з аграрною продукцією, зумовленого євроінтеграцією, спостерігається недостатня дієвість державної підтримки й захисту економічних інтересів аграрних підприємств-експортерів.

Один із напрямів використання наявного експортного потенціалу аграрних підприємств передбачає підвищення ефективності виробництва та реалізації продукції, яка спрямовується на експорт, що в свою чергу, залежить від розвитку системи управління якістю продукції та впровадження раціональної маркетингової діяльності. Розвиток експортного потенціалу повинен ґрунтуватися на стратегії нарощування експортних можливостей та має здійснюватися щодо всіх його складових. Системна взаємодія складових експортного потенціалу дозволяє гармонізувати економічні інтереси аграрного підприємства та суб'єктів сфери обігу в експорті сільськогосподарської продукції.

Умовою реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств є поступове їх входження до складу інтегрованих структур аграрного бізнесу або розвиток інтеграційної взаємодії в сфері обігу сільськогосподарської продукції, орієнтованої на експорт та гармонізацію економічних інтересів аграрних підприємств з іншими учасниками такого процесу [160, 161].

Сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві України є посилення інтеграційних процесів у світову економіку, зокрема, в межах Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС покликане сприяти процесу нарощування експортного потенціалу аграрних підприємств та стимулювати розвиток зовнішньої торгівлі вітчизняною сільськогосподарською продукцією. Основними зовнішньоекономічними аспектами зони вільної торгівлі з ЄС є: скасування мит при торгівлі товарами; домовленості про технічні бар'єри в торгівлі та інструменти торговельного захисту; гармонізація санітарних та фітосанітарних заходів; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері, єдині з ЄС правила походження товарів; торгові відносини в енергетиці; торгівля послугами; інвестиції, визнання кваліфікації; конкурентна політика; права інтелектуальної власності та географічне позначення [131].

Участь вітчизняних суб'єктів господарювання аграрної сфери в євроінтеграційному процесі загалом є позитивною, проте, в умовах інституційно-структурної трансформації галузі мають місце певні складності та обмеження, які гальмують вихід сільськогосподарських підприємств на європейський ринок аграрно-продовольчої продукції. Для сільськогосподарських підприємств відкрилися нові можливості для налагодження тісної економічної взаємодії та міжнародної співпраці у виробництві аграрно-продовольчої продукції та її реалізації на внутрішньому й зовнішньому ринках. Поглиблення євроінтеграційного й глобалізаційного процесу зумовлюють необхідність формування ефективних інституцій, здатних відстоювати економічні інтереси вітчизняних виробників аграрно-продовольчої продукції в складному зовнішньому економічному середовищі. Зокрема, спільний європейський ринок сільськогосподарської продукції високою купівельною спроможністю. У зазначеному сегменті ринку діють особливі вимоги до походження й якості аграрно – продовольчої продукції, висока ступінь адміністрування експортно – імпорتنих операцій, встановлені відповідні вимоги, норми й правила щодо експорту сільськогосподарської

сировини й готової продукції для експортерів тощо. Поряд із обмеженими можливостями здійснення зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств на європейському ринку, можна спрогнозувати проблеми їх роботи на внутрішньому ринку аграрно – продовольчої продукції. Вони зумовлені лібералізацією зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, що посилить конкуренцію через входження європейських виробників сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок країни.

Звідси, необхідно удосконалити інституційний механізм, який має бути спрямований на формування ефективної системи сприяння й підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, хоча би на тому ж рівні, що і в країнах-членах ЄС та провести інституційно-структурну трансформацію українського аграрного сектору й диверсифікувати український експорт аграрно-продовольчої продукції на європейський ринок [50].

Підприємства аграрний сектор української економіки володіють потужним якісним потенціалом виробництва аграрно-продовольчої продукції для задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього ринків. Зокрема, це природно-ресурсний потенціал, потенціал трудових ресурсів та інші, наявність якого дозволяє нарощувати вітчизняне виробництво сільськогосподарської продукції та збільшити обсяги її експорту на зовнішній ринок. Реалізація наявного потенціалу аграрного сектору в умовах посилення міжнародної конкуренції неможлива без запровадження низки організаційно-інституційних заходів. Вони мають бути спрямованими на виконання встановлених умов і правил, наприклад, щодо вирощування сільськогосподарської сировини, її збирання, зберігання, пакування й транспортування тощо. Серед чисельних конкурентних переваг українських аграрних підприємств особливе місце посідає якість земель сільськогосподарського призначення та їх площа. Загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні є майже утричі більшою, ніж у

Польщі, у 2,5 рази більшою, ніж в Німеччині, в півтора рази – ніж у Франції та Іспанії. Вказана перевага є ще відчутнішою за площею ріллі, яка в Україні більш ніж утричі перевершує аналогічний польський показник, а також у 2,75 рази – німецький, у 2,5 рази – іспанський і майже у два рази – французький [153-157]. Визначаючи перспективні напрями нарощування експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції, передусім на ринок ЄС, доцільно акцентувати увагу на кількох важливих завданнях (рис.3.2).

Рис.3.2. Перспективні напрями та завдання нарощування експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції.

Примітка. Сформовано автором за результатами власних досліджень

Насамперед, необхідно забезпечити прискорений розвиток фермерських господарств, як базового структурного елементу аграрно - продовольчого

виробництва. В цьому напрямі важливим залишається формування ефективної інституційної системи сприяння та підтримки їх розвитку, а також розвиток ринкових інститутів та забезпечення конкуренції в сфері аграрного бізнесу. Розвиток фермерських господарств сприятиме формуванню кооперативного руху в сільській місцевості та дозволить диверсифікувати експорт аграрної продукції на європейський ринок.

Також, необхідно удосконалити державну фіскальну політику в напрямі перерозподілу фінансових ресурсів між галузями аграрно – промислового комплексу, збільшити видатки на розвиток ринкової та інтеграційної інфраструктури, модернізацію, міжнародної транспортно-логістичної, маркетингової та інформаційної інфраструктури аграрно - продовольчого ринку країни[155; 158].

Для нарощування експортоорієнтованого виробництва сільсько-господарської продукції необхідно створити ефективні фінансові інституції, які б відповідали розвитку ринкових відносин в аграрній сфері. Насамперед це стосується створення ефективної моделі фінансово-кредитного забезпечення експортоорієнтованого виробництва та експортерів вітчизняної аграрної продукції, а також впровадження різних форм фінансового лізингу, небанківського кредитування, страхування ризиків в сфері виробництва й експорту тощо.

Важливою складовою інституційного впливу на активізацію експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств є поліпшення умов інвестування розвитку галузі й аграрних підприємств. Необхідно створити передумови для концентрації внутрігалузевих інвестиційних ресурсів, а також залучення прямих іноземних інвестицій у розвиток експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва. Необхідно забезпечити створення сучасної індустрії залучення прямих іноземних інвестицій, включаючи формування аграрних кластерів та агротехнопарків, орієнтованих на трансфер сучасних технологій виробництва й переробки вітчизняної сільськогосподарської продукції.

3.2. Розвиток сільськогосподарських підприємств як фактор покращення потенціалу зовнішньоекономічної діяльності агросектору

Національні інтереси України у сфері аграрно-продовольчого виробництва та експорту полягають не стільки в отриманні експортерами короткострокової вигоди за умов сприятливої цінової кон'юнктури світового ринку, скільки у цілеспрямованому і довготривалому закріпленні на ринку в сегментах продукції, що має нижчу цінову волатильність, специфічні конкурентні переваги тощо. Передусім це стосується продукції з високим ступенем переробки, інноваційної та органічної продукції. Основною передумовою збереження зазначених експортних позицій є дотримання екологічних обмежень сільськогосподарського виробництва, оскільки сучасне використання національного природно-ресурсного потенціалу вже сьогодні має стан близький до виснаження. Зокрема, на теперішній час 70% сільськогосподарських територій України залучено у господарське використання, відмічаються тенденції щодо погіршення якісного стану ґрунтового покриву, а саме переущілення - 40%, де гуміфікація - 43%, 30% ріллі перебуває під загрозою водної та вітрової ерозії; рівень розораності сільськогосподарських земель досяг 60% тощо. Успіхи сільськогосподарської галузі в значній мірі залежать від ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, раціонального використання усіх видів ресурсів на основі впровадження новацій, знижування екологічного навантаження на довкілля [22].

Вітчизняний аграрно-промисловий комплекс функціонує в умовах багатоукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи виробниками сільськогосподарської продукції різних організаційних форм, таких як сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення. За критеріями кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік усі сільськогосподарські підприємства поділяються на мікропідприємництва,

малі, середні та великі підприємства. Економічний розмір аграрних господарств у країнах ЄС визначається на основі даних про площі посівів та поголів'я тварин з використанням коефіцієнтів SO – вартості стандартного випуску продукції на одиницю площі чи одну голову тварин. Коефіцієнти SO розраховуються у розрізі виокремлених для цієї мети регіонів. Підсумок вартостей SO окремих видів сільськогосподарських культур та тварин характеризує загальний економічний розмір господарства.

Світовий досвід засвідчує, що основу аграрного сектору країн з розвинутою ринковою економікою становлять саме малі та середні сільськогосподарські товаровиробники-фермерські господарства сімейного типу. Відповідно, ці господарючі суб'єкти мають найбільші преференції щодо спрощення їх реєстрації, веденні обліку, звітності, суттєві за обсягом податкові пільги та пряма державна підтримка [151, с. 371; 152].

За даними Світової Організації продовольства та сільського господарства (ФАО), у сімейних фермерських господарствах – найбільш поширеній формі господарювання у сільській місцевості виробляється понад 83 % валового виробництва продукції тваринництва та понад 51 % продукції рослинництва у світі. В Європі сімейні та переважно самозайняті форми господарювання в сільській місцевості домінують практично в усіх галузях сільського господарства. В ЄС біля 85 % усіх ферм є сімейними, вони обробляють біля 70 % всіх сільськогосподарських земель [153].

В Україні найпоширенішими суб'єктами малого підприємництва в аграрному секторі є фермерські господарства, ОСГ (прототип сімейного фермерського господарства) та фізичні особи – підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства.

У 2019 р. в Україні налічувалося 49,2 тисяч господарств усіх категорій (на 3,1% більше ніж у 2016 році), зокрема, 33,1 тис. фермерських господарств (зменшення на 1,6% ніж у 2016 році, та на 3%-у порівнянні з 2017 роком), 4,8 млн особистих селянських господарств (збільшення на 2% у порівнянні з 2016 роком).

У 2019 році кількість підприємств, що мали сільськогосподарські угіддя складала 40333 або 82% від загальної кількості. Загальна площа сільськогосподарських угодь – 20,2 млн. га. Найбільша кількість підприємств (22,5%) мали сільськогосподарські угіддя площею 20,1-50,0 га, та площею - 100,1-500,0 га (15,4%). Максимальні площі, більше 10000 га мають 0,4% підприємств від загальної їх кількості. Серед фермерських господарств мали сільськогосподарські угіддя 30441 одиниць або 91,8% від загальної кількості. Більшість із них ведуть сільськогосподарську діяльність на площі: від 20,1 до 50,0 га (31,5% від загальної кількості фермерських господарств); від 100,1 до 500,0 га (15,4%); від 50,1 до 100,0 га (12,6%) [139].

Частка малих форм господарювання в Україні залишається значною у валовому виробництві сільськогосподарської продукції та залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах і в певній мірі задовільняють потреби населення в продовольстві та належний рівень продовольчої безпеки держави (Рис.3.3).

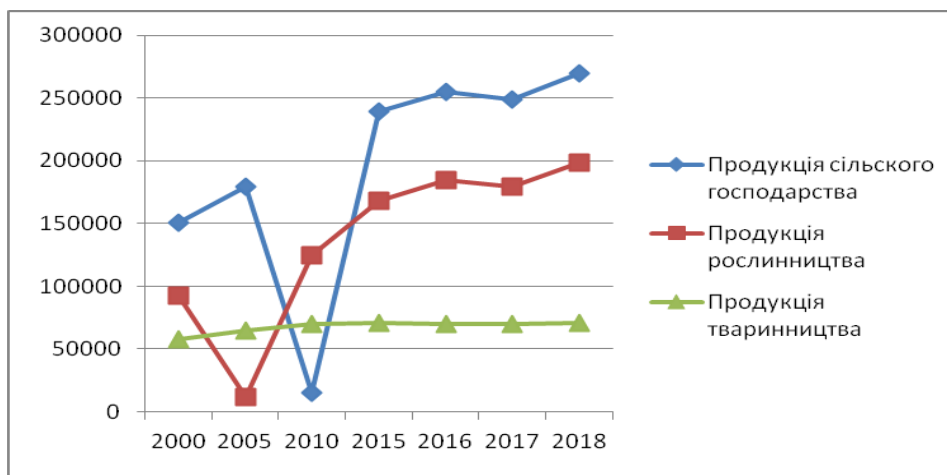

Рис.3.3 Виробництво продукції сільського господарства господарствами усіх категорій, млн. грн

У 2018 році вироблено продукції сільського господарства в обсязі 269408,1 млн. грн, з яких 49,4% вироблено підприємствами, 9% - фермерськими господарствами, 41,3% - господарствами населення [139]. У загальному обсязі валової продукції сільського господарства продукції рослинництва вироблено в обсязі 198658, млн грн, тваринництва - 70750 млн.

грн., або 73,7% та 26,3%, відповідно. Порівняно з 2017 роком загальний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції збільшився на 8%, а саме рослинництва - на 11,3%, тваринництва - на 1,6%. У порівнянні з 2000 роком збільшення загального обсягу виробництва складає 78%, рослинництва - 2,1 рази, тваринництва - 21,3%. За регіонами, від'ємна динаміка щодо загального обсягу виробництва сільгосппродукції у 2018 році спостерігалася у Донецькій (90,6%), Запорізькій (85,6%) областях. Так само і за обсягами продукції рослинництва - Донецька (85,9%), Запорізька (83,1%). Щодо обсягів продукції тваринництва у 2018 році в 11 областях України індекс був нижче 100%.

Найбільше продукції рослинництва у 2019 році вироблено сільськогосподарськими підприємствами - 62,8% та господарствами населення - 37,2%, а найбільші обсяги виробництва продукції тваринництва у 2019 році були у господарствах населення - 37162,5 млн. грн або 52,5%. Підприємствами продукції тваринництва вироблено в обсязі 33587,5 млн.грн, що займає частку в загальному виробництві продукції тваринництва 47,5%. Вищими ніж середні серед господарств усіх категорій індекси у 2019 році були в підприємствах: по загальних обсягах індекс був вищим на 4,5%, за обсягами продукції рослинництва - на 4,1%, продукції тваринництва-на 3,7%. І навпаки, в господарствах населення усі індекси були нижчими за середніми показниками: за загальними обсягами індекс був нижче на 5,8%, за обсягами продукції рослинництва-на 6,4%, індекс продукції тваринництва був нижче-на 3,1%, та мав від'ємне значення (98,4%).

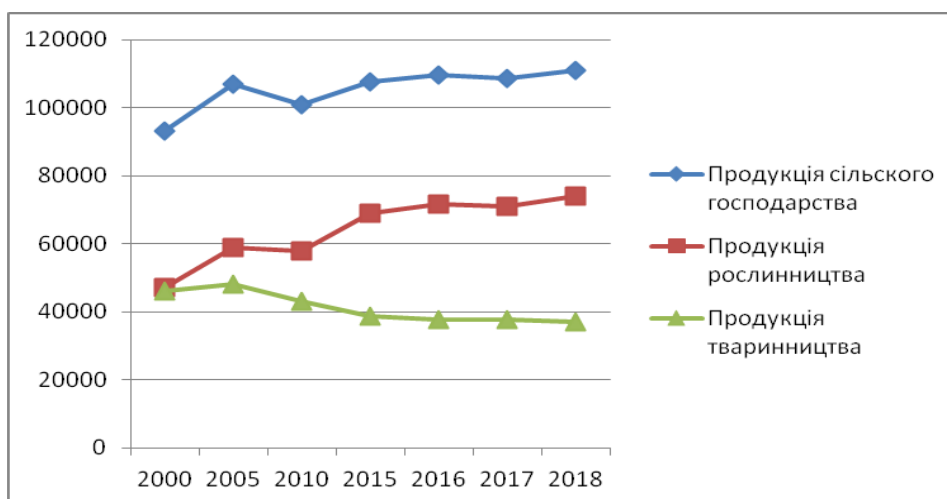

Рис.3.4. Виробництво продукції сільського господарства господарствами населення, млн. грн

У господарствах населення (Рис.3.4) у 2019 році виробництво продукції рослинництва перевищувало виробництво продукції тваринництва майже у 2 рази. Аналіз тенденцій розвитку виробництва для цієї категорії сільських господарств у 2000-2019 р.р, свідчить про те, що виробництво продукції рослинництва постійно зростає (загалом за цей період, близько у 2 рази), а виробництво продукції тваринництва постійно знижується (середньорічний темп скорочення виробництва за цей період близько 2%) [139].

У господарствах населення зосереджено найбільш трудомістке виробництво сільгосппродукції, а саме, ними вирощується: 85,9 % овочів, 97,8 % картоплі, 81,5 % плодових та ягідних культур, 21,3 % зернових та зернобобових культур, які використовуються для годівлі власної худоби та птиці; утримується: 77 % поголів'я корів, 97,3 % кролів, 93,4 % коней, 85,8 % овець та кіз, 46,5 % свиней, 45,5 % птиці, 98,1 % бджолосімей; забезпечується виробництво 73,9 % молока, 46,6 % яєць, 98,5 % меду та 87,2 % вовни.

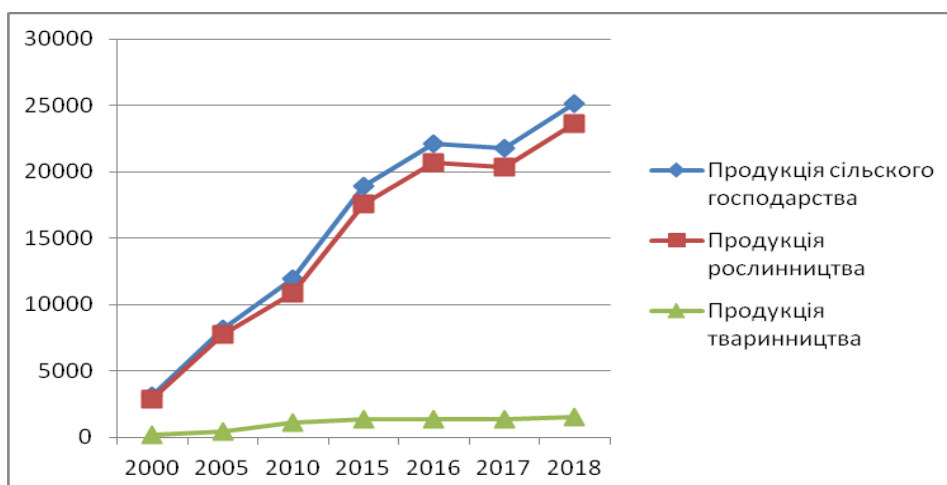

Рис.3.5. Виробництво продукції фермерськими господарствами, млн. грн

Примітка. Побудовано автором на основі даних державної служби статистики України

Фермерські господарства (ФГ) здебільшого займаються виробництвом рослинницької продукції, у 2018 році обсяги виробництва якої перевищували обсяги виробництва продукції тваринництва майже в 16 разів (Рис. 3.5.) Вирощування зернових і технічних культур є основною спеціалізацією більшості фермерських господарств, ними вирощується: 13,4% зернових та зернобобових культур, 19,4 % соняшнику, 6,9 % буряку цукрового. Крім того, вирощується 4,8 % плодових та ягідних культур, 3,2 % овочевих культур; утримується: 1,9 % корів, 4,1 % свиней, 3,4 % овець та кіз; забезпечується виробництво 1,8 % молока, 0,6 % яєць від загального обсягу виробництва відповідної продукції [139]. Не зважаючи на те, що продукція тваринництва у діяльності ФГ посідає незначне місце, розвиток цього напрямку діяльності є потенційно перспективним: спеціалізовані на виробництві свинини й продукції скотарства підприємства є найбільш стійкими серед сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств. Саме такий тип ФГ є найпоширенішим у розвинутих європейських країнах; він має значну фінансову підтримку з боку держави, оскільки забезпечує найефективніше використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів, усуває сезонність сільськогосподарського виробництва.

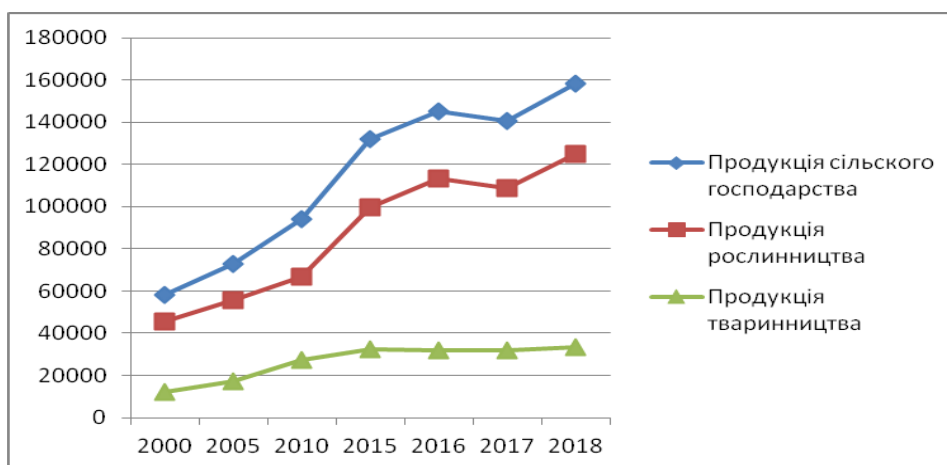

Рис.3.6. Виробництво продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами, млн грн.

Сучасні сільськогосподарські підприємства - це переважно великі аграрні формування, які займаються виробництвом менш трудомістких, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, що дозволяє нарощувати обсяги виробництва високими темпами (темп роста як загального обсягу виробництва, так і продукції рослинництва за 2000-2019 р.р. - майже 300%), (Рис.3.6). Ними вирощується: 66,7 % соняшнику, 65,3 % зернових та зернобобових культур, 88,3 % буряку цукрового (рентабельність цих культур у сільськогосподарських підприємствах у 2016 р. становила 61,9 %, 37,8 % і 24,6 % відповідно). Частка продукції тваринництва у загальному розподілі становила: птиця – 53,4 %, свині – 49,4 %, яйця - 53,4 % [22; 139].

Таким чином, нині у сільському господарстві України відбулась поляризація у виробництві сільськогосподарської продукції – самозайняті найменші форми господарювання домінують у виробництві трудомісткої та низькорентабельної продукції, тоді як великі індустріальні високотоварні агроформування – високоприбуткової та низько трудомісткої.

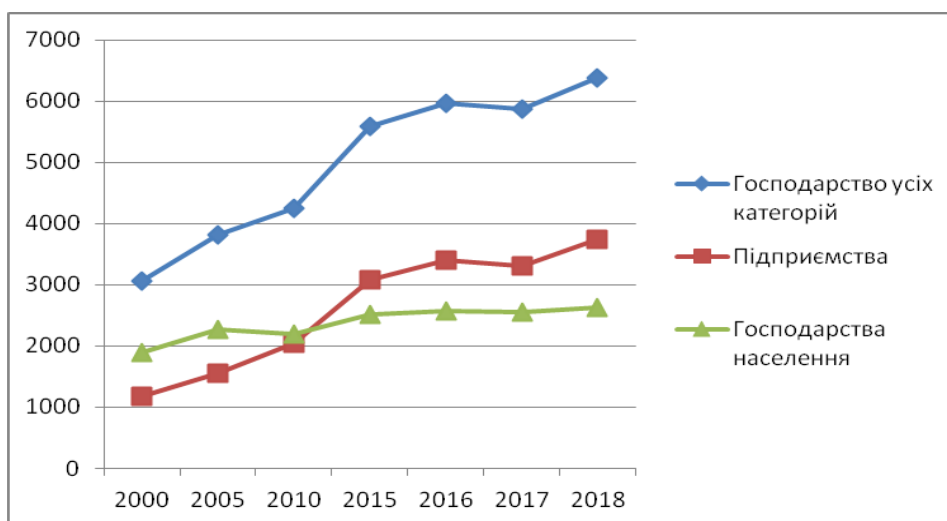

Рис.3.7. Продуктивність праці, грн. на 1 особу

Низький рівень використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення зумовлюють низьку продуктивність праці (Рис.3.7), проте ресурсовіддача у них є вищою порівняно з сільгосппідприємствами. Так, господарства населення, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, найефективніше використовують земельні ресурси: у 2018 році фермерські господарства мали найвищі показники вартості валової продукції на 1 га (7,3 тис. грн, порівняно з 7,2 тис. грн у господарствах усіх категорій, та 7.1 тис. грн - в сільськогосподарських підприємствах).

Господарства населення ефективно розвивають галузі тваринництва. При цьому, використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,5 тис. грн., що у 1,7 рази більше, ніж у сільськогосподарських підприємств загалом, в тому числі у 8,3 рази більше, ніж у фермерських господарств. У рослинництві ресурсовіддача у господарствах населення є на 12,7 % нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємств загалом, в тому числі порівняно із фермерськими господарствами є вищою на 2,1 % [137; 139].

Експортний потенціал аграрного підприємства залежить від технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Так, впродовж останніх років в господарствах населення покращується матеріально-технічна база, Зокрема, вартість основних засобів діяльності у сільському господарстві

станом на початок 2019 року складала 341622 млн. грн., та збільшилася у порівнянні з попереднім роком на 26%, а у порівнянні з 2013 роком більше, ніж у 2 рази. Також, збільшилась частка сільських домогосподарств, які мають у власності і використовують у виробництві сільськогосподарську техніку, з 17,4 % у 2014 р. до 19 % у 2019 р. У 2019 р. порівняно з 2014 р. у фермерських господарствах збільшилась кількість тракторів на 8,5 %, вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів – на 3,2%, дощувальних машин – на 47,2 %, комбайнів зернозбиральних – на 9,7 %, комбайнів льонозбиральних – у 2,2 рази. Разом із тим, необхідно констатувати що зазначені тенденції є незначними та не створюють належних умов щодо вирішення проблеми технічного оснащення господарств, що значною мірою впливає на повне та своєчасне виконання комплексу робіт з вирощування та збиранню сільськогосподарських культур. Також на низькому рівні знаходиться забезпеченість й фермерських господарств сільськогосподарською технікою. Рівень техніко–технологічного оснащення фермерських господарств в Україні зумовлює недоодержання ними валових зборів з одиниці площі, які є у 2,1–3,2 рази меншими від показника валових зборів у фермерських господарствах європейських країн.

Важливим чинником формування експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств виступає інституційне забезпечення його діяльності на зовнішньому ринку. Головними складовими інституційного забезпечення підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств є: програми державної підтримки, спеціальні режими оподаткування, механізми дотацій й стимулювання тощо [139].

Подальший розвиток підприємств агросектору економіки України та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світових ринках залежить від вирішення існуючих проблем на шляху підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема експортної. Найбільш загостреними з проблем є [148; 149; 150]:

1.Тривала криза у тваринництві – поголів'я ВРХ щорічно скорочується, станом на 1.01.2018 р. його кількість становила 3530,8 тис. голів, у т. ч. корів – 2017,8 тис. голів, станом на 01.01.2019 р. - 3332,9 тис. голів та 1919,4 тис. голів, відповідно (падіння на 5,6% та 5%). Скорочення з 1990 року складає 21864 тис. голів, або 7,6 разів, у т.ч. по поголів'ю корів – 6608,2 тис. голів, або 4,4 рази [36].

2. Як наслідок, виробництво м'яса та м'ясних харчових продуктів у 2018 р. практично за усіма видами має тенденцію до зниження у порівнянні з попереднім роком, а також і у порівнянні з 2014 роком (за виключенням м'яса курей, курчат, свіже чи охолоджене –тушки. Подібна ситуація склалася з виробництва молочних продуктів, окремих видів сирів, масла вершкового.

3. Питання стандартизації виробництва сільськогосподарської продукції. Зважаючи його важливість у цілому для аграрної галузі у контексті взятих Україною євроінтеграційних зобов'язань, дуже гострим нині є питання стандартизації для тваринницької галузі. Ця проблема загострилася і у зв'язку з тим, що якщо у 1990 р. 85,6 % ВРХ утримували сільгосппідприємства (в т. ч. корів – 73,9 %), а господарства населення утримували відповідно 14,4 % ВРХ (26,1 % корів), то в 2018 р. господарствами населення утримувалося 99 % ВРХ, в т.ч. 77,4 % корів [36]. Господарства населення реалізують продукцію власного виробництва на місцевих ярмарках та ринках (лабораторний нагляд за товарами, що на них реалізуються, є недосконалим або взагалі не проводиться), що може нести загрозу здоров'ю населення через низьку її якість. Об'єктивна неможливість запровадження українськими домогосподарствами євростандартів може призвести до їх виходу із внутрішнього ринку та переорієнтації виробництва продукції виключно для власного споживання, що в умовах домінування таких виробників на ринку тваринницької продукції посилить загрози продовольчій безпеці Для переважної більшості ФГ теж існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного

регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів.

4. Недосконалість інституційних механізмів підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств. Нерівномірність надання підтримки протягом року і відсутність чітких критеріїв відбору фермерських господарств, зміни порядку виділення коштів з державного бюджету, ускладнення процедури подання документів на розгляд комісій, встановлення додаткових обмежень призводять до зменшення кількості отримувачів такої підтримки із числа фермерських господарств, а також до відмови самих фермерів у отриманні такої підтримки. Підсумкові дані 2018 р. свідчать, що із застосуванням в Україні нового механізму дотацій сільгоспвиробників, який прийшов на зміну спецрежиму ПДВ, дрібні та середні аграрні підприємства фактично були позбавлені можливості отримати таку підтримку. Натомість, підприємства двох надпотужних груп птахівничих компаній отримали 44,5 % від загальної суми дотацій – майже 1,8 млрд грн. Отримувачами такого виду державної підтримки поряд із найбільшими виробниками м'яса птиці увійшли також три компанії з виробництва свинини. На виробництво сільськогосподарської продукції вони отримали близько 2,0 млрд грн. бюджетних дотацій. Разом із тим, майже 40 % від загальної кількості реципієнтів державної фінансової підтримки за цим напрямом отримали за вказаний період менше 100 тис. грн. бюджетних дотацій [36].

5. Для забезпечення можливості офіційного збуту селянські господарства повинні дотримуватись необхідних вимог безпечності, що можливе лише за рахунок технологічного оновлення виробництва (спеціалізовані пункти забою, уникнення контакту молока з повітрям, швидке охолодження молока тощо). Самостійно такі проблеми селянські господарства вирішити не в змозі.

6. Прийняті зміни до Закону України "Про фермерське господарство" не спонукають ОСГ трансформуватися у фермерські. Оформлення

фермерського господарства і подальше набуття статусу СФГ потребує від них додаткових витрат коштів (сплату податків, єдиного соціального внеску, реєстраційні збори тощо), часу і зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо.

Конкурентоспроможність продукції аграрного сектору формується в системі органічного взаємозв'язку трьох складових: рівня розвитку внутрішньої конкуренції; конкурентоздатності внутрішнього ринку та його результативності або наявності платоспроможного споживача.

Ефективність конкуренції продукції, аграрного сектору, зокрема й України залежить від характеру зв'язків між структурою внутрішнього та зовнішнього ринків, можливостей впливу його учасників на регуляторні процеси щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, а також від результативності взаємодії учасників. Тобто конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції визначається, зокрема і за умови розвитку світового ринку цієї продукції [156].

Сучасними тенденціями розвитку світових ринків сільгосппродуктів, є, перш за все, посилення конкуренції на світових аграрних ринках, та зміцнення як кількісних, так і якісних, позицій провідних країн постачальників сільськогосподарської продукції. Зокрема, майже половину обороту (49,1%) молока на світовому ринку забезпечують шість країн з розвинутою економікою: Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Австрія. А по деяких інших аграрних ринках частки провідних країн ще більш значні: на ринку пшениці - близько 60%, інших зернових та рису — 72% та 74% відповідно, овочів та фруктів — 64,5%. Подібна ситуація спостерігається і на світових ринках продуктів тваринного походження, де частки провідних країн складають: яловичини — 61%, м'яса птиці — 61%, свинини — 62,2%, живих тварин — 63,4%, баранини - 82,4%. Потрібно додати, що лідируючі позиції серед країн експортерів

сільськогосподарських продуктів на багатьох ринках займають також ще і США, Канада, Австралія, Великобританія [39].

Щодо інших видів сільгосппродукції визначення лідерів світової торгівлі відбувалося під впливом взаємопов'язаних факторів: переміщення аграрного виробництва у країни, що розвиваються та збільшення кількості країн–імпортерів продовольчих товарів. Якщо у 1990 р. на світовому ринку було 104 країни імпортера, то у 2018 р. їх стало вже 184. Більшість країн–імпортерів в Африці, Латинській Америці та Східній Азії, і темпи приросту населення в них відносно великі. До країн, які стали імпортерами, зокрема, приєдналися: Гондурас (кількість населення – 8 млн), Зімбабве (14 млн), В'єтнам (92 млн), Філіппіни (102 млн). Як наслідок обсяг імпорту сільськогосподарських культур і продукції тваринництва в вартісному вираженні має тенденцію до зростання, за останні 15 р. імпорт сільськогосподарської продукції збільшився у світі на 35% [72; 73].

Процес переміщення аграрного виробництва у країни, що розвиваються, активізувався напередодні й під час світової фінансової кризи 2008–2009 рр., коли відбувалася масштабна торгівля сільськогосподарськими угіддями. Землю скуповували переважно в бідних країнах Африки, Азії та Латинської Америки. Більше значення країн з економікою, що формується призвело до серйозних змін на світових ринках сільськогосподарської продукції в останні 15 років. Частка Китаю у світовому обсязі імпорту збільшилася з 2,3 відсотка до 8,2 відсотка в 2019 році, завдяки чому він піднявся на третє місце в рейтингу 20 найбільших імпортерів після Сполучених Штатів Америки і Європейського союзу. За період з 2000 до 2016 року сукупна частка інших країн з економікою, що формується - таких як Російська Федерація, Індія та Індонезія - у глобальному обсязі імпорту зросла з 3,4 до 5,2 відсотка. Частка розвинених економік, таких як Європейський союз та Японія, в загальносвітовому обсязі імпорту знизилася, хоча вони як і раніше займають високі місця в рейтингу 20 найбільших імпортерів.

Також ключовою особливістю розширення участі країн із середнім і низьким рівнем доходів у діяльності світових сільськогосподарських ринків є швидке зростання обсягів торгівлі в форматі "Південь-Південь" - тобто торгівлі сільськогосподарською продукцією між країнами з середніми і низькими доходами. Частка продукції, яка ввозиться країнами із середнім і низьким рівнем доходів з інших країн, що відносяться до тієї ж групи, збільшилася до 60% в 2018 р. Подібна динаміка відзначається і щодо експорту [59].

Слід підкреслити, що сьогодні провідними учасниками міжнародної торгівлі сільськогосподарської продукції постали не стільки ті країни, що забезпечені природно-кліматичними та людськими ресурсами, скільки ті, що активно розвивають і впроваджують у практику високопродуктивні сорти рослин та породи тварин, інноваційні технології вирощування, первинної та вторинної обробки, зберігання та транспортування продукції, засоби захисту, добрива, прогресивні технічні засоби тощо. Що, в свою чергу, забезпечує високий рівень продуктивності, уможливорює виробництво широкого спектру якісних продуктів. Використання таких підходів у виробництві сільськогосподарської продукції дозволяє зберігати порівняно низьку собівартість, що підвищує конкурентоспроможність такої продукції на світових аграрних ринках за позиціями асортименту, ціни і якості.

Ефективна конкуренція внутрішнього ринку продукції аграрного сектору має сформуватись як за ринковими умовами, так і за умови ефективної державної регуляторної політики, щодо справедливої конкуренції. Результативність повинна бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності товаровиробників аграрної продукції, а ринкові результати мають відповідати потребам споживачів. І якщо ця умова ефективності діяльності аграрного ринку не виконується, то це веде до зростання імпортозалежності внутрішнього ринку України, а експортер, стикається з проблемою низької якості продукції, внаслідок чого вона може бути або сировиною, або лише напівфабрикатом. Як наслідок, кошти від

експорту не повертаються в економіку країни, відбувається перетікання національних багатств до інших суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Поглиблений аналіз експорту аграрної продукції наведений у розділі 2. Проте експортна орієнтованість притаманна лише рослинницьким галузям. Це є показником низького ступеня товарної диверсифікації експорту, що робить економіку аграрного сектору України уразливою до негативних змін зовнішнього середовища, кон'юнктури світових товарних ринків, політики ціноутворення імпортерів української продукції. Це є однією з причин того, що за багато видів сільськогосподарської продукції, зокрема овочі, фрукти, плоди і ягоди, баштанні культури, у вирощуванні яких Україна має беззаперечні переваги, залишаються майже незадіяними у міжнародній торгівлі: частки України в товарних потоках на світових ринках по таких рослинницьких продуктах здебільшого не перевищують 0,3%. У той час, коли ніша по цієї продукції на міжнародних ринках є відкритою, частка української продукції є майже непомітною [66; 77].

Для прикладу, на сьогодні на світовому ринку рослинницької продукції, помідори займають частку - понад 8,5%, заморожені овочі - 6,0%, картопля - 3,8%, баштанні культури - 3,3%. Тобто Україна має всі можливості нарощувати потужності на цих ринках. Але, фактичний стан інший: на світовому ринку помідорів частка української продукції - 0,3%, на світовому ринку заморожених овочів - 0,1%, на світовому ринку баштанних культур 0,1%, на світовому ринку картоплі — 0,04%, на світовому ринку капусти — 0,03% [14; 17].

На фоні зростання експорту продуктів рослинного походження (частка яких становить понад 89% у експортній виручці сільськогосподарських товарів), обсяги експорту продуктів тваринного походження знижується. Їх частка у експортній виручці сільськогосподарських товарів ледве перевищує 10%, а у сукупних обсягах українського експорту займає 2,6%. Як наслідок, частка українських

продуктів тваринного походження на світовому ринку залишається низькою (по основних його сегментах не перевищує 0,1—1,0%).

Така ситуація зі станом конкурентоспроможності експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції України склалася внаслідок не вирішення низки проблем розвитку тваринницьких галузей, недостатньо ефективного використання потенціалу вирощування багатьох рослинних культур, доволі низького інноваційно-технологічного потенціалу сільськогосподарського виробництва. У свою чергу, використання застарілих технологій вирощування стримує збільшення продуктивності, спричинює порівняно високу собівартість виробництва продукції, низьку концентрацію виробництва тощо.

Серед головних чинників, що в певній мірі нівелюють конкурентні переваги вітчизняних сільгосптоваровиробників, є: низький рівень технологічного оснащення виробництва; неефективне управління виробництва та його маркетингова підтримка; низький рівень нововведень і впровадженні інновацій; незадовільний рівень кваліфікації персоналу; нерозвинене внутрішнє конкурентне середовище тощо [19; 21].

Наявні дані підтверджують, що українські товаровиробники надають перевагу вирощуванню тих сільськогосподарських культур, які забезпечують високу рентабельність і швидку окупність вкладених у виробництво та реалізацію витрат. Українські аграрії здебільшого спрямовані на отримання швидких прибутків і не приділяють належної уваги питанню виснаження природних ресурсів, не вкладають кошти у новітні технології, створення переробних потужностей й отримання продуктів із високим вмістом доданої вартості. Зокрема, темп зростання капіталовкладень у середньому у 2010—2018 рр. сягав 109,2%, що зможе забезпечити їх подвоєння лише упродовж наступних 11-12 років. Такий повільний процес зростання інноваційності аграрного сектору економіки України створює підстави для відставання по показнику конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції у майбутньому.

Крім того, доволі незначна частка капіталовкладень спрямовується на оновлення й модернізацію основних виробничих засобів, що ускладнює впровадження сучасних прогресивних технологій, інноваційної техніки та інших засобів виробництва. Означена тенденція також негативно відбивається на рівні конкурентоспроможності сільського господарства. Поряд із цим, темпи приросту виробництва продукції сільського господарства та валової доданої вартості є також повільнішими (у 2018 році-104%). Це свідчить про порушення ключового правила економічного розвитку, за якого темп приросту результативних ознак господарювання (обсягів виробництва продукції та валової доданої вартості) мають перевищувати темпи проросту факторних ознак (капіталовкладень). Отже, можна стверджувати, що поряд із низьким рівнем впровадження інновацій вагомими чинниками, які перешкоджають посиленню конкурентоспроможності агросектору України, є недостатність забезпечення ресурсами на тлі їх неефективного використання [22].

Важливою складовою системи конкурентних переваг аграрного підприємств є умови формування попиту на його продукцію на внутрішньому ринку. Основними з них є показники обсяг, структура й характер зростання попиту на товари. Скорочення внутрішнього попиту, яке відмічалось в попередньому періоді, не стимулювало нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та його техніко-технологічного переоснащення. Відкриття європейського аграрного ринку для українських підприємств має стимулюючий вплив на зростання сукупного попиту, що в свою чергу, покликане стимулювати розвиток експортоорієнтованого виробництва сільськогосподарської продукції. Важливим для формування додаткових конкурентних переваг вітчизняних аграрних підприємства залишається питання якості продукції, яка пропонується на внутрішній і зовнішній ринки. Збільшення обсягів імпорту аграрної продукції на український ринок, а також посилення диференціації доходів населення, не сприяють підвищенню внутрішнього попиту на

вітчизняну продукцію. Відповідно, відсутність внутрішнього попиту на високоякісну аграрно-продовольчу продукцію не сприяє формуванню. Тобто попит на внутрішньому ринку відносно споживчих і якісних характеристик продукції поступається економічно розвиненим країнам, що не дозволяє українським підприємствам орієнтуватися на впровадження внутрішнього ринку при просуванні продукції аграрного сектору на зовнішній ринок [23].

Розвиток внутрішнього аграрного ринку залежить від ситуації на зовнішньому ринку. Останніми роками головними чинниками такого впливу були: демографічні, політичні, технологічні, кліматичні та інвестиційні. Ці чинники в сукупності визначали загальний обсяг і структуру попиту та пропозиції продовольчих товарів на світовому ринку.

Головними чинниками, що зумовлюють відповідний рівень конкурентоспроможності продукції аграрного сектору є: стан і розвиток внутрішнього ринку; величина витрат і цін на продукцію аграрного сектору; ринкова інфраструктура; стабільність доходів сільськогосподарських виробників; науково-технічний потенціал; кадровий потенціал; маркетингові дослідження внутрішнього ринку, рівень організації зовнішньоторговельних зв'язків; державна зовнішньоторговельна концепція. Названі чинники пов'язані між собою, успішний розвиток лише однієї групи чинників не буде означати досягнення основної мети – підвищення конкурентоспроможності продукції. [25 - 27].

Чинники формування міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств мають певні відмінності на різних зовнішніх ринках та номенклатури товарів галузей сільського господарства, які необхідно враховувати при організації експортоорієнтованого виробництва. Якщо для економічно розвинутих країн світу основними чинниками виступають якість, екологічність і безпечність продукції, то для країн з низьким рівнем економічного розвитку, наприклад, країн азіатського регіону вирішальною умовою щодо українського експорту сільськогосподарської продукції виступає кінцева ціна з урахуванням умов

доставки. На спільний сільськогосподарський ринок ЄС українські товаровиробники за сучасних умов мають можливість експортувати лише, наприклад, пшеницю найвищої якості. Тоді як до країн Азії та Африки – більше зерна нижчого гатунку й фуражного зерна. Вітчизняна продукція тваринництва (за винятком птахівництва) поступається за більшістю якісних та екологічних параметрів європейським, північноамериканським та австралійським конкурентам. Натомість, вітчизняні аграрії мають високі конкурентні переваги на світовому продовольчому ринку за такими продовольчими товарами, як соняшникова олії, грецькі горіхи, мед, окремих видів свіжих овочів і фруктів та багато інших. Для реалізації підприємствами наявних конкурентних переваг та формування нових, необхідно запровадити комплекс інституційних заходів, спрямованих на формування сприятливого бізнес-середовища в аграрному секторі економіки та забезпечення відкритої конкуренції.

Також потрібне узгодження зовнішньоекономічної політики з конкурентною, тобто запровадження механізмів [30; 31]:

- створення для вітчизняних суб'єктів господарювання належних умов здійснення зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення конкурентоспроможності на світових товарних ринках;
- недопущення обмеження конкуренції на відповідних товарних ринках;
- розширення взаємовигідного співробітництва України з членами ЄС у сфері конкурентної політики;
- забезпечення замкнених циклів вирощування і переробки сільськогосподарської сировини і продуктів, усунення експортного дисбалансу у структурі продуктів рослинного і тваринного походження;
- створення інноваційної моделі конкурентоспроможності, при зростаючій ролі конкуренції на рівні підприємств, де на перше місце виходять переваги не стільки у витратах виробництва, скільки в якості і новизні товарів.

3.3. Особливості європейського вектору розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств

Аграрний сектор України здійснює суттєвий внесок у ВВП країни, сприяє надходженню валютних коштів від проведення зовнішньоторговельних операцій, забезпечує внутрішній ринок широким асортиментом продуктів харчування.

Загалом позитивна динаміка в аграрному секторі економіки була досягнута завдяки активізації державної політики, яка, окрім адаптації вітчизняного законодавства до європейських та світових стандартів, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, спрямована на створення організаційно-правових та економічних умов розвитку сільськогосподарських підприємств, удосконалення процесів управління земельними відносинами. Найбільш суттєвими досягненнями у цій сфері такі [51; 58]: санітарні та фітосанітарні заходи у сільському господарстві й системи контролю безпечності харчових продуктів послідовно приводяться до європейських вимог та практик; модернізація державної політики розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації; удосконалення процесу організації та управління земельними відносинами тощо.

Разом із тим, у більшості вітчизняних аграрних підприємств переважають не стійкі взаємодії і взаємовідносини з партнерами із ЄС, які обмежуються підписанням окремих зовнішньоторговельних договорів, що вказує на еволюційне формування інституційного забезпечення їх зовнішньоекономічної діяльності. Проведений аналіз засвідчує, що інституційні перетворення в сфері забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору знаходяться на початковому етапі. Такі інституційні перетворення зачепили лише питання роздержавлення та приватизації в аграрному секторі, організації договірних відносин та формування окремих інститутів ринкової економіки тощо. Відмітимо низьку ефективність функціонування базових інститутів ринкових відносин,

потребує вдосконалення інститутів регулювання і підтримки розвитку підприємств аграрного сектору та інфраструктурного забезпечення їх зовнішньоекономічної діяльності. Аналіз інституційних перетворень у частині забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств вказує на необхідність проведення фундаментальних інституційно-структурних змін, виходячи із тих проблем, з якими зустрічається українські експортери аграрної продукції. Основними із них є: низький рівень технологічного забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції на експорт; невідповідність виробництва української аграрно-продовольчої продукції європейським стандартам і вимогам; відсутність навичок та досвіду роботи у вітчизняного менеджменту на європейському ринку та визначення потенційно привабливих сегментів ринку і покупців; обмежений доступ вітчизняних аграрних підприємств до дешевих торговельних фінансових ресурсів і системи страхування зовнішньоторговельних операцій; обмежені ресурси для імпорту сучасних технологій і виробничих ресурсів для організації виробництва продукції із високою доданою вартістю та глибокої переробки сільськогосподарської сировини тощо.

Відмічається зниження активності зовнішньоекономічної діяльності підприємств (особливо малих і середніх, фермерських господарств) аграрного сектору на європейському ринку, що обумовлене призупиненням сільськогосподарського виробництва в окремих регіонах країни, розривом внутрігалузевих господарських взаємодій і взаємовідносин, недосконалим розвитком (в окремих випадках, відсутньою) міжнародної торговельної інфраструктури. Сучасне зовнішнє інституційне середовище вітчизняного аграрного бізнесу не сприяє суб'єктам сільськогосподарського виробництва використати отримані переваги і преференції, які відкриває їм внаслідок підписання Угоди про Асоціацію з ЄС. Аналіз засвідчує, що теперішній стан розвитку внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища не допомагає вітчизняним підприємствам-суб'єктами зовнішньоекономічної

діяльності долати бізнес-перешкоди, які мають місце на європейському ринку сільськогосподарської продукції. Наприклад, для українського аграрного бізнесу, виходячи із наданих преференцій, існують проблеми із отриманням сертифікатів походження сільгосппродукції (EUR.1), підтвердженням її відповідності європейським стандартам тощо. Також, для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору має місце проблема пошуку партнерів в країнах-членах ЄС та недостатньо комерційної інформації про внутрішній європейський ринок, конкуренцію і споживачів. Загалом, висока конкуренція на ринку ЄС, відсутність партнерів та проблеми з дотриманням стандартів ЄС є основними причинами гальмування розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору на європейському ринку, особливо це стосується середніх і малих підприємств галузі.. Щодо інших причин, які унеможливають роботу малих і середніх сільськогосподарських підприємств європейському ринку та пов'язаних із зміною інституційного середовища, можна назвати: проблеми з дотриманням правил безпеки українських харчових продуктів; невідповідність вітчизняної аграрної продукції стандартам СФЗ; недостатнє внутрішнє виробництво окремих груп продовольчих товарів тощо. Мають місце й інші внутрішні обмеження, які впливають на активність роботи сільськогосподарських підприємств на європейському ринку, а саме низька конкурентоспроможність української аграрно-продовольчої продукції і, відповідно, відмічається низький попит. Крім того, відмічається відсутність торговельних партнерів в країнах ЄС та відповідної логістичної інфраструктури; дефіцит обігових коштів та обмежений доступ аграрних підприємств до дешевих фінансових ресурсів; складністю здійснення експортних операцій та виконання всіх вимог і правил походження товарів через зовнішній кордон тощо. Отже, неефективне інституційне середовище та відсутність єдиної стратегії його формування не сприяє сталому розвитку аграрного сектора економіки й активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств галузі. Складність і взаємозалежність проблем функціонування

стратегічних компонентів системи інституційного забезпечення потребує формування комплексної стратегії розвитку аграрного сектору. Формування системи компонентів інституційної системи забезпечення розвитку аграрного сектору повинно бути спрямоване на формування сприятливого зовнішнього і внутрішнього інституційного середовища для активізації зовнішньоекономічних відносин суб'єктів господарювання.

Основою формування та реалізації інституційних напрямів розвитку аграрного сектору повинна стати налагоджена суб'єктна взаємодія. Комплексна взаємодія держави, аграрних суб'єктів господарювання та професійних об'єднань повинна здійснюватися на мікро-, мезо- та макрорівнях і спрямовуватись на розв'язання проблем відповідного рівня з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків з іншими рівнями. Основними перепонами на шляху до формування сприятливого інституційного середовища в аграрних відносинах України є відсутність взаємозв'язку між владою та суспільством і механізму реалізації завдань формування сприятливих інституційних умов [15-18].

На нашу думку, вдосконалення системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств доцільно формувати у розрізі структурних складових комплексного впливу на розвиток аграрного сектору економіки. Як уже зазначалося, системи інституційного забезпечення розвитку вітчизняного аграрного сектору загалом, та зовнішньоекономічної діяльності підприємств зокрема, є складною і включає окремі підсистеми й елементи (Додаток Т). Запропонований комплексний підхід до вирішення питань інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних аграрних підприємств передбачає визначення напрямів розвитку у нерозривному зв'язку із розвитком, власне, всього аграрно-промислового комплексу країни. Тобто, в умовах переходу до ринкових умов господарювання та поглиблення євроінтеграційного процесу, необхідною є не тільки модернізація національної системи інститутів й інституцій, але й глибока

структурна трансформація всієї галузі. Зупинимось на аналізі основних із них.

Насамперед, це система державного регулювання і стимулювання розвитку всіх галузей аграрного сектору національної економіки, зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, а також експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва. Необхідно констатувати, що політика підтримки й стимулювання розвитку сільського господарства з урахуванням особливостей відтворення галузі та її багатофункціонального характеру потребує удосконалення. Якщо для збалансованого виконання сільським господарством економічних, соціальних і екологічних функцій у США виділяється 10% вартості виробленої сільськогосподарської продукції, а в країнах ЄС – 20%, то в Україні цей показник, який у 2007–2008 рр. становив трохи більше 7%, з 2016 р. унормований у розмірі 1%. Водночас у 2016 р. із належних 6,3 млрд грн було виділено всього 5,52 млрд грн, а у 2019 р. із належних 7 млрд грн виділено 6,3 млрд грн. [139], що багаторазово менше з розрахунку на 1 га угідь, ніж у європейських та інших країнах.

Основними напрямками усунення інституційних прогалин у системі державної підтримки й стимулювання розвитку сільського господарства з урахуванням світового досвіду й обмежених фінансових можливостей на середню перспективу є:

- виключення із системи державної підтримки великих монокультурних сільськогосподарських підприємств, які мають менше 0,3 гол. великої рогатої худоби на 1 га, а також птахофабрик - агрохолдингів;

- спрямування державної підтримки підприємств, які розвивають тваринницький напрям, на створення м'ясного стада і наросування виробництва молока;

- переорієнтація не менш 60% загального державного фінансування на підтримку наросування товарності малих господарств, створення ними об'єктів виробничої і ринкової інфраструктури та придбання техніки й

обладнання для спільного використання на кооперативних чи договірних засадах; підтримку виробництва ними органічної продукції, організацію передачі знань їхнім керівникам;

- унормування участі держави у фінансуванні виведення з обробітку і тимчасової консервації деградованих земель, створення на оброблюваних землях високопродуктивних культурних пасовищ для скотарства, заліснення ярів, відновлення і розширення площ полезахисних лісосмуг;

- створення обґрунтованої, прозорої та доступної для контролю громадськими сільськогосподарськими організаціями системи критеріїв розподілу державних бюджетних коштів серед різних типів господарств з урахуванням зональних умов їхньої діяльності.

Наступним є формування ефективних інститутів фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору української економіки (у тому числі кредитами банків) та експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва й експортних операцій. За різними оцінками в Україні частка банківського кредитування становить менше 20% обігових коштів аграрного сектору, в той час як у розвинутих країнах вона досягає 70% [82; 82]. Основними причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво зі сторони позичальника є, перш за все, відсутність ліквідної застави в позичальників, а з позиції кредитора обмежена кількість кредитних програм для малого і середнього бізнесу, операційні ризики банків при співпраці з підприємствами аграрної сфери.

Стан фінансового забезпечення аграріїв також характеризується низькою часткою прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України (на рівні 1,2%); низькою часткою власного капіталу (43,6%) та вкрай низькою часткою наданих підприємствам АПК у загальній сумі кредитів в економіку (1,7%) [9]. Відсутність ринкового обігу сільськогосподарських земель звужує можливості залучати додаткові фінансові ресурси в аграрний сектор економіки, оскільки немає можливості давати землю під заставу. Крім перерахованих інвестиційних джерел,

фінансові ресурси надходять за каналами, які сьогодні мають малу питому вагу, але в майбутньому можуть стати перспективними. До них належить довготермінове кредитування інвестиційних проектів у співпраці банків і підприємств, а також у поєднанні вітчизняних й іноземних інвестицій. Згідно з даними офіційної статистики, у 2019 р. (остання публікація) в усіх галузях налічувалося 66 інвестиційних проектів, на реалізацію яких за всі роки надійшло майже 1 млрд дол. США, з якого внесок українських інвесторів – 64%, іноземних – 36% [71]. Питома вага сільського господарства в цьому напрямі інвестування незначна – 6,4 млн дол. США, або дещо більше 0,5% від загального підсумку.

Головним джерелом надходження фінансових ресурсів сільськогосподарським виробникам є чистий дохід (виручка) від реалізації виробленої продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Останні роки висока рентабельність сільськогосподарських підприємств (у 2015 р. – 43,0%, у 2019 р. – 32,7%) [22] дозволяє вважати значним рівень фінансового самозабезпечення галузі. Однак для аграрного виробництва характерна висока сезонність: понад 80% продукції створюється у другій половині календарного року, що породжує потребу в кредитних ресурсах.

Важливим залишається формування і розвиток ефективного інституту власності. Удосконалення інституції власності потребує наступних інституційних зрушень: необхідно конкретизувати конституційне положення про те, що разом із набуттям прав власності на землю сільськогосподарського призначення, суб'єкт перебирає на себе і соціальну відповідальність за соціально-економічний розвиток сільських територій; на мікрорівні вимагає визнання специфікація правочинності прав власності суб'єктами аграрних відносин, тобто закріплення меж специфікації неформальними інституціями та стимулювання відповідального використання ресурсів через застосування економічних і адміністративних способів впливу тощо. Також, потребує удосконалення механізм захисту прав власності на земельні ділянки; забезпечення відкритості та доступності

інформації про власність і результати економічної діяльності через завершеність формування електронної системи кількісних і якісних характеристик земельних ділянок та іншої нерухомості тощо.

Наступним напрямом удосконалення системи інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору економіки є запровадження низки заходів щодо стимулювання й нарощування обсягів органічного виробництва з метою збільшення частки такої аграрної продукції в структурі експорту. Український аграрно-продовольчий комплекс, у порівнянні із європейськими виробниками органічної продукції, володіє суттєвими конкурентними перевагами в цій сфері виробництва. Однак, створення дієвої системи біозахисту потребує завершених вітчизняних розробок у сфері ведення екологічно орієнтованого сільського господарства за повним циклом. Існуючі напрацювання необхідно об'єднати в системи, довести до рівня технологічних схем і карт та наступного впровадження у виробництво. Необхідна підтримка вітчизняних розробок та широке інформування виробників щодо ефективності їхнього використання. Це не лише сприятиме зростанню продуктивності у рослинництві й тваринництві та підвищенню якості й конкурентоспроможності аграрної продукції, а й дозволить вітчизняним виробникам біопрепаратів розширити свої позиції на зростаючих внутрішньому та зовнішньому ринках.

Основним завданням державної інституції щодо нарощування виробництва органічної сільськогосподарської продукції є:

- створення системи нормативно-правового забезпечення розвитку органічного сільськогосподарського виробництва та дієвої національної системи сертифікації аграрно-продовольчої продукції;
 - надання цільової фінансової підтримки сільгоспвиробників, зокрема, на період їхньої конверсії до органічного господарювання;
 - розвиток інфраструктури органічного ринку, зокрема, на засадах державно-приватного партнерства;

- підтримка кооперативного руху в органічному секторі та в системі виробництва, первинної обробки та промислової переробки продукції органічного походження;

- визнання продукції, вирощеної в сільських домогосподарствах як органічної і екологічно чистої тощо.

Сучасний аграрний сектор України характеризується вирощуванням, в основному, зернових і технічних культур, які без додаткової переробки експортуються на європейський ринок, а глибока переробка сільськогосподарської сировини і виробництво продовольства з високою доданою вартістю для переважної частини експортерів не являється пріоритетом їх зовнішньоекономічної діяльності. Така структурно-галузева деформація у сфері виробництва сільськогосподарської продукції призводить до зниження продуктивності сільськогосподарських земель, деградації ґрунтів та інших негативних екологічних проблем. Тому, розробка ефективної програми збереження земельних ресурсів і стимулювання раціонального використання землі в сільському господарстві є важливим завданням для державних інститутів. Україна є вододефіцитною державою, особливо її Південно-Східні регіони, що збільшує ризики запланованого масштабного розвитку зрошуваного землеробства як способу збільшення валових зборів зернових та подолання негативних наслідків сучасних кліматичних змін. Загалом, беручи до уваги зміни клімату, варто зосередитися на масовому впровадженні посухостійких сортів сільськогосподарських рослин, а від вирощування деяких, особливо вологолюбних культур можливо, й зовсім відмовитися, передусім, у Південно-Східних регіонах країни. Для стимулювання раціонального використання землі в сільському господарстві необхідно звернутися до зарубіжного досвіду сталого розвитку, який водночас є досвідом майбутнього. Основні постулати його – раціональна й екологічна експлуатація ресурсів із розрахунком на перспективу для наступних поколінь. Інструментами запровадження сталого землекористування повинні

статі стимулювання виробництва екологічно-чистої продукції шляхом дотування при здійсненні експортної діяльності, звільнення від податкових платежів з продажу земельних ділянок і права оренди на ті ділянки, до яких застосовуються роботи по відновленню їх родючості чи інші заходи щодо покращення їх якості за рахунок покупця (орендо одержувача) земельної ділянки. Потенціал використання земельних ресурсів в Україні дозволяє розширюватись як екстенсивним шляхом, так і інтенсивним, але не вистачає саме інституційного механізму залучення невикористаного земельного потенціалу до виробництва.

Потребує удосконалення система трудових відносин в аграрному секторі економіки. Для забезпечення ринкових засад функціонування аграрного ринку праці необхідне збалансування державних і ринкових регуляторів впливу. Функціонування інституційного механізму спрямовується на формування пропозиції робочої сили, з одного боку, а з боку сільськогосподарського підприємства забезпечуються попит на неї. Важливо забезпечити не лише кількісні, а й якісні характеристики показників обох сторін ринку. Отже, у напрямі формування пропозиції потрібно забезпечити не лише необхідну кількість працюючих, а й їхню кваліфікацію. Україні потрібні кардинальні зміни в системі підготовки кадрового потенціалу для сільського господарства на базі використання досвіду європейських країн. Без урахування таких підходів при виробленні державної стратегії реформування аграрної освіти України вона може не тільки не набути ефективних форм і змістовного наповнення, а й втратити позитивні сторони, досягнуті у минулому.

Важливим напрямом інституційного забезпечення прискореного зростання аграрного сектору економіки є імпортозаміщення. За оцінками експертів, у 2019 р. приблизно 67% агропродовольчого імпорту належало до некритичного імпорту, тобто такого, який можна замінити внутрішнім виробництвом. У розрізі окремих агропродовольчих товарів найбільшу присутність імпорту було зафіксовано за рибою і морепродуктами (63%),

виноградним вином (32%) і свіжими фруктами (23%) [58]. На нашу думку, у першу чергу процеси імпортозаміщення повинні охопити товари кінцевого споживання, які надходять безпосередньо до підприємств роздрібної торгівлі. Імпортні сировинні товари повинні замінюватись рівноцінними за ціною та якістю вітчизняними аналогами. При цьому сировинні товари критичного імпорту повинні постачатись на внутрішній ринок із мінімальним ступенем обробки для створення основної маси доданої вартості в межах країни. Особливої уваги потребує протидія експансії імпорту кінцевих агропродовольчих товарів з великим обсягом доданої вартості. Впродовж 2004–2018 рр. збільшився імпорт твердих сирів, кондитерських виробів з цукру, виробів з макаронного тіста, дитячого харчування, алкогольних напоїв тощо. Ця проблема може особливо загостритись у зв'язку з формуванням поглибленої і всеосяжної ЗВТ з Європейським Союзом, особливо після відновлення економічного зростання.

Особливість ринку продовольчих товарів полягає в тому, що на ньому завжди будуть присутні імпортні товари. Природно-кліматичні умови не дозволяють на території України вирощувати всі культури, які у сирому або переробленому вигляді традиційно споживає населення. Тому завданням економічної політики є, по-перше, стримування імпорту товарів, які в країні виробляються із активним імпортозаміщенням, а, по-друге, стимулювання імпорту сировини, яку в країні не виробляють, з її подальшою глибокою переробкою на вітчизняних підприємствах. Приблизно подібної політики дотримуються промислово розвинені країни Заходу і, зокрема, Європейський Союз. Для проведення такої політики у держави є низка інструментів, до яких традиційно належать: мито, квоти, ліцензії, технічні регламенти, мінімальні ціни та інші інструменти [31; 58].

Одним із головних напрямів є удосконалення державної системи ціноутворення. Основні інституційні зміни у сфері ціноутворення спрямовуються на: удосконалення нормативно-правової бази системи ціноутворення в аграрно-продовольчій сфері відповідно до загальносвітових

стандартів і принципів управління процесами формування ціни в аграрному секторі та з його контрагентами; налагодження справедливої схеми формування ціни за ланцюжком «аграрний виробник – посередники – споживач» шляхом активізації моніторингу та протидії проявам монополістичної поведінки у сфері матеріально-технічного постачання засобів аграрним підприємствам, закупівлі сільськогосподарської сировини, оптової та роздрібної торгівлі; стимулювання біржової торгівлі через поширення використання ф'ючерсних угод, що дозволить уникнути спекулятивних цінових схем; формування прозорого та чіткого механізму державного регулювання цін на аграрну продукцію, який би збалансовував такі цілі інституційного механізму, як забезпечення продовольчої безпеки країни та ринкове саморегулювання аграрного ринку; удосконалення механізму віднесення трансакційних витрат до структури ціни аграрної продукції та інше.

Важливим напрямом інституційних змін є розвиток міжнародної інфраструктури аграрного ринку. Незважаючи на наявність нормативно-правового забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку, в Україні її функціонування не забезпечує вільний прозорий рух аграрної продукції, а відсутність ефективної системи збуту «виробник – оптова торгівля – роздрібна торгівля – споживач» має негативний вплив на формування ринкової ціни, що в кінцевому підсумку призводить до втрати виробником економічної вигоди з вирощеної продукції.

До інститутів інфраструктури аграрного ринку, що забезпечує реалізацію, збереження та транспортування сільськогосподарської продукції, відносимо аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, обслуговуючі кооперативи, ярмарки та інші складові елементи. Незважаючи на досвід та велику кількість аграрних бірж, в Україні до цього часу не відбулося створення повноцінного біржового аграрного ринку. Біржова діяльність в Україні значно відрізняється від загальноприйнятих у світі стандартів і правил. Незважаючи на досвід та велику кількість аграрних бірж,

в Україні дотепер не відбулося створення повноцінного біржового аграрного ринку. Після скасування обов'язкової реєстрації експортних контрактів торгівля сільськогосподарською продукцією через біржовий ринок різко зменшилася, і переважна частина біржових операцій здійснювалася різними комерційними структурами.

До інститутів аграрної інфраструктури відносяться обслуговуючі кооперативи. Станом на 2019 р. в Україні було зареєстровано 1097 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі – СОК). Протягом 2014 – 2018 рр. їхня кількість зросла на 448 одиниць. Із загальної кількості зареєстрованих СОК здійснювало господарську діяльність 54 %, або 589 одиниць, з них: молокопереробних – 151, з обробітку землі та збирання врожаю – 152, м'ясопереробних – 34, плодоовочевих – 76, зернових – 35, з надання інших послуг – 141. За видами діяльності 589 діючих СОК розподілились на: переробні – 25, заготівельно-збутові – 149, постачальницькі – 16, з надання інших послуг – 101, багатофункціональні – 298 [138]. Станом на 01.01.2019 р. кооперативами було об'єднано 24,8 тис. осіб та створено 1636 постійних робочих місць на селі [139]. Незважаючи на збільшення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, процес їх розвитку стримують наступні чинники:

- непослідовна державна політика підтримки розвитку СОК. Державна підтримка СОК здійснювалась протягом 2009-2011 рр. шляхом оплати 90 % вартості придбаної СОК сільськогосподарської техніки та обладнання без урахування суми ПДВ. Станом на кінець 2018 року. із затверджених річним розписом асигнувань на 2018 рік за напрямом «фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» було використано 0,8 % коштів із запланованих 155 млн грн) [55];

- недосконалість чинного законодавства, яким регулюється діяльність кооперативів, та його розпорошеність;

- помилкове розуміння суті сільськогосподарської обслуговуючої кооперації серед селян. При цьому, ототожнення селянами СОК із

колишніми колективними сільськогосподарськими підприємствами призвело до поширення так званих псевдо-кооперативних комерційних структур, значна кількість яких не відповідає чинному законодавству та основним принципам кооперації, і дискредитації самої ідеї кооперації як форми взаємодопомоги людей, породження зневіри у аграрні реформи, що суттєво гальмує розвиток реального кооперативного руху у сільському господарстві.

Важливою складовою інфраструктури аграрного ринку є сільськогосподарські ярмарки. Проведення ярмарків із продажу сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки сприяє стабілізації цінової ситуації на ринку аграрної продукції і задоволенню потреб суб'єктів ринку. Щороку в Україні проводиться понад тридцять тисяч ярмаркових заходів за участю сільгоспвиробників та кооперативів, селян і фермерських господарств, на яких реалізується сільськогосподарська продукція та продукти її переробки. Основним недоліком реалізації сільськогосподарської продукції через ярмарки є недостатній рівень їх технічного супроводження лабораторіями з контролю за якістю продукції, внаслідок чого споживачі можуть придбати низької якості, небезпечні для здоров'я продукти харчування. Головною проблемою залишається нерозвиненість каналів реалізації сільськогосподарської продукції, що негативно відбивається на формуванні стабільної цінової ситуації та прибутковості ведення агробізнесу. При цьому спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін призводить до значних фінансових втрат виробників. Аналіз показників реалізації сільськогосподарських тварин (у живій масі) переробним підприємствам протягом 2010-2018 рр. показує, що частка продукції, яка реалізується сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення, зменшується, тоді як частка перероблення виробленої на власних виробничих потужностях продукції – зростає, а частка за напрямом реалізації продукції «тварини, які надійшли на перероблення на давальницьких засадах» залишається стабільно невеликою [22].

Важливим елементом інфраструктури аграрного ринку є агрологістика, яка є одним із основних джерел зниження витрат у сільському господарстві в частині координації та інтеграції процесів управління постачанням сировини, її переробкою та доведенням готової продукції до споживача. На сьогодні логістична інфраструктура в Україні не відповідає потребам ринку. Стрімке нарощування обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції потребує розбудови логістичних центрів, складських приміщень, елеваторів, розвитку транспортної мережі й інших інфраструктурних об'єктів аграрного сектору. Так, у 2018 р. порівняно з 2014 р. збільшилось виробництво рослинницької продукції у господарствах усіх категорій, зокрема: зернових та зернобобових культур – на 63,5 %; соняшнику – на 81,7 %; картоплі – на 21,1 %; овочевих культур – на 20,2 %; плодових та ягідних культур – на 25,6 %; винограду – на 38,4 % [139]. При цьому валовий збір овочів та фруктів зростає попри зменшення посівних площ та площ насаджень завдяки підвищенню врожайності цих культур. Цьому сприяє використання високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, ефективних хімічних засобів захисту рослин, сучасних ресурсозберігаючих систем зрошення.

Виробництво овочів у фермерських господарствах надалі збільшуватиметься, але обмеженість каналів реалізації цієї продукції та неможливість її тривалого зберігання здатні загальмувати позитивні зрушення у цьому напрямку. Вкрай негативним є факт, що певна частка вирощених овочів у фермерських господарствах використовується на годівлю тваринам або псується. Через неефективну логістику агросектор зазнає суттєвих втрат. Так, технічні втрати зерна через проблеми з перевезенням і зберіганням сягають 15 % від річного врожаю, вони загалом становлять до кількох млн т. Водночас втрати зерна в країнах Європи та в США становлять лише 1-2 % річного врожаю. Втрати сільськогосподарської сировини під час її руху від виробника до споживача становлять 30-50 %, тоді як у Голландії ця цифра дорівнює 10 % [71]. Загалом, втрати продукції

вітчизняного агровиробництва через неефективну логістику досягають третини від річного обсягу виробництва продукції. Стан агрологістики в Україні характеризується наступними ознаками (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Характеристики сучасного стану агрологістики в Україні

№	Галузь	Виявлені проблеми	Деталізація
1.	Залізничний транспорт	Невідповідність наявної інфраструктури потребам перевезень сипучих вантажів.	74 % зерновозів, що є у власності «Укрзалізниці», перебувають у критичному стані (вони є старішими за 30-річний експлуатаційний термін). Понад 6 тис. км, або 67 % від загальної довжини електрифікованих ліній експлуатується понад нормативний термін. Зношеність колій знижує максимальну швидкість потягів, що суттєво обмежує пропускну здатність залізниці.
		Нестача вагонів-зерновозів у пікові періоди збору врожаю	У вересні 2018 р. виконувалися лише 45 % заявок зернотрейдерів для перевезення зерна вагонами Укрзалізниці (УЗ).
		Маршрутизація перевезень	Пріоритет надається тим, хто готовий сформувати цілий товарний поїзд,
		Підвищення тарифів за використання вагонів	Непередбачуваність для учасників логістичного ланцюга, здорожчання кінцевої продукції
		Закриття дрібних залізничних станцій	У 2018 р. 6 % усього реалізованого зерна пройшло через 300 станцій, на яких вантажили не більше двох зерновозів на добу.
2.	Автомобільний транспорт	Низька якість дорожнього покриття	Україна посіла 130 місце із 137 за якістю дорожнього покриття в щорічному рейтингу (Global Competitiveness Index 2017-2018), складеному Всесвітнім економічним форумом. Понад 90 % автодоріг України перебувають в позанормативному стані, тому середня швидкість руху на них є у 2-3 рази нижчою, ніж у західноєвропейських країнах. Практично 90 % українських доріг спроектовані під навантаження на вісь автомобіля максимум у 6 т., що значно менше порівняно з ЄС.
		Перевищення ваги завантаженого дорожнього засобу	Понаднормативна вага вантажного транспорту (на 40-55%) викликає серйозні проблеми для автодорожньої інфраструктури.
3.	Річковий транспорт	Недостатнє використання	Збільшенню обсягів перевезень річковим транспортом перешкоджають: застаріла портова інфраструктура; брак спеціалізованих терміналів; нестача сучасного флоту; недостатнє фінансування розвитку інфраструктури внутрішніх водних шляхів.
		Низька ефективність роботи старих терміналів	Вони не відповідають вимогам міжнародних судновласників (швидкість завантаження суден, глибина осідання суден та ін.).
4.	Складське господарство	Недостатній рівень забезпечення сільгоспвиробників сховищами для зберігання плодовоовочевої продукції.	Додаткова потреба у створенні сучасних сховищ для зберігання картоплі і овочевої продукції оцінюється на рівні 524,5 тис. т. (для зберігання картоплі – 123,1 тис. т, овочів – 401,4 тис. т). Найбільший дефіцит в овочесховищах відзначається в південних областях, де вони покривають лише 33-36 % попиту.
		Невідповідність обсягів потужностей для зберігання зернових потребам ринку.	В Україні нараховується близько 1150 елеваторів різного класу, які розраховані на зберігання і первинну обробку понад 36 млн т. зерна і насіння олійних культур (загалом, забезпеченість сільгоспвиробників елеваторами по країні складає менше 65 %). Станом на кінець 2017-2018 маркетингового року лише 898 елеваторів були підключені до Основного реєстру складських документів на зерно та зерно, прийняте на зберігання і мали право видавати складські документи на зерно. Інші склади та елеватори або не надають якісні послуги, або не мають належного технічного оснащення ³¹ .

Примітка. Сформовано автором

Отже інституція ринкової інфраструктури агросектора потребує удосконалення. Зволікання із її розбудовою призводитиме до значних цінових коливань на ринку, неефективного використання ресурсів, додаткових витрат виробників, переробників і споживачів, втрат державного та місцевих бюджетів.

Важливим напрямом удосконалення системи інституційного забезпечення зовнішньоекономічних відносин аграрних підприємств є їх інноваційна діяльність, яка визначає конкурентоспроможність на європейському ринку сільськогосподарської продукції. Головним критеріями, які характеризують рівень інноваційної діяльності аграрних підприємств є: ефективне застосування нової сільськогосподарської техніки, матеріальних ресурсів та технологій; випуск конкурентоспроможної продукції; здатність виробництва до широкого впровадження науково-технічних досягнень, домінування в агропромисловому комплексі наукоємних галузей; високий рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку; раціональне використання земель, впровадження ресурсозберігаючих та відновлювальних технологій; високий рівень екологічної безпеки; досягнення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств [133 - 135].

Формування структурних компонентів системи інституційного забезпечення функціонування галузі повинно бути спрямоване на створення сприятливого інституційного середовища для досягнення завдань сталого розвитку аграрного сектору економіки. Основою формування та реалізації інституційних напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств повинна стати налагоджена взаємодія суб'єктів процесу.

Комплексна взаємодія інститутів різних рівнів, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності аграрної сфери, формальних і неформальних інституцій та всіх учасників процесу повинна здійснюватися на мікро-, мезо-, макро-, мега-, матерівнях і спрямовуватись на розв'язання проблем відповідного рівня з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків із

іншими рівнями. Структурна модель таких взаємодій і взаємовідносин в сфері зовнішньоекономічної діяльності представлена нижче (Рис. 3.8).

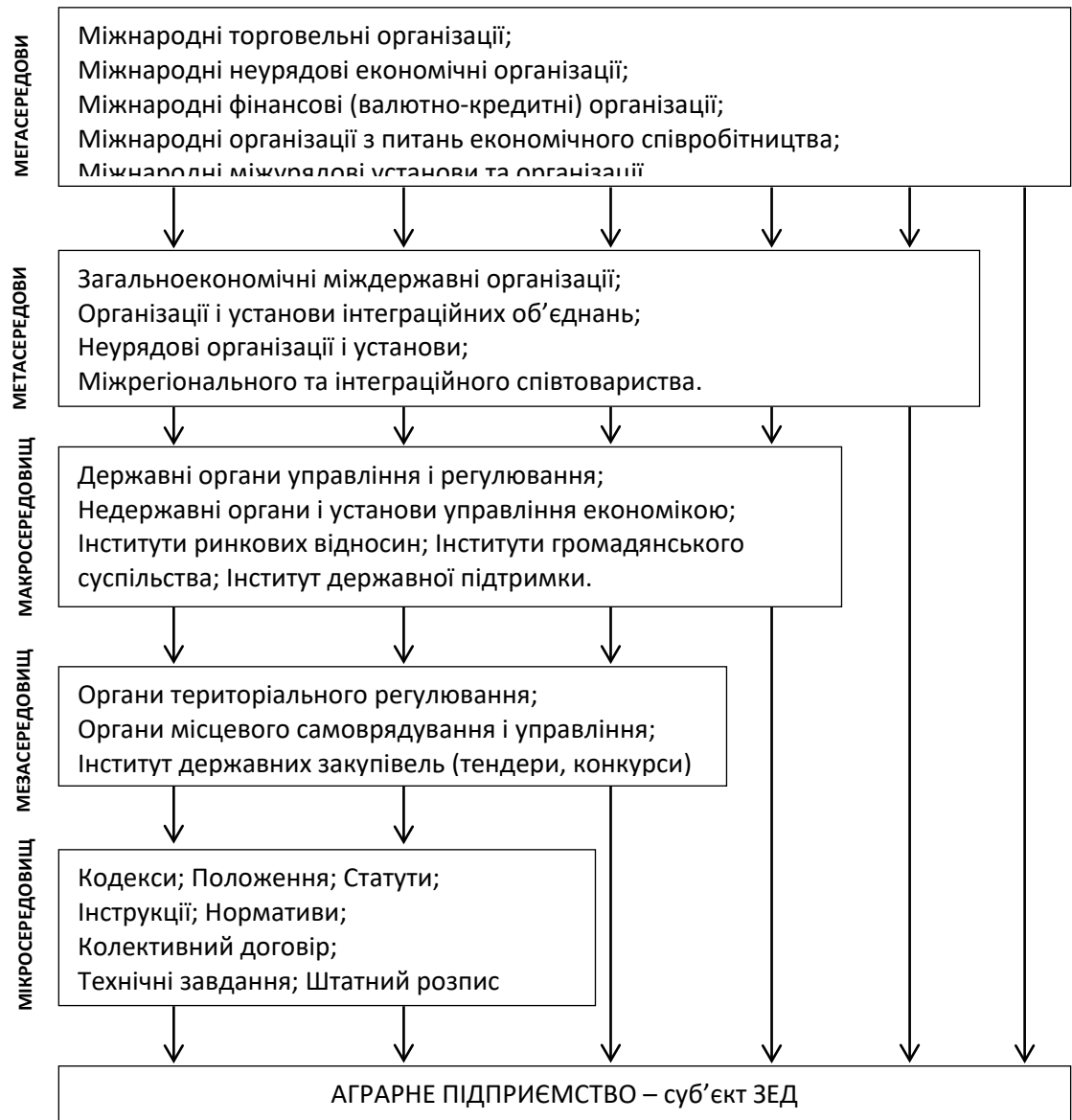

Рис. 3.8. Структурна модель інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрного підприємства

Адже основними перепонами на шляху до формування сприятливого інституційного середовища в аграрних відносинах є відсутність взаємозв'язку між владою, бізнесом і суспільством, а також не відпрацьований державний механізм реалізації завдань модернізації внутрішньої інституційної системи забезпечення зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Висновки до Розділу 3.

1. Розвиток ринкових взаємовідносин і взаємодій у системі держава-бізнес, цілями яких мають бути нарощування експортного потенціалу з метою підвищення якості життя населення, сприяння зайнятості населення та створення нових робочих місць, впровадження підприємницьких ініціатив аграріїв. З цією метою доцільно трансформувати інституційний механізм забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств у напрямі:

- удосконалення функціонування механізму державно-приватного партнерства в сфері сільськогосподарського підприємництва, зокрема, інститутів виконання та розробка законодавчих процедур щодо державно-приватної економічної взаємодії й взаємовідносин, захисту прав власності, іноземних інвесторів тощо;
- створення та розвитку аграрних кластерів, зокрема і за участю європейських компаній, що потребує удосконалення відповідного господарського законодавства та режиму функціонування кластерів в країні, а також удосконалення механізмів державного замовлення;
- розвитку ефективного дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва з метою нарощування вітчизняного виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції та забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові інститути розвитку аграрного сектору економіки шляхом удосконалення вітчизняного податкового законодавства і ефективного механізму фінансової підтримки розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, а також створення дієвого механізму відродженню кооперативного руху в сільській місцевості тощо;
- створенні ефективних саморегулівних організацій в аграрно-продовольчій сфері та удосконаленні системи регулювання діяльності громадських об'єднань у аграрно - продовольчій сфері та координації саморегулівних організацій на всіх інституційних рівнях.

2. Вдосконалення процесу інституційного забезпечення аграрним сектором економіки в стратегічному його розвитку запропоновано здійснювати за такими етапами формування адекватних стратегій інституціонально-структурних змін: перший – слід визначити місію інституціонально-структурних змін; другий – розробити стратегічні завдання, що базуються на аналізі діючих та інертних інститутів як всередині аграрного сектору, так і зовні; третій – розробити конкретні плани дій. При цьому запропоновано враховувати такі вимоги щодо формування системи інституціонального забезпечення: процес інституційних перетворень буде ефективним за умови комплексної модернізації системи управління, включаючи всі її структуру на всіх рівнях ієрархії; в центрі інституційних змін повинна бути людина із її запитом на дотримання права власності, забезпечення свобод, охорони здоров'я і права на працю, освіту, підприємницьку ініціативу або інший вид діяльності, у якій вона може себе ефективно проявити і реалізувати свої творчі здібності. Орієнтація інституційних перетворень на людину персоніфікує національні інтереси до рівня кожного громадянина країни. Тим самим інституціональні перетворення одержують адресний зміст; по-третє, інституціональні перетворення мають реалізовуватися лише синхронно до всіх складових аграрного сектору економіки, симетрично змінюючи економічну систему в цілому. Отже, необхідна розробка комплексу організаційно-економічних та управлінських заходів, які будуть спрямовані на зростання інвестиційної та інноваційної активності.

3. Результати дослідження засвідчують, що підвищення конкурентоспроможності експортного виробництва сільськогосподарської продукції гальмується наявністю неефективної моделі організації та управління аграрним сектором у регіонах. Подолати це протиріччя можливо за допомогою організації та розвитку ринкових інститутів, під керівництвом держави і контролем суспільства. Отримані результати дозволяють визначити підходи та критерії для поступового підвищення

конкурентоспроможності економіки України та реалізації ефективного соціально-економічного розвитку країни, з урахуванням досвіду передових країн, в два етапи. На першому етапі (до 2022 року) країна має поставити завдання увійти до числа 60 країн за рейтингом конкурентоспроможності ВЕФ (з показниками ВВП на душу населення – 8,5 тис. дол. США та експорту високотехнологічної продукції – 1,3 млн. дол. США на 10,0 тис. населення), а на другому етапі (до 2025 року) увійти до числа 45 країн за рейтингом конкурентоспроможності ВЕФ (з показниками ВВП на душу населення – 12,5 тис. дол. США та експорту високотехнологічної продукції – 2,5 млн. дол. США на 10,0 тис. населення). Для цього мають бути створені відповідні державні стратегії – середньострокова (до 2022 року) та довгострокова (до 2025 року) спрямовані на здійснення на основі використання науково-технічних та інноваційних факторів, як основного джерела економічного зростання, структурної перебудови національної промисловості та економіки в цілому. У них необхідно передбачити підвищення обсягів виробництва та питомої ваги високотехнологічних товарів в українському експорті та забезпечення формування інноваційно-інвестиційної високотехнологічної та конкурентоспроможної моделі розвитку економіки.

4. Оцінка інституціонального середовища України відносно показників ефективності державного управління засвідчують, що проблеми та недоліки існують в усіх ланках адміністративної, політичної, організаційно-правової, фінансово-монетарної політики. Індекс глобальної конкурентоспроможності, вимірює такі важливі для економічного зростання макроекономічні фактори, як інституційне середовище, розвиненість інфраструктури, технологічний рівень, інноваційний потенціал, ефективність ринків і це дає змогу не лише оцінити ступінь конкурентоспроможності країни, але й визначити її конкурентні переваги та проблеми, що гальмують економічний розвиток. Індекс економічної свободи дозволяє визначити основні проблеми оптимального рівня економічної свободи в країні тощо. Досвід економічно розвинених країн світу засвідчує, що країнам із вищим показником

економічної свободи належить і вищий добробут населення. Аналізуючи індекс легкості ведення бізнесу, можна зробити висновок, що за останній період позиція України в рейтингу покращилася. Таке покращення матиме вплив на зменшення збиткових підприємств та підприємств-банкрутів, саме через полегшення умов ведення підприємницької діяльності в Україні. Індекс недієздатності держав має на меті аналізувати здатність держави контролювати цілісність своєї території, політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні. Індекс сприйняття корупції є одним із вагомих показників, на які орієнтуються іноземні інвестори та аналітичні структури та рейтингові агенства тощо.

5. Важливим кроком у напрямі розширення аграрно –продовольчого експорту в країни - члени ЄС мають стати заходи інституційного характеру щодо зменшення міжнародних логістичних витрат вітчизняними експортерами. Насамперед це стосується питання мінімізації витрат при перетині митного кордону ЄС та зняття низки технологічних і технічних обмежень й перепон адміністративного характеру. Також, потребує удосконалення транскордонна логістична ситема, а також розвиток, відповідно до зміни зовнішнього бізнес – середовища, інтеграційної інституційної інфраструктури. Для цього варто забезпечити гармонізацію заходів контролю, що здійснюються митними органами України та ЄС з метою застосування спільного підходу при митному контролі, результати якого визнаватимуться з обох сторін кордону. У свою чергу, здійснення вказаних кроків потребує додаткових зусиль з боку України. Запровадження цих та інших заходів суттєво спростить адміністрування торговельних операцій між Україною та ЄС та сприятиме нарощуванню обсягів зовнішньої торгівлі. Реалізація запропонованих механізмів сприятиме нарощуванню обсягів експорту української аграрно-продовольчої продукції до країн-членів ЄС та посиленню експортного потенціалу аграрних підприємств України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та розроблено і запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення системи інституційного забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств аграрного сектору економіки та посилення їх конкурентоздатності на зовнішньому ринку.

1. Інституційна система аграрного сектору економіки в авторському розумінні – сукупність взаємопов'язаних формальних і неформальних інститутів й інституцій різних рівнів внутрішнього і зовнішнього ринкового середовища, що структурують взаємовідносини і взаємодії між суб'єктами аграрної сфери в ринковій системі координат. Розгляд інституційної аграрної системи в контексті організаційно-структурного наповнення дозволяє визначити її як складну взаємопов'язану сукупність паралельно співіснуючих інституційних структур, що виникають у процесі тривалого сільськогосподарського розвитку спонтанно, так і створених свідомо, цілеспрямовано, відповідно до визначених стратегій, планів, програм, а також норм і правил, які організують взаємодії суб'єктів сільськогосподарського підприємництва.

2. Категорія «трансформація інституційної системи» розглядається як цілеспрямована дії держави щодо вдосконалення інституційної структури та її окремих елементів шляхом зміни функцій інститутів й інституцій, зокрема, і обмежувальних або стримуючих, які накладаються на господарюючі суб'єкти аграрного сектору за допомогою встановлених норм і правил і формують єдиний результативний механізм економічної поведінки. Відсутність взаємодії між інститутами влади, ринковими інститутами, інститутами-організаціями, інститутами виробничо-соціальної інфраструктури та неформальними інститутами призводить до неможливості використання потенціалу системно-інституціональних взаємодій. Тому, сутність зазначеної категорій доцільно доповнити положеннями щодо визначення інституційної системи як сукупності правил поведінки та

способів підтримки цих правил, які також фіксують типологічні елементи дій, пов'язаних з дотриманням або недотриманням правил.

3. Інституційний механізм активізації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств покликаний забезпечувати взаємодію інститутів й інституцій мікро -, мезо -, макро -, мата - та мегарівнів як необхідної передумови аграрних інституційно-структурних трансформацій шляхом запровадження ефективної системи стимулювання, регулювання, організації і контролю міжнародної економічної діяльності та формування виробничого, фінансового, науково-технічного потенціалу, розширення номенклатури виробленої на експорт продукції, збільшення масштабів виробництва тощо. Натомість, нерівномірність інституційних змін у аграрній сфері, внутрішньогалузеві диспропорції та нерівномірність розвитку сільських територій, обумовлюють низький рівень використання наявного природно-ресурсного потенціалу та обмеження можливостей структурного маневру щодо внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, обмежує прискорений розвиток аграрного сектору економіки. Практична реалізація зазначених перетворень в аграрному секторі має здійснюватися на новій, науково-обґрунтованій державній цільовій програмі із врахуванням необхідної участі аграрно-продовольчого комплексу країни в євроінтеграційному процесі.

4. Встановлено зростання темпів адаптації внутрішнього інституційного середовища до міжнародних вимог в частині стандартизації та сертифікації аграрно-продовольчої продукції, що виступає важливим чинником гарантування якості продуктів для споживача або торгового партнера. Україна широко запроваджує законодавчі та нормативні зміни в частині дотримання принципу «простежуваності», безпечності та якості продовольчих товарів на всіх етапах починаючи з етапу виробництва до збуту та передачі продовольства споживачу відповідно до стандартів країн ЄС. Одним із напрямів є введенні в дію Правил походження товарів згідно Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження (Пан-Євро-Мед). На прикладі пшениці та молока,

досліджено процес приведення у відповідність системи внутрішніх державних та міжнародних стандартів та виявлено високий рівень адаптації вітчизняних нормативних показників якості цих видів продукції.

5. Дослідження свідчать, що в Україні відбувається формування системи інститутів державного управління у сфері сприяння зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Окреслено ключові складові елементи інституційної системи інтеграції, алгоритми побудови її функціональних підрозділів, виходячи із потреб розвитку євроінтеграційних взаємовідносин, визначені напрями інституційно-структурної трансформації вітчизняного аграрно – продовольчого комплексу. Важливим залишається запровадження ефективного механізму підтримки й стимулювання розвитку експортоорієнтованого виробництва аграрно-продовольчої продукції, спрощення процедур міжнародної торгівлі, а саме, узгодження процесів у ланцюгу руху сільськогосподарської продукції через митний кордон та скорочення витрат часу і фінансових ресурсів на обслуговування експортно-імпортних потоків вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності тощо.

6. У результаті аналізу особливостей експортно-імпортних операцій аграрною продукцією встановлено, що вони займають на сьогодні значну частину у загальних обсягах продажу товарів між державами. Загалом, частка аграрного експорту впродовж 2004-2018 рр. зросла з 10,6 до 39,3%. Виявлено чітку тенденцію до збільшення в структурі експорту частки продукції, що є сировиною, або має низьку ступінь доданої вартості. Так, відбулося суттєве збільшення обсягів експорту зерна (у 5,5 рази) та олії (у 6,7 разів). Відповідно, державна політика щодо інституційно-структурної трансформації вітчизняного аграрного сектору має бути спрямована забезпечення збалансованого розвитку всіх галузей аграрно-продовольчого комплексу та стимулювання експортоорієнтованого виробництва, яке забезпечуватиме виробництво сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю.

7. Проведений аналіз географії експорту аграрно – продовольчої продукції свідчить про посилення позицій українських сільгоспвиробників на ринках країн Близького та Далекого Сходу, зокрема Китаю. У перше чергу, це обумовлено інституційними змінами в зовнішньому середовищі. Наприклад, збільшився експорт пшениці до Марокко, Індонезії та Філіппін. Щодо соняшникової олії, диверсифікація експорту відбулася на користь Індії та Китаю, які в сукупності у 2018 р. займали 57% загальних поставок України на світовий ринок. В експортних поставках кукурудзи входження України у міжнародні торгові організації зумовила переорієнтацію на країни Близького і Далекого Сходу, зокрема Єгипет, Китай (частка у експорті збільшилася до 9–13%). При відкритті доступу до ринків країн ЄС вітчизняним товаровиробникам м'яса птиці вдалося досягнути європейських стандартів якості, що дозволило конкурувати із відповідною продукцією європейського походження. Український експорт м'яса птиці в країни ЄС у 2019 році склав 32% від загального експорту.

8. За результатами проведеного наукового дослідження виявлено й обґрунтовано перспективні напрями розвитку експортного потенціалу вітчизняних аграрних підприємств. Перспективним напрямом є виробництво органічної сільськогосподарської продукції, вирощування для задоволення потреб європейського ринку овочів, фруктів та продуктів їх переробки, а також ягід та горіхів. Інституційно-структурна трансформація зумовила формування сприятливого інституційних передумов для розвитку експортоорієнтованої діяльності, що дозволило вітчизняним експортерам аграрно-продовольчої продукції переорієнтуватися із традиційних зовнішніх ринків на нові (Австрію, Нідерланди та інші країни-члени ЄС). Цей сегмент є досить привабливим для малих та середніх аграрних підприємств, за умови забезпечення сертифікації продукції та впровадження європейських вимог, норм і правил в процес виробництва аграрно-продовольчої продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Багрова І.В., Редіна Н.І., Власюк В.Є., Гетьман О.О. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. екон. спец. — Д.: ДДФЕІ, 2002. — 585с.
- Батченко А.В., Дроздова Г.М., Дятлова В.В., Ткаченко А.Г. Зовнішньоекономічна діяльність: теорія і практика сучасного менеджменту: Монографія – Донецьк: ДонДУУ, 2005. - 345 с.
- Білянський Ю. О. Євроінтеграційний потенціал експортної діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Науковий економічний журнал «Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу»; Випуск №1(47).2020 р. С.54 – 63.
- Білянський Ю. О. Видові особливості експортної спрямованості продукції вітчизняних аграрних підприємств. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація національної економіки в контексті реалізації євро інтеграційної стратегії». (м. Миколаїв, 27 грудня 2019 р.). Миколаїв: МНУ імені Сухомлинського. 2019. С. 82-83.
- Білянський Ю. О. Результативність інституційного забезпечення інтеграційних процесів у зовнішньо-економічній діяльності аграрних підприємств України. Інноваційна економіка. 2020. №1. С.67-78
- Білянський Ю. О. Формування інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України в контексті міжнародних торговельних угод. Ефективна економіка. 2020. №3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7745>
- Білянський Ю. О. Формування передумов розвитку зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств. Причорноморські економічні студії. 2020. Випуск 49. С. 55-61
- Білянський Ю. О. Цінові тенденції у експорті аграрної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку держави та регіонів». (м. Львів, 21 грудня 2019 р.). Львів: ЛЕФ. 2019. С. 32-36.
- Білянський Ю.О. Оптимізації зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств України в умовах посилення євроінтеграції .Бізнес-новігатор. Науково-виробничий журнал Випуск 1 (57) 2020.С.68 -- 75
- Білянський Ю.О. Тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств України: європейський вибір. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор» Випуск 6.1-1 (56) 2019 С.136 – 142
- Бородіна О. М., Киристюк С. В. Інституційні засади змін державної підтримки аграрного сектора України відповідно до вимог СОТ. Економіка і прогнозування. 2008. № 3. С. 87-105.
- Бураковський І. Галузевий вплив членства України в СОТ. Київ : Інститут стратегічних досліджень та політичних консультацій, 2015. URL: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/WTO_industry.pdf (дата

звернення: 03.02.2020).

- Бураковський І., Мовчан В., Кравчук К., Кузяків О. Членство України в СОТ: інституційні та економічні наслідки. Київ : Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. URL: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/Ukr_WTO_institutional_ukr.pdf (дата звернення: 03.02.2020).
- 13 Бухтіяров О.С. Європейські тенденції фінансування систем соціального забезпечення. Наука і правоохорона. — 2014. — № 1 (23). — С. 107—110.
- 14 Вакульчик О. М. Визначення зон економічних ризиків на основі аналізу показників економічної безпеки підприємства. Економіст. — 2009. — № 8. — С. 40—43.
- 15 Варшавська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. Економіка і управління. 2016. № 2. С. 215—222.
- 16 Васильчак С.В., Маланчук М.Р. Діагностика впливу державного регулювання на економічну безпеку підприємницької діяльності. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2009. — Вип. 19.12. — С.197-202.
- 17 Веблен Т. Теория праздного класса. — М. : Прогресс, 1984. — 367 с.
- 18 Вербицька І.І. Мінімізація валютних ризиків вітчизняних підприємств. Інноваційна економіка. 2013. №8. С. 289-294
- 19 Вічевич А. М. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності. — Львів : Афінa, 2004. — 140 с.
- 20 Г. Скворцова. Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — № 3. — С. 73 — 81.
- 21 Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. — К.: АДЕФ-Україна. — 2009. — 392 с.
- 22 Гарагонич О.В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>. — С.141-147.
- 23 Геєць В. М. Ринкова трансформація в 1991— 2000 роках: здобутки, труднощі, уроки. Вісник НАН України, 2001. — № 2, —[Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.nbu.gov.ua/articles/vis-nanu/2001-2/4.htm>;
- 24 Геєць В. М., Осташко Т. О., Шинкарук Л. В. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь. Київ : ДУ “Ін-т екон. та прогнозів. НАН України”, 2014. 102 с.
- 25 Голубков Е. П. Маркетингові дослідження: теорія, методологія, практика: Навч. посіб. — М.: Финпресс, 2001 р. — 416 с.
- 26 Горянская Т.В. Внешняя торговля Украины: состояние и тенденции развития. Вісник Донецького національного університету, сер.В: Економіка і право, Вип.2, . — 2014. — С. 28-30.
- 27

- Гречко А.В. Роль інституційного середовища у розвитку національної економіки. Сучасні проблеми економіки та підприємництва. Випуск 11, 2013. С.27-35.
- Гришова І.Ю., Бондаренко В. М., Єліневський В.Ю. Інституційне забезпечення аграрного ринку як чинник продовольчої безпеки. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 19. № 3. С. 5 -11.
- Гузенко Т.С., Геєнко М.М. Перспективи залучення довгострокових інвестицій в аграрний сектор за допомогою ІРО. Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Випуск 11. 2016 с. 682-686
- Гурнак, О. В. Особливості еволюційного підходу до дослідження економічних систем. Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 32-34.
- Дайан А.Р. Маркетинг: Навч. посіб. – М.: Економіка, 2001 р. – 572 с.
- Дегтярьова О. И., Полянова Т. Н., Саркисов С. В.. Зовнішньоекономічна діяльність: Навч. посіб. – К.: Дело, 2000 р. – 320 с.
- Дем'яненко М.Я. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
- Дементьев, В. Власть : экономический анализ. Основы экономической теории власти: [монография]. – Донецк : Каштан, 2003. – 200 с.
- Державний комітет статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Дибя М. І. Регулювання в сучасній економічній системі: Монографія. — К.: КНЕУ, 2000. – 220 с.
- Дідківський М.І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посібник. –К.: Знання, 2006.–462 с.
- Длугопольський О.В. Інституційний вимір розвитку соціального капіталу: теоретико-методичні та прикладні аспекти. Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 17 – 29.
- Добровольська В.В. Місце і роль держави в регулюванні підприємницької діяльності. Університетські наукові записки. – 2005. – №1-2 (13-14). – С.155-159.
- Договір про зону вільної торгівлі. Країни СНД. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2020)
- Договірні-правова база між Україною та Королівством Саудівська Аравія. Посольство України в Королівстві Саудівська Аравія. URL: <https://saudiarabia.mfa.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2020).
- Договірні-правова база між Україною та ОАЕ. Посольство України в Об'єднаних Арабських Еміратах. URL: <https://uae.mfa.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2020).
- Договірні-правова база. Китай. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://agro.me.gov.ua>

- 45 Дрозд В.Д. Модели экономического роста в свете институциональной теории. Економіка і управління. – 2012. – № 4. – С. 28 – 34.
- 46 Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Навчальний посібник. – К.: ЦНЛ, 2004. – 172с.
Екогеографія [Електронний ресурс]. Режим доступу :
- 47 http://pidruchniki.com/18421120/ekologiya/suchasniy_stan_zemelnogo_fondu_ukrayini.
- Жаліло Я.А. Економічний діалог як засіб суспільної консолідації в процесі соціально-економічного розвитку України / Я.А. Жаліло // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1(2). . — С. 106-112.
- 48 Жук М. В., Білянський Ю.О. Інституційні основи активізації експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємства України в умовах поглиблення євроінтеграції. Економічний вісник університету. Випуск №46.2020 р. С 45- 56.
- 49 Залізко В. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій. Економіка України. – 2013. – № 6 (619). – С. 71-78.
- 50 Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. – Ін-т економіки та прогнозування НАНУ. – Житомир: ДВНЗ "ДАУ", 2008. – 384 с.
- 51 Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2014 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики. 2015.
- 52 Інформація за повідомленнями з країн-членів СОТ. Департамент багатосторонніх та двосторонніх торговельних угод. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : <https://me.gov.ua> (дата звернення: 21.12.2019)
- 53 Кандиба А.М. Зовнішньоекономічна діяльність: Навч. посіб. — К.: Аграрна наука, 2001. — 262 с.
- 54 Карасьова Н. А. Інституціональне середовище експорто-орієнтованої діяльності аграрного сектора. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Економічні науки. 2015. № 12. С. 64-68.
- 55 Кваша К. С. Тарифні квоти та мита на аграрну продукцію при формуванні зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною. Економіка АПК. 2013. № 11. С. 99-106.
- 56 Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. — К. : ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. — 252с.
- 57 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: ГелиосАРВ, 2002. — 352 с.
- 58 Кирилов Ю.Є. Зовнішньоекономічна діяльність на ринку зерна. — Херсон: Айлант, 2006. — 159с.
- 59 Кирилюк, Є. М. Методологія дослідження процесів трансформації економічних систем у сучасних теоріях. Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 172-179.
- 60

- 61 Кириченко О., Кавас І., Ятченко А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. - К.: Видавничий дім «Фінансист», 2000. - 634 с.
- 62 Киян І., Орлова О., Папіріна О., Харченко Н., Хом'як С.. Зовнішньоекономічна діяльність. Консультації. Нормативна база: Метод. посіб. — Д : Баланс-Клуб, 2002. — 144с.
- 63 Кобута І. В. Другий рік України у СОТ: аналіз результатів та нові завдання для АПК. Агросвіт. 2010. № 19. С. 2-7.
- 64 Козловський В.О., Зовнішньоекономічна діяльність: практикум для студ. спец. "Менеджмент організацій". Вінницький національний технічний ун-т. — Вінниця : ВНТУ, 2008. - 197с.
- 65 Козловський В.О., Лесько О.Й. Зовнішньоекономічна діяльність: практикум для студ. спец. "Менеджмент організацій". Вінницький національний технічний ун-т. — Вінниця : ВНТУ, 2008. — 127 с.
- 66 Кончин В. І., Ложачевська А. С. Зони вільної торгівлі та мультигравітаційна регіональна торговельна модель України: перспективи розвитку. Стратегія розвитку України. 2012. № 2. С. 85–106.
- 67 Коровайченко Н. Ю., Шевченко Л. В. Вплив внутрішніх та зовнішніх шоків на розвиток торгівлі України з ФРН. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 3 (80). С. 81–89.
- 68 Кравцова Т.М. Адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання / Т.М. Кравцова. Автореф. дис. д.ю.н. / 12.00.07. – Х, 2004. – 36 с.
- 69 Кредісов О.А. Розвиток європейської інтеграції в умовах глобалізації світової економіки: Автореферат дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1999. — 22 с.
- 70 Куліш Л.П. Інституційні засади розвитку аграрної сфери в умовах європейської інтеграції України. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2019/18.pdf
- 71 Кучеренко В. Р., Шевченко Л. В. Аналіз наслідків впливу глобальної фінансово-економічної кризи на стан торгівлі між Україною та ФРН. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2012. № 5. С. 63–67. 5.
- 72 Насадюк І. Б. Гравітаційна модель міжнародних економічних відносин України. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. № 1 (44). С. 94–99.
- 73 Лопатинський Ю. М., Кифяк В. І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах. Чернівці : ЧНУ, 2014. 248 с.
- 74 Лопатинський, Ю. М. Синергетичні складові інституціональної трансформації аграрної системи. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка. – Чернівці : Рута, 2005. – Випуск 233. – С. 37-42.
- 75 Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агроекономічної науки. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 6-10.

- Луцький М.Г., Марченко В.М., Давиденко В.В., Кам'янецька О.В.
 75 Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Навчальний посібник. – К.: Сузір'я, 2007. – 484 с.
- Любич Б.Б. Сучасні підходи до управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Прометей: регіональний збірник наукових праць
 76 з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2008. – Вип.1(25). – С. 48-53
- Любич Б.Б. Формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства / Б.Б.Любич // Вісник Східноукраїнського національного університету / Східноукраїнський нац. ун-т. ім. Даля. – Луганськ, 2006. -№12 (106) 2006. – С.138-142
- Магас В. Свобода і конкуренція – головне гасло часу / Василь Магас
 78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/svoboda-i-konkurenciya-golovne-gaslo-chasu.html>.
- Мазаракі А.А., Юхименко В.В., Сєрова Л.П., Гребельник О.П.
 79 Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: Навч. Посіб. – К.: Книга, 2003. – 272 с.
- Мазаракі. А.А. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики
 80 України в умовах СОТ: монографія - К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2008. - 309 с.
- Макогон Ю.В., Кравченко В.А. Кравцова В.В. Зовнішньоекономічна
 81 діяльність: організація, управління, прогнозування: Навч. посіб. – Донецьк: Дон ГУЕТ, 2004. – 160с.
- Макуха С.Н. Структурная перестройка внешней торговли Украины –
 82 требование времени //Бізнес-Інформ. – 2012. – №1. – с.8-11.
- Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А. Інституційна формалізація
 83 розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. Економіка АПК. 2018. № 10. С. 72-86.
- Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність. Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.
- Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том второй, книга 2:
 85 процесс производства капитала. — М.: Политиздат. — 1983. — 3883 с.
- Масловська Л. Управлінські аспекти зовнішньоекономічної діяльності
 86 України в перехідний період // Економіка України. – № 8. – 2006. – С. 67-72.
- Мельник О. Г. Экспортный потенциал предприятия: сущность и методологические основы анализа. Проблемы экономики № 1, 2017. С. 226-231.
 87 Режим доступу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-1_0-pages-226_231.pdf].
- Милль Дж.С. Основы политической экономии: пер. с англ. /Дж.С. Милль // Собр. соч. в 3 т. — М.: Прогресс, 1980. — Т. 2. — 480 с.

- Мокій А. Регіонально – секторна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови і стратегія реалізації / А. Мокій. – Л. : Коопосвіта, 1999. – 346 с.
- 90 Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови. ДСТУ 3662:2018. Київ: Держспоживстандарт України, 2019. 19 с.
- 91 Мороз, О. О. Інституційна система аграрної економіки України: [монографія]. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2006. – 438 с.
- 92 Назыров К.З. Роль государства в институциональном преобразовании трансформационной экономики / К.З. Назыров // Проблемы і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С.152 –157.
- 93 Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України. Економіка АПК. 2011. № 5. С. 54-62.
- 94 Новікова М. В., Ткачук Н. Ю. Формування та тестування гравітаційної моделі зовнішньої торгівлі товарами України з країнами ЄС // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: НАУ. 2011. Вип. 29. URL: <http://www.jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/download/282/271>
- 95 Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение. THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т. 1. – Вып. 2. – М.: Начало-пресс, 1993. – С. 69 – 91
- 96 Норт, Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
- 97 О. М. Луцків, М. В. Максимчук. Інституційне середовище регіональної структурної політики. Регіональна економіка 2014, №3. С. 37- 47. Режим доступу:http://ird.gov.ua/pe/re201403/re201403_037_LutskivOM,MaksymchukMV.pdf
- 98 Об установлении общих принципов и требований в продовольственном праве, о создании европейского органа по безопасности пищевых продуктов и об установлении процедуры обеспечения безопасности пищевых продуктов. Регламент (ЕС) Европейского Парламенту и Ради Європейського Союзу від 28.01.2002 р. №178/2002. URL: <https://www.fsvps.ru/fsvps-docs> (дата звернення: 11.11.2019).
- 99 Об установлении специальных гигиенических правил, подлежащих применению к продовольственным товарам животного происхождения Регламент (ЕС) Европейского Парламента и Совета від 29.03.2004 р. № 853/2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a99#n387 (дата звернення: 11.11.2019)
- 100 Осташко Т. О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 83-94.
- 101 Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства [текст] навчальний посібник / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 408 с.

- 102 Педорченко А. Л. Формування конкурентних переваг товаровиробників-експортерів олійних культур. Ефективна економіка. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3819> (дата звернення: 24.02.2020).
- 103 Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року "Про земельну реформу" [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-14>
- 104 Правила купівлі та продажу сільськогосподарської продукції в межах державних інтервенційних закупівель: Постанова Комісії (ЄС) від 17.08. 2010 р. № 742 URL: <https://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 01.12.2019)
- 105 Правила розподілу безмитних тарифних квот. Офіс з просування експорту України. URL: <https://helpdesk.epo.org.ua> (дата звернення: 15.02.2020).
- 106 Про встановлення єдиної форми обліку укомплектованості місць розташування підрозділів митних органів спеціалістами, які здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарний, фітосанітарний, радіологічний та екологічний контроль за принципом «Єдиного офісу»: Наказ Державної митної служби України від 24.02.2010 року № 149/162/82/97 URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 01.02.2020)
- 107 Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему Держмитслужби України: Наказ Державної митної служби України від 04.11.2010 № 1341 URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 01.02.2020)
- 108 Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)» та інших документів: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09. 2001 р. №201 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2019)
- 109 Про затвердження Порядку заповнення та видачі митницею сертифіката з перевезення (походження) товару EUR.1: Наказ Міністерства фінансів України від 20.11.2017 р. № 950 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2020)
- 110 Про затвердження Порядку затвердження експортних потужностей, внесення та виключення їх з реєстру затверджених експортних потужностей: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 10.02.2016 р. № 38 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2019)
- 111 Про зовнішньо-економічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2019)
- 112 Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів. Закон України від 27.12.1997 р. № 771/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2019)
- 113 Про приєднання України до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження: Закон України від 08.11.2017 р № 2187-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2019)
- 114 Про утворення Ради з міжнародної торгівлі: Постанова Кабінету Міністрів

- України від 04.08.2017 р. № 455 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2020)
- 115 Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 6-12.
- 116 Пшениця. Технічні умови. ДСТУ 3768:2019. Київ: Держспоживстандарт України, 2019. 15 с.
- 117 Реєстр затверджених експортних потужностей (харчові продукти). Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <http://consumer.gov.ua/ContentPages/Reestri/38/> (дата звернення: 16.11.2019)
- 118 Ринейська Л.С. Інституційне середовище формування міжнародних стратегій економічного розвитку в умовах глобалізації. Ефективна економіка. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua-/pdf/1_2018/70.pdf
- 119 Розпутенко І. В. Зона вільної торгівлі. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 263.
- 120 Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. Зовнішньоекономічна діяльність: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 377 с.
- 121 Рынок молока. Информационно-аналитический бюлетень. Київ: Infagro. 2019. 19 с.
- 122 Самуельсон П. Экономика. Собр. соч.: в 2 т. — М.: МГП Алгон ВНИИСИ, 1992. — Т. 2. — 413 с.
- 123 Сидоренко О. В. Управління розвитком біржового ринку сільськогосподарської продукції: теорія та практика. Київ: ЦП «Компринт». 2015. 352 с.
- 124 Слива Ю.В. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС. Практичні аспекти співпраці з ЄС. Посольство Великої Британії в Україні. 2015. 50 с.
- 125 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Изд-во "Соцэкгиз", 1962. — 684 с.
- 126 Стельмахук А.М. Регулювання економіки: Навч. посіб. — Тернопіль: Астон, 2001. — 362 с.
- 127 Стровский Л. Е. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2003 р. – 823 с.
- 128 Сучасний стан ґрунтів України та шляхи його поліпшення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19240701/-ekologiya/suchasniy_stan_gruntiv_ukrayini_shlyahi_yogo_polipshennya.
- 129 Терехов Є.М. Економічні аспекти зовнішньої політики України в сучасних умовах глобального світу. Механізм регулювання економіки. 2010. – № 3, Т.2. – С.79-83.

- Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства [текст]
 130 навчальний посібник / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 408 с.
- Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата
 131 звернення: 06.02.2020).
- Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ. Державна
 132 фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2020)
- Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою. Державна фіскальна
 133 служба України. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2020)
- Уильямсон, О. Частная собственность и рынок капитала. ЭКО. – 1993. – №
 134 5. – С. 4-11.
- Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення
 135 реформування аграрного сектора економіки» [Електронний ресурс]
 Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
- Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна
 136 переорієнтація: Наукова доповідь / За ред. В. Гееця, О. Борордіної, І.
 Прокопи / НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 56 с. – С. 10.
- Уманців Ю.М., Міняйло О.І. Економічна політика держави за умов
 137 глобальних трансформацій. Економіка України. 2018. № 9. С. 37—49.
- Ушакова Н. Г., Штангей Н. М., Козуб В.О Зовнішньоекономічна
 138 діяльність підприємства: Навч. посіб. – Харків:Видавець Шуст А.І., 2001.-
 232 с.
- Філімоненков О.С. деанси підприємств: Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл.
 139 і доп. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
- Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: Навч. посіб. – 2-ге вид.,
 140 переробл. і доп. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
- Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля:
 141 Навч. посіб. - К.: КНЕУ, 2001. — 488 с.
- Ціни. Аналітичне агентство АПК-інформ. URL: <https://www.apk-inform.com/ru/prices>
 142
- Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні
 143 узагальнення засад економічного розвитку. Науковий вісник
 Ужгородського університету. Серія «Економіка», 2013. Вип. 3(40). С. 98–
 104.
- Шаститко А.Е. Неинституциональная экономическая теория [текст] / А.Е.
 144 Шаститко. – 2-е изд. – Москва: ТЕИС, 1999. – 465 с.
- Шевчук В.Я., Мазаракі А.А., Царенко О.М.; Кириченко О.А Менеджмент
 145 зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 494 с.
- Шегда А.В., Литвиненко Т.М., Нахаба М.П. Економіка підприємства:
 146 Навч. посіб.– К.: Знання-Прес, 2001.– 335 с.

- 147 Шкурупій О.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
- 148 Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
- 149 Щодо меду. Директива Ради ЄС від 20.12.2001 р. № 2001/110/ЄС URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage> (дата звернення: 11.11.2019).
- 150 Юдкевич Борис Беніамінович, Луб'яна Емма Іванівна, Ковальов Євген Володимирович. Промислова власність та зовнішньоекономічна діяльність: Навч. посіб.— К.: Прес, 2000. — 108с.
- 151 Як можна надати коментарі через відділ нотифікацій і обробки запитів. Забезпечення прозорості в рамках системи нотифікацій. Департамент доступу до ринків та взаємодії з СОТ. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 06.01.2020)
- 152 2019 Index of Economic Freedom The Heritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org/index/book/chapter-3>
- 153 Doing Business: Measuring Business Regulations / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/>.
- 154 Eleventh WTO Ministerial Conference. Ministerial conferences. Buenos Aires. Argentina: World Trade Organization. 2017. URL : <https://www.wto.org/english> (дата звернення: 21.12.2019)
- 155 Fragile States Index 2019. The Fund for Peace. URL:<https://www.google.com/search?q=failed+states+index+2019&rlz...>
- 156 Kenneth D. Weiss Building an Import/Export Business – NY, 2007. – 214 p.
- 157 Linnemann H. Econometric Study of International Trade Flows. The Economic Journal. Jun., 1967. Vol. 77. Working Paper no 306. P. 366–368.
- 158 Linnemann H. Econometric Study of International Trade Flows. The Economic Journal. Jun., 1967. Vol. 77. Working Paper no 306. P. 366–368.
- 159 Nairobi Ministerial Declaration. Tenth wto ministerial conference, Nairobi. World Trade Organization. 2015 https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/mc10_e.htm (дата звернення: 06.02.2020)
- 160 Rocznikstatystycznyrolnictwa, 2014. – Warszawa: GłównyUrządStatystyczny, 2015. – 445 s. – S. 395.
- 161 Rocznikstatystycznyrolnictwa, 2015. – Warszawa: GłównyUrządStatystyczny, 2015. – 456 s. – S. 377-378
- 162 The Global Competitiveness Report 2019 – Weforum – World Economic. URL:http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
- 163 Tinbergen J. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy. The Economic Journal. Mar., 1966. Vol. 76. Working Paper No 301. P. 92–95.

- World Production, Markets, and Trade Reports. Browse Data & Analysis.
163 United States Department of Agriculture. URL:
<https://www.fas.usda.gov/data/searchTrade%20Reports> (дата звернення:
15.02.2020)
164 Eurostat. URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

ДОДАТКИ

Додаток А

Інституційне забезпечення експортної діяльності вітчизняних підприємств в частині вимог до якості і безпечності аграрної продукції в ЄС

Назва нормативного документа, стандарту	Сутність задекларованих положень
1	2
Регламент 178/2002 від 28 січня 2002 р. Європейського Парламенту та Ради ЄС Про встановлення загальних принципів і вимог в продовольчому праві, про створення європейського органу з безпеки харчових продуктів і про встановлення процедури забезпечення безпеки харчових продуктів	Встановлює загальні положення для запровадження принципу «простежуваності» (контролю, відстеження) безпечності та якості продовольчих товарів імпортного походження на всіх етапах починаючи від первинного виробництва до збуту та передачі продовольства споживачу. Створює незалежний Європейський орган з безпеки харчових продуктів (European Food Safety Authority — EFSA) з метою надання консультацій державним органам та розробки нормативних документів щодо безпеки харчових продуктів і кормів
Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 852/2004 від 29 квітня 2004 р. щодо гігієни харчових продуктів	Затверджує принципи забезпечення харчової безпеки по всьому харчовому ланцюгу, починаючи з первинного виробництва. Встановлює гігієнічні вимоги для підприємств, господарська діяльність пов'язана із продовольством, на всіх етапах виробництва, обробки та транспортування продуктів харчування та зобов'язує їх впроваджувати, застосовувати та підтримувати процедури засновані на принципах ХАССП.
Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 854/2004 від 29 квітня 2004 р., яким встановлюються спеціальні норми офіційного контролю продуктів тваринного походження, призначених для споживання людьми	Затверджує вимоги до імпорту в країни ЄС продукції тваринного походження, зокрема обов'язковою умовою є те, що підприємства, які виробили, підготували та відвантажили таку продукцію мають бути включені у списки відповідності до правил ЄС, які складаються компетентним органом країни походження товару та узгоджені із контролюючими органами ЄС.
Регламент № 853/2004 від 29 квітня 2004 р. Європейського Парламенту та Ради ЄС Про встановлення спеціальних гігієнічних правил, що застосовуються до продовольчих товарів тваринного походження	Затверджує загальні правила щодо гігієни продовольчих товарів тваринного походження, яких повинні дотримуватися підприємці продовольчого сектора на кожному етапі ланцюга виробництва, переробки та збуту. Поширюється на всі види підприємств включаючи пересувні бойні, та містить вимоги до перевезення худоби на бойню, обробних цехів, забою тварин, зберігання та перевезення м'яса, санітарні вимоги до виробництва сирого молока, вимоги до молочної сировини щодо вмісту мікроорганізмів, соматичних клітин та антибіотиків. Вимоги до підприємств, які займаються виробництвом яйця продуктів, щодо сировини, оснащення, дотримання гігієнічних правил виробничого процесу

Продовження додатка Б.

1	2
Директива 2000/13/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 20 березня 2000 року про зближення законодавства держав-членів, яким регулюється етикетування, представлення та рекламування харчових продуктів	Узагальнення правил ЄС про маркування харчових продуктів, які поширюються на всі види харчової продукції, де викладені основні принципи та вимоги до маркування, затверджено складові обов'язкової інформації для споживача, що має бути зазначена на етикетці, вимоги до торгових назв продукції, що продається в країнах ЄС
Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів	Декларує загальні та специфічні принципи органічного сільськогосподарського виробництва та переробки органічних харчових продуктів, правила виробництва: продукції рослинництва щодо обробітку землі, застосування добрив і біопрепаратів, продукції тваринництва стосовно походження тварин, методів розведення, утримання і господарювання та іншого. Затверджує принципи і основні вимоги до маркування органічної продукції.
Регламент (ЄС) №1169/2011 Європейського Парламенту і Ради від 25 жовтня 2011 року Про надання споживачам інформації про харчові продукти	Встановлює загальні принципи, вимоги та обов'язки стосовно інформації про харчові продукти, зокрема стосовно етикетування (надання інформації) харчових продуктів. Поширюється на всі харчові продукти, правила передбачають обов'язкове маркування походження м'яса свиней, овець, кіз та домашньої птиці
Регламент (ЄС) No 1760/2000 Європейського Парламенту та Ради від 17 липня 2000 р. Про створення системи ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби та щодо маркування яловичини та яловичих продуктів	Запроваджується обов'язкова система маркування яловичини та продуктів із яловичини, що виробляється в ЄС та імпортується до ЄС. Затверджено склад інформації, яку повинна містити етикетка на продукції.
Директива Ради 2001/110/ЄС від 20 грудня 2001 р. щодо меду	Затверджує граничні значення для показників якості меду, зокрема щодо вмісту фруктози, глюкози і сахарози, вологості, нерозчинних у воді речовин, вільних кислот, та інших та органоліптичні показники. Встановлює методи аналізу перевірки меду.
Стандарти та схеми сертифікації визнані GFSI (Глобальна ініціатива з безпечності харчових продуктів)	Вимагається від постачальників торговельних мереж ЄС для гарантування безпечності харчових продуктів. Для виробників первинної продукції застосовуються: GMP+, GlobalGAP, Стандарти виробництва органічної продукції.
GMP +	Система забезпечення безпечності кормів, схема сертифікації включає всі ланки у ланцюгу з моменту збору зернової продукції до торгівлі комбікормовою продукцією
GlobalGAP	Стандарт розроблений Асоціацією європейських роздрібних торговців для фермерів та переробних підприємств, що займаються виробництвом та переробкою овочів, фруктів, риби, комбікормів, молока, м'яса ВРХ, овець, свиней, птиці та інших видів сільськогосподарської продукції

Джерело: сформовано автором.

Додаток В

Наявні експортні потужності суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються виробництвом та переробкою продукції тваринництва в Хмельницькій області

Найменування оператора ринку, підкатегорія виду продукції	Назва країни (країн)
1	2
Молоко і молокопродукти	
ДП "Старокосянтинівський молочний завод" (сухе молоко, масло вершкове, сир твердий)	Азербайджан, Молдова, Туркменістан, Казахстан, Сирія, Туреччина, Нігерія, Російська Федерація, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Білорусія, Грузія, Вірменія, Афганістан, Монголія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Туреччина, Іран, Ірак, Ліван, Йорданія, Ізраїль, Кувейт, Бахрейн, ОАЕ, Єгипет, Лівія, Алжир, Туніс, Марокко, США, Мексика, Бразилія, Аргентина, Народна Республіка Конго, Демократична Республіка Конго, Албанія (AL), Чорногорія (ME), Сербія (RS), Македонія (MK), Ісландія (IS), Катар (QA), Габон (GA) та інші
ПАТ "Хмельницька маслосирбаза" (сухе молоко, масло вершкове, сир твердий, сир м'який)	Російська Федерація, Молдова, Казахстан, Узбекистан, Вірменія, Киргизія, Грузія, Туркменістан, Ізраїль, Іран, Боснія і Герцеговина, Азербайджан, Єгипет, Ємен, Таджикистан, Бангладеш, Сінгапур, Мавританія, В'єтнам, Сполучені Штати Америки, Канада, Федеративна Республіка Нігерія, Південно-Африканська Республіка, Об'єднана Республіка Танзанія, Республіка Кенія, Республіка Конго (CG), Республіка Куба (CU), Республіка Коста-Рика (CR), Мексика (MX), Королівство Пакистан (PK), Турецька Республіка (TR), Південна Корея (KR), Об'єднані Арабські Емірати (AE), Республіка Бенін (BJ), Держава Лівія (LY), Королівство Бахрейн (BH), Королівство Марокко (MA), Республіка Гамбія (GM), Індія (IN), Йорданія (JO), М'янма (MM), Пакистан (PK), Албанія (AL), Сенегал (SN), Малі (ML), Ірак (IQ), Філіппіни (PH), Лівія (LB), Алжир (DZ)
ПП "Ізяславмолпродукт" (масло вершкове)	Республіка Молдова, Туркменістан, Грузія, Єгипет, Сирія, Йорданія, Бангладеш, Сінгапур, Республіка Корея, Таїланд, Ізраїль, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сполучені Штати Америки, Алжир, Азербайджан (AZ), Таджикистан (TJ), Туніс (TN), Узбекистан (UZ), Тайвань (TW), Уругвай (UY), Індонезія (ID), Філіппіни (PH), Аргентина (AR), Еквадор (EC), Бразилія (BR), Мексика (MX), Куба (CU), Шрі-Ланка (LK), Венесуела (VE)
ПП КФ "Прометей Славутський маслоробний комбінат" (сухе молоко, масло вершкове, сир твердий, сироватка, сгущене молоко)	Алжир, Бангладеш, Грузія, Молдова, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Азербайджан, Вірменія, Туркменістан, Таджикистан, Естонія, Литва, Латвія, Єгипет, Сирія, М'янма, Кувейт, Афганістан, Йорданія, Сінгапур, Німеччина, Польща, Бельгія, Франція, Китай, Корея, Таїланд, Ізраїль, Туреччина, Хорватія, Об'єднані Арабські Емірати, Нідерланди, США, Пакистан, Лівія, Ліван, Нігерія, Кот-д'Івуар, Мавританія, Туніс, Аргентина, Бразилія, Ємен, Російська Федерація, Узбекистан, Арсенія, Казахстан, Філіппіни, Тайвань, В'єтнам
ТДВ "Дунаєвецький маслозавод" (масло солодко вершкове)	Марокко (MA), Єгипет (EG), Об'єднані Арабські Емірати (AE), Бангладеш (BD)
ТОВ "Білогір'я молокопродукт" (сири тверді, сичужні, спреди, масло вершкове)	Афганістан, Азербайджан, Алжир, Ангола, Бенін, Вірменія, В'єтнам, Гамбія, Грузія, Гана, Гвінея, Ефіопія, Ірак, Іран, Ізраїль, Киргизстан, Корея, Камерун, Ліберія, Лівія, Монголія, Молдова, Марокко, Мавританія, Нігер, Намібія, Нігерія, Палестина, Пакистан, Туніс, Туркменістан, Таджикистан, Сенегал, Сирія, Узбекистан, Єгипет, ПАР, Філіппіни.
ТОВ "Вінківці сирзавод" (сир, масло)	Молдова
ТОВ "Мілк Ворд" (молоко сгущене)	Узбекистан, Вірменія, Ізраїль, США, Канада, Азербайджан, Республіка Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Киргизстан, Республіка Туніс, Нігерія, Йорданія, Конго, Гана, Індія, Афганістан, Іран, Лівія (LY), Монголія (MN), Республіка Перу (PE), Ангола (AO), Алжир (DZ), Оман (OM), Катар (QA), Гамбія (GM), Сенегал (SN), Ємен (YE), Ірак (IQ), Єгипет (EG), Малі (ML), Бенін (BJ), Марокко (MA), Сирійська Арабська Республіка (SY), Об'єднані Арабські Емірати (AE), Гаїті (HT), Кот-д'Івуар (CI)

Продовження додатку В.

1	2
Філія "Лактіс" ДП "Аромат" (молоко сухе, масло вершкове)	Азербайджан, Вірменія, Туркменістан, Таджикистан, Естонія, Литва, Латвія, Грузія, Єгипет, Сирія, Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати, Нідерланди, Алжир, Пакистан, Нігерія, Кенія, Сомалі, Сенегал, Того, Гвінея, Ліберія, В'єтнам, Лаос, Куба, Іран, Венесуела, Гондурас, Камерун, Мадагаскар, Шрі-Ланка, Оман, Мавританія, Гамбія, Японія, Мозамбік, Ботсвана, Руанда, Непал, Зімбабве
ТОВ "Деражнянський молочний завод" (молоко і молочні продукти)	Єгипет (EG), Азербайджан (AZ), Узбекистан (UZ), Таджикистан (TJ), Туркменістан (TM), Марокко (MA), Алжир (DZ), Монголія (MN), Сирія (SY), Нігерія (NG), Бангладеш (BD), Грузія (GE), Молдова (MD), Туреччина (TR), Вірменія (AM), Киргизстан (KG), Йорданія (JO), Ліван (LB), Албанія (AL), Ірак (IQ), Іран (IR), Кувейт (KW), Нова Зеландія (NZ), Південно-Африканська Республіка (ZA), Камерун (CM), Туніс (TN)
ТОВ "Кобулєтурі-Україна" (сметана, молоко, кефір, сир кисломолочний, спреди)	Грузія
Яйця і яйцепродукти	
ДП "Авангард-Агро" ПАТ "Агрохолдинг Авангард" (яйця курячі)	Ірак (IQ), Грузія (GE), Азербайджан (AZ), Молдова (MD), Сьєрра-Леоне (SL), Об'єднані Арабські Емірати (AE), Лівія (LY), Оман (OM), Гонконг (HK), Катар (QA), Мальдівська Республіка (MV), Ліберія (LR), Алжир (DZ), Афганістан (AF), Вірменія (AM), Гвінея-Бісау (GW), Гвінея (GN), Джибуті (DJ), Йорданія (JO), Конго (CG), Кувейт (KW), Мавританія (MR), Сомалі (SO), Пакистан (PK), Туреччина (TR), Туніс (TN), Саудівська Аравія (SA), Сирія (SY), Марокко (MA), Єгипет (EG), Ліван (LB), Кувейт (KW), Свазіленд (SZ), Сейшельські острови (SC), Сенегал (SN), Гамбія (GM), Центральноафриканська Республіка (CF), Гана (GH), Екваторіальна Гвінея (GQ), Танзанія (TZ), Ефіопія (ET), Бенін (BJ), Камерун (CM), Мадагаскар (MG), Кенія (KE), Мозамбік (MZ), Малі (ML), Гаїті (HT), Нігерія (NG), Габон (GA), Маврикій (MU), Зімбабве (ZW), Судан (SD), Ангола (AO), Демократична Республіка Конго (CD), Намібія (NA)
Філія "Птахофабрика "Авіс" ПрАТ "Агрохолдинг авангард"	Ірак, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Молдова, Туреччина, Сирія, країни Африки, Країни Митного Союзу, Іран, Білорусія, Казахстан, Ізраїль, Йорданія, Туніс, Марокко, Алжир, Ангола, Бенін, Гамбія, Лівія, Ліберія, Нігер, Конго, Судан, Ефіопія, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Габон, Гана, Гвінея-Бісау, Демократична Республіка Конго, Конго, Джибуті, Замбія, Західна Сахара, Зімбабве, Кабо-Верде, Камерун, Кенія, Коморські острови, Кот-Д'Івуар, Лесото, Маврикія, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Свазіленд, Сейшельські острови, Сенегал, Сомалі, Судан, Сьєра-Леоне, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Південно-Африканська Республіка, Саудівська Аравія, Афганістан, Пакистан, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати, Ліван, Кувейт, Оман, Гвінея, Гонконг, Держава Катар, Мальдівська Республіка (MV), Гвінея-Бісау (GW), Гаїті (HT), Мальдіви (MV), Бутан (BT), Малайзія (MY), Мексика (MX), Кіпр (CY), Індонезія (ID), Монголія (MN), Шрі-Ланка (LK), Ємен (YE), Бахрейн (BH), Філіппіни (PH), Малайзія (MY), Сінгапур (SG)

Джерело: сформовано автором за даними джерела [22]

Додаток В1.

**Наявні експортні потужності суб'єктів підприємницької діяльності,
що займаються виробництвом та переробкою продукції окремих видів
продукції тваринництва в Хмельницькій області**

Найменування підприємства, вид продукції	Назва країни (країн)
М'ясо і м'ясопродукти	
ПрАТ "Агрохолдинг "Авангард" (м'ясо птиці)	Намібія (NA), Єгипет (EG), В'єтнам (VN), Кенія (KE), Гонконг (HK), Танзанія, (TZ), Зімбабве (ZW), Ліберія (LR), Ірак (IQ), Нігерія (NG), Руанда (RW), Малаві (MW), Бурунді (BI), Уганда (UG) та інші
ТОВ "ЗІЛКО" (яловичина, субпродукти яловичі)	Іран(IR), Єгипет (EG), Гонконг (HK), Туркменістан (TM), Узбекистан (UZ), В'єтнам (VN), Таджикистан (TJ), Афганістан (AF)
ТзОВ "Успіх СВ-2016" (м'ясо яловичини)	Азербайджан (AZ)
ТОВ "Верест" (м'ясо яловичини)	Республіка Молдова, Республіка Грузія
ТОВ "Шепетівський м'ясокомбінат" (м'ясо яловичини, напівтуші)	Російська Федерація, Молдова
Філія "Волочиський консервний завод" ТОВ "Славпродукт" (м'ясні консерви)	Туркменістан, Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Республіка Молдова, Узбекистан, Таджикистан
ТОВ "ЗТ МІТТРЕЙД" (м'ясо яловичини)	Туркменістан (TM), Узбекистан (UZ), В'єтнам (VN), Таджикистан (TJ), Афганістан (AF), Іран (IR), Єгипет (EG), Гонконг (HK)
Мед бджолиний, продукти бджільництва	
ТзОВ "ЮКРЕЙНІАН БІ"	Австрія (AT), Бельгія (BE), Болгарія (BG), Іспанія (ES), Італія (IT), Кіпр (CY), Латвія (LV), Литва (LT), Німеччина (DE), Польща (PL), Португалія (PT), Швеція (SE), США (US), Канада (CA), Ізраїль (IL), ОАЕ (AE), Саудівська Аравія (SA), Сінгапур (SG) та інші
ТОВ "Бартнік"	Німеччина, Польща, Росія, Люксембург, Країни ЄС, Болгарія, Канада, США, Республіка Білорусь, Алжир, Ізраїль, Катар, Лівія, Грузія, Республіка Афганістан, Азербайджан, Ірак, Іран, Китайська Народна Республіка, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Туреччина, Оман (OM)
ТОВ "Денчер'с мед"	Республіка Польща (PL), Королівство Саудівської Аравії (SA), Туреччина (TR), Індія (IN), Катар (QA), Південна Корея (KR), Німеччина (DE), Франція (FR), Іспанія (ES)
ФОП "Савицький Ю.В."	Республіка Білорусь
Моллюски охолоджені	
ФГ "СНАЙЛС УА" (равлик охолоджений)	Іспанія (ES), Італія (IT), Польща (PL), Франція (FR)

Джерело: сформовано автором за даними [114]

Додаток В2.

**Наявні експортні потужності суб'єктів підприємницької діяльності,
що займаються виробництвом та переробкою продукції окремих видів
продукції тваринництва в Хмельницькій області**

Найменування підприємства, вид продукції	Назва країни (країн)
М'ясо і м'ясопродукти	
ПрАТ "Агрохолдинг "Авангард" (м'ясо птиці)	Намібія (NA), Єгипет (EG), В'єтнам (VN), Кенія (KE), Гонконг (HK), Танзанія, (TZ), Зімбабве (ZW), Ліберія (LR), Ірак (IQ), Нігерія (NG), Руанда (RW), Малаві (MW), Бурунді (BI), Уганда (UG) та інші
ТОВ "ЗІЛКО" (яловичина, субпродукти яловичі)	Іран(IR), Єгипет (EG), Гонконг (HK), Туркменістан (TM), Узбекистан (UZ), В'єтнам (VN), Таджикистан (TJ), Афганістан (AF)
ТзОВ "Успіх СВ-2016" (м'ясо яловичини)	Азербайджан (AZ)
ТОВ "Верест" (м'ясо яловичини)	Республіка Молдова, Республіка Грузія
ТОВ "Шепетівський м'ясокомбінат" (м'ясо яловичини, напівтуші)	Російська Федерація, Молдова
Філія "Волочиський консервний завод" ТОВ "Славпродукт" (м'ясні консерви)	Туркменістан, Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Республіка Молдова, Узбекистан, Таджикистан
ТОВ "ЗТ МІТТРЕЙД" (м'ясо яловичини)	Туркменістан (TM), Узбекистан (UZ), В'єтнам (VN), Таджикистан (TJ), Афганістан (AF), Іран (IR), Єгипет (EG), Гонконг (HK)
Мед бджолиний, продукти бджільництва	
ТзОВ "ЮКРЕЙНІАН БІ"	Австрія (AT), Бельгія (BE), Болгарія (BG), Іспанія (ES), Італія (IT), Кіпр (CY), Латвія (LV), Литва (LT), Німеччина (DE), Польща (PL), Португалія (PT), Швеція (SE), США (US), Канада (CA), Ізраїль (IL), ОАЕ (AE), Саудівська Аравія (SA), Сінгапур (SG) та інші
ТОВ "Бартнік"	Німеччина, Польща, Росія, Люксембург, Країни ЄС, Болгарія, Канада, США, Республіка Білорусь, Алжир, Ізраїль, Катар, Лівія, Грузія, Республіка Афганістан, Азербайджан, Ірак, Іран, Китайська Народна Республіка, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Туреччина, Оман (OM)
ТОВ "Денчер'с мед"	Республіка Польща (PL), Королівство Саудівської Аравії (SA), Туреччина (TR), Індія (IN), Катар (QA), Південна Корея (KR), Німеччина (DE), Франція (FR), Іспанія (ES)
ФОП "Савицький Ю.В."	Республіка Білорусь
Молюски охолоджені	
ФГ "СНАЙЛС УА" (равлик охолоджений)	Іспанія (ES), Італія (IT), Польща (PL), Франція (FR)

Джерело: сформовано автором за даними [114]

Додаток Г.

**Формування інституційного підґрунтя розвитку
зовнішньоекономічних відносин між Україною, країнами Перської
затоки та Китаю в аграрній сфері**

Назва документа	Реквізити документа
Китай	
Угода між Урядом України та Урядом КНР про торговельно-економічне співробітництво	08.08.1992 р.
Угода між Урядом України та Урядом КНР про співробітництво в галузі оцінки відповідності продукції, що експортується та імпортується	01.04.1997 р.
Угода про співробітництво в галузі сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Міністерством сільського господарства КНР	12.04.2007 р.
Угода про створення спільної Ділової ради між Торгово-промисловою палатою України та Китайським комітетом сприяння міжнародній торгівлі	02.09.2010 р.
Програма українсько-китайського інвестиційного співробітництва в агропромисловому комплексі між Міністерством аграрної політики та продовольства України й Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міністерством комерції КНР й Міністерством сільського господарства КНР	№ 156_0004-17 від 05.12.2017
Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та Генеральним митним управлінням Китайської Народної Республіки щодо співробітництва та сприяння імпорту та експорту м'яса птиці між Україною та Китаєм	№ 156_002-18 від 07 червня 2018 р.
Королівство Саудівська Аравія	
Угода про торговельно-економічне, науково-технічне та інвестиційне співробітництво між Україною та КСА	19.06.2003
Меморандум про взаєморозуміння між ТПП України та Радою ТПП КСА щодо створення Українсько-саудівської ділової ради	24.05.2005
Угода між Урядом України та Урядом КСА про сприяння та взаємний захист інвестицій	18.02.2009
Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Урядом КСА про інвестиційне співробітництво у сфері сільського господарства	01.11.2017
ОАЕ	
Угода між Урядом України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про економічне, торговельне і технічне співробітництво	№ 784_004 від 20 березня 1995 р.
Угода між Урядом України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про сприяння та захист інвестицій	№ 784_002 від 22 січня 2003 р.
Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Міністерством з питань зміни клімату та захисту навколишнього середовища Об'єднаних Арабських Еміратів щодо співробітництва у сфері сільського господарства та безпечності харчових продуктів	№ 784_001-19 від 20 лютого 2019 року

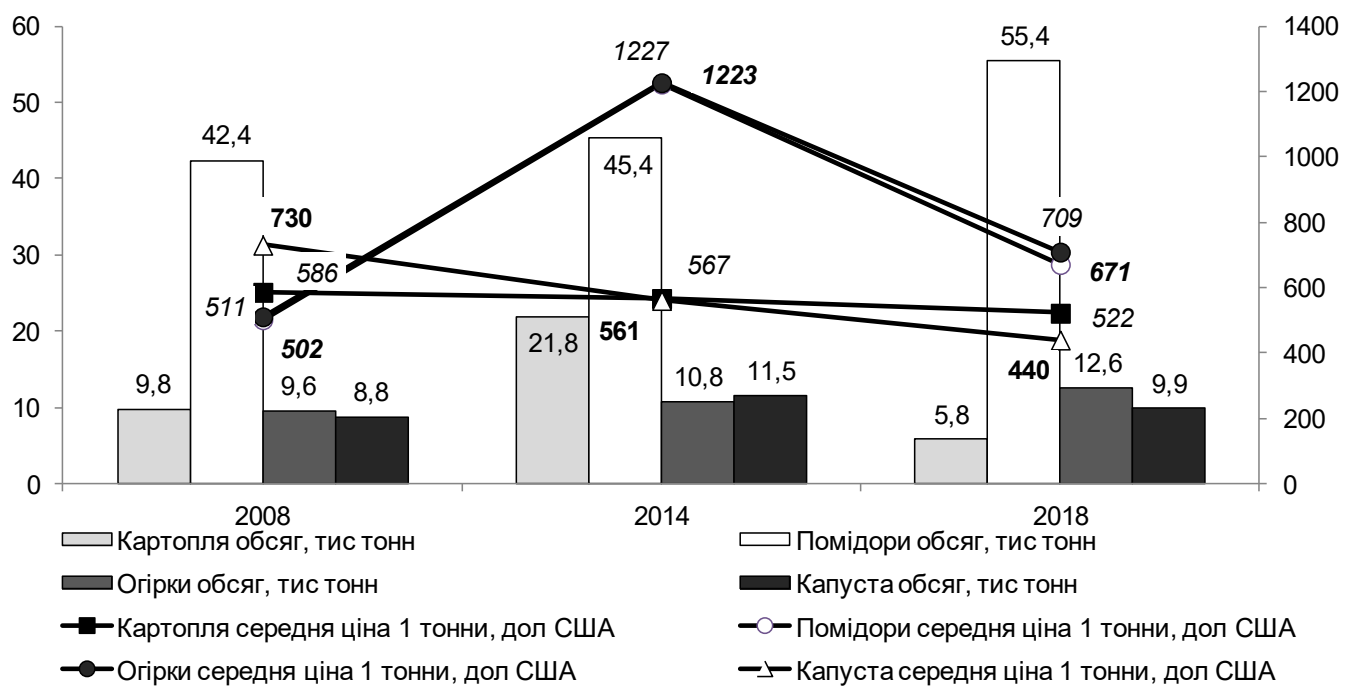
Джерело: складено автором за даними [105-107]

Додаток Д.
**Співставлення окремих показників якості м'якої пшениці в Україні та
 країнах ЄС**

Назва показника	Україна (ДСТУ 3768:2019) Варіації показника залежно від класу (1- 4 клас)	Вимоги країн ЄС
Натура, г/л, не менше ніж	775-730 (для 4 класу необмежено)	730
Вологість, не більше, %	14	14,5
Масова частка білку, не менше, %	14,0-11,0 (для 4 класу необмежено)	10,5
Число падіння, с	220-180 (для 4 класу необмежено)	220
Зернова домішка, не більше, %	5,0-15,0	7
Смітна домішка, не більше, %	1,0-3,0	3
шкідлива	0,1-0,2	0,1
зіпсоване зерно	0,3-1,0	не більше за смітну домішку
в т.ч. пошкоджені фузаріозом	0,3-1,0	
Зерна пошкоджені клопом черепашкою, %	1-2 (для 4 класу необмежено)	

Складено автором за даними джерел 29-30 до розділу 2.

Додаток Е.

Динаміка обсягів та середніх цін імпорту основних видів свіжих овочів в Україні протягом 2008-2018 рр

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток Ж1.

Основні експортери на світовому ринку окремих видів аграрної продукції та місце України у ньому у 2018 році

Продукція	Країни	Обсяги експорту, млн. тонн	Частка у світовому експорті, %
Пшениця	РФ	34,5	18,8
	ЄС	29	15,8
	США	25,8	14,1
	Канада	24,5	13,4
	Україна	20	10,9
Кукурудза	США	47	27,2
	Бразилія	36	20,8
	Аргентина	33,5	19,4
	Україна	30	17,3
Ріпак	Канада	10	66,7
	Україна	2,8	18,7
Соняшникова олія	Україна	6	52,9
	РФ	2,75	24,3
Соєві боби	Бразилія	76	50,2
	США	48,3	26,4
	Аргентина	8,8	4,8
	Україна	1,9	1,0

Джерело: складено автором за даними [140]

Додаток Ж 2.

Зміни у експортно-імпортних потоках основних видів сільськогосподарської продукції і продовольства через призму внутрішнього ринку

Види продукції	Обсяги експорту, тис. тонн	Обсяги імпорту, тис. тонн	Частка експорту у виробництві, %	Частка імпорту у фонді споживання, %
2018 рік				
Зерно	42940	280	61,3	5,0
Овочі	434	188	4,4	2,7
Олія	5986	259	95,9	51,7
Плоди	331	878	10,9	35,9
Молоко	807	180	8,0	2,2
М'ясо	399	283	16,9	12,7
Яйця	186	4	20,0	0,6
2018 рік до 2004 року (%; +,- в.п.)				
Зерно	5,5 рази	32,0	42,7	-9,7
Овочі	5,1 рази	4,2 рази	3,2	1,9
Олія	6,7 рази	98,1	33,3	10,1
Плоди	1,6 рази	2,7 рази	0,5	15,4
Молоко	38,0	2,2 рази	-7,5	1,4
М'ясо	3,6рази	77,3	10,1	-7,4
Яйця	186 разів	100	19,8	-0,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Додаток Ж 3.

Тенденції у експорті та імпорті зерна за основними видами

Види продукції	2004 рік		2018 рік		Відношення 2018 р. до 2004 р. (% , разів)	
	Кількість, тис тонн	Ціна, дол США за 1 тонну	Кількість, тис тонн	Ціна, дол США за 1 тонну	Кількість	Ціна
Експорт						
Пшениця	2553,9	113,1	16373,4	183,5	6,4 рази	162
Ячмінь	3710,4	99,9	3597,5	189,5	97	190
Кукурудза	1233,9	136,9	21434,4	163,6	17 разів	120
Просо	33,5	114,8	25,2	311,9	75	2,7рази
Овес	22,6	95,1	8,1	218,1	36	2,3 рази
Імпорт						
Пшениця	593,2	185,6	4,0	694,7	0,7	3,7 рази
Ячмінь	23,7	215,1	7,4	333,1	31,2	155
Кукурудза	14,0	1695,0	37,4	3813,2	2,7 рази	2,3 рази
Рис	102,3	253,0	86,5	444,9	84,6	176
Гречка	0,1	234,9	11,5	200,2	115 разів	85

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток Ж 4.

Тенденції у експортних поставках продуктів переробки насіння олійних культур з України у 2008-2018 рр

Показники	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%
Олія соняшникова				
Обсяг, тис тонн	1193,9	4094,0	5139,4	430,5
Середня ціна 1 тонни, дол США	1172	810	725	61,9
Олія ріпакова				
Обсяг, тис тонн	35,3	100,4	144,3	409,1
Середня ціна 1 тонни, дол США	1115	824	774	69,4
Олія соєва				
Обсяг, тис тонн	9,6	121,6	214,7	22 рб
Середня ціна 1 тонни, дол США	1255	786	710	56,6
Макуха з насіння соняшнику				
Обсяг, тис тонн	1295,6	3791,4	4297,4	331,7
Середня ціна 1 тонни, дол США	207	237	205	99,1
Макуха з насіння ріпаку				
Обсяг, тис тонн	31,3	-	115,2	368,5
Середня ціна 1 тонни, дол США	145	-	237	163,4
Макуха отримана під час вилучення соєвої олії				
Обсяг, тис тонн	1,0	108,8	414,5	39 рб
Середня ціна 1 тонни, дол США	618	511	390	63,1

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Додаток Ж 5.

**Динаміка експорту та імпорту молока і молокопродуктів в Україні
протягом 2008-2018 рр**

Показники	Експорт				Імпорт			
	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%
Молоко та вершки без додання цукру								
Обсяг, тис тонн	16,4	6,9	20,8	127,2	1,2	2,3	1,3	108,2
Середня ціна 1 тонни, дол США	833	680	708	85,0	2582	1676	1560	60,4
Молоко та вершки з доданням цукру								
Обсяг, тис тонн	80,3	49,9	35,5	44,3	0,3	4,0	2,4	753,7
Середня ціна 1 тонни, дол США	2590	2429	1665	64,3	4532	3077	2422	53,4
Масло вершкове								
Обсяг, тис тонн	5,0	5,3	28,6	567,4	0,5	6,7	0,4	79,7
Середня ціна 1 тонни, дол США	3270	3840	4236	129,6	3437	4471	5758	167,5
Сири всіх видів, в тому числі кисломолочний								
Обсяг, тис тонн	77,4	19,5	8,3	10,8	13,1	11,8	13,7	104,6
Середня ціна 1 тонни, дол США	5200	6171	3691	71,0	4041	5747	4869	120,5

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток Ж 6.

Оцінка результативності експорту кукурудзи сільськогосподарським підприємством Черкаської області за умов дії валютних ризиків

Показники	2013	2018*	За умов дії валютних ризиків	
			При девальвації в 1,2 рази	При ревальвації в 1,2 рази
Витрати на мінеральні добрива в розрахунку на 1 тонну, грн	160	409	488	409
Витрати на пально-мастильні матеріали в розрахунку на 1 тонну, грн	96	215	247	215
Повна собівартість 1 тонни, грн	1186	2610	2774	2610
Ціна за умовою поставки FOB, дол за 1 тонну без ПДВ	229	173	173	173
Ціна за умовою поставки FOB, грн за 1 тонну без ПДВ	1832	4533	5439	3777
Курс долара США до гривні, грн за 100 дол	799	2620	3144	2183
Експортні витрати				
Транспортування продукції до елеватора	65	75	75	75
Приймання, доробка продукції на елеваторі	48	55	55	55
Завантаження у залізничний транспорт	45	90	90	90
Транспортування залізничним	184	400	400	400

транспорт				
Сертифікат якості і кількості незалежного сюрвеєра	8	26	31	22
Транспортно-експедиторські послуги в порту, митне оформлення	18	27	32	22
Перевалка продукції	136	367	440	306
Фумігація	6	20	24	16
Разом експортних витрат	510	1060	1147	986
Прибуток отриманий в результаті експортної діяльності, грн	136	863	1518	181

Розраховано автором

* Курс долара станом на квітень 2018 року, за умов експорту 1000 т кукурудзи

Додаток Ж

Динаміка експорту та імпорту основних видів фруктів, горіхів та винограду в Україні протягом 2008-2018 рр

Показники	Експорт				Імпорт			
	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%
Яблука свіжі								
Обсяг, тис тонн	19,9	19,7	42,4	213,2	176,9	47,1	2,4	1,3
Середня ціна 1 тонни, дол США	361	268	354	98,0	310	533	488	157,2
Груші								
Обсяг, тис тонн	0,5	0,5	0,6	120,3	6,9	4,7	1,9	28,0
Середня ціна 1 тонни, дол США	527	215	317	60,1	439	1209	1203	273,8
Абрикоси								
Обсяг, тис тонн	0,24	0,01	0,13	52,9	2,8	2,6	2,1	74,7
Середня ціна 1 тонни, дол США	429	371	738	171,7	648	1024	1017	156,8
Вишні та черешні								
Обсяг, тис тонн	1,5	1,6	3,7	247,4	0,30	0,12	0,06	19,0
Середня ціна 1 тонни, дол США	1233	1049	800	64,9	870	1557	1418	162,9
Горіхи волоські без шкаралупи								
Обсяг, тис тонн	18,5	25,3	31,2	168,4	0,082	0,001	0,013	15,4
Середня ціна 1 тонни, дол США	4514	3169	3473	76,9	5198	27048	7118	136,9
Виноград свіжий								
Обсяг, тис тонн	0,15	0,04	0,09	60,5	58,9	24,1	27,0	45,8
Середня ціна 1 тонни, дол США	454	1153	509	112,1	760	1185	702	92,3

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток 3

Найбільші експортери молока та молокопродуктів з України у 2018 році

Назва підприємства	Частка у експортних поставках, %	Назва підприємства	Частка у експортних поставках, %
Молоко та вершки згущені		Вершкове масло	
ПАТ «ВМЗ «Рошен»	22,2	ТЗОВ «Доменік»	10,9
ПАТ «Ічнянський молочно-консервний комбінат»	14,4	ТОВ «ОМПК Славія»	8,4
ПП «Білоцерківська агропромислова група»	7,6	ПАТ «ВМЗ «Рошен»	8,2
ПАТ «Куп'янський молочноконсервний комбінат»	6,4	ТЗОВ «Яготинський маслозавод»	7,3
ДП «Староконстянтинівський молочний завод»	6	ТЗОВ «Рожищенський сир завод»	5,9
ДП «Ружин молоко»	4,6	ТЗОВ «Мілкіленд інтермаркет»	5,3
Сири всіх видів		Маслянка, кефір, йогурт	
ТЗОВ Комо-експорт	23,8	ДП «Лакталіс Україна»	42
ДП «Лакталіс Україна»	14,8	ТЗОВ «Фуд девелопмент»	14,1
ПАТ «Бель Шостка Україна»	12,6	ТЗОВ «Клуб сиру»	11,4
ТЗОВ Мілкіленд інтермаркет»	6,6	ТОВ «Данон Дніпро»	9,3
ТЗОВ «Клуб сиру»	5,1	ПАТ «Комбінат «Придніпровський»	8,4
ТДВ «Баштанський сирзавод»	4,8	ТЗОВ «Молочна компанія «Галичина»	6,2
ДП «Старокостянтинівський молочний завод»	3,6	ПрАТ «Хмельницька маслосирбаза»	3,3

Джерело: Складено автором за даними Ukrainian Food Export Board

Додаток И

**Динаміка експорту та імпорту основних видів м'яса та м'ясопродуктів в
Україні протягом 2008-2018 рр**

Показники	Експорт				Імпорт			
	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%	2008	2014	2018	2018 р. до 2008 р. ,%
Яловичина (свіжа та охолоджена)								
Обсяг, тис тонн	0,001	6,4	15,8	1158 рб	0,13	0,16	0,23	181,9
Середня ціна 1 тонни, дол США	12270	3710	2880	23,5	2843	7918	7042	247,7
Яловичина (морожена)								
Обсяг, тис тонн	16,8	15,1	26,0	154,6	18,7	1,8	1,1	6,1
Середня ціна 1 тонни, дол США	3726	3408	3054	82,0	1032	3599	3588	347,6
Свинина (свіжа та охолоджена)								
Обсяг, тис тонн	0,01	9,4	1,8	180 рб	178,8	30,6	28,6	16,0
Середня ціна 1 тонни, дол США	11495	2807	2149	18,7	2327	2620	1818	78,1
Свинина (морожена)								
Обсяг, тис тонн	0,0	1,8	1,2	505 рб	50,1	26,9	12,7	25,4
Середня ціна 1 тонни, дол США	13127	3813	2482	18,9	2269	2639	1829	80,6
М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці								
Обсяг, тис тонн	8,4	174,7	329,0	39 рб	256,1	61,0	130,5	50,9
Середня ціна 1 тонни, дол США	1325	1580	1540	116,2	1351	945	398	29,4

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

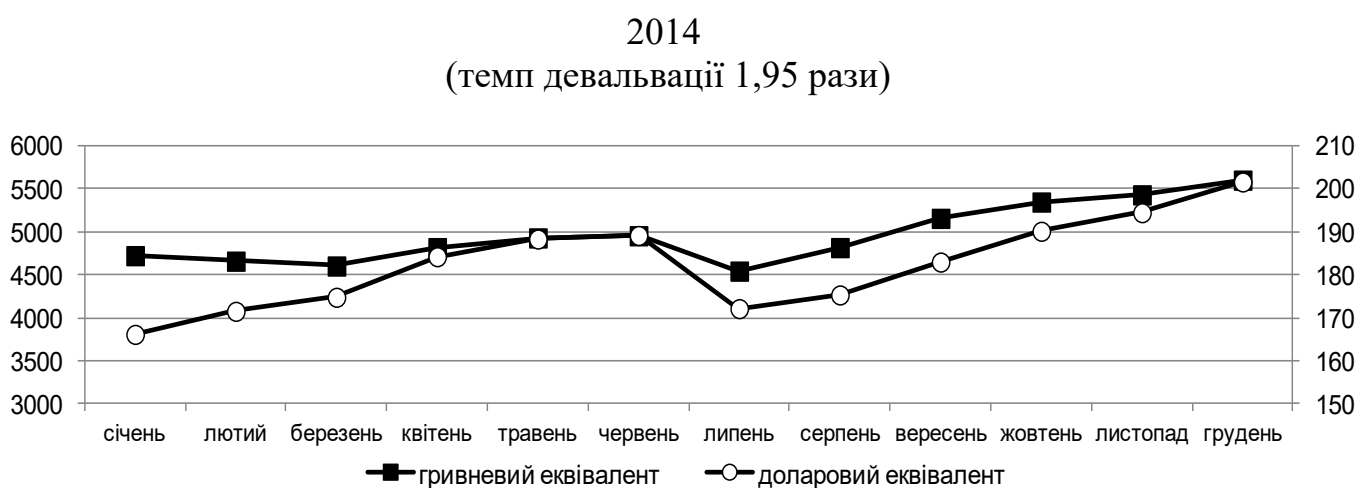
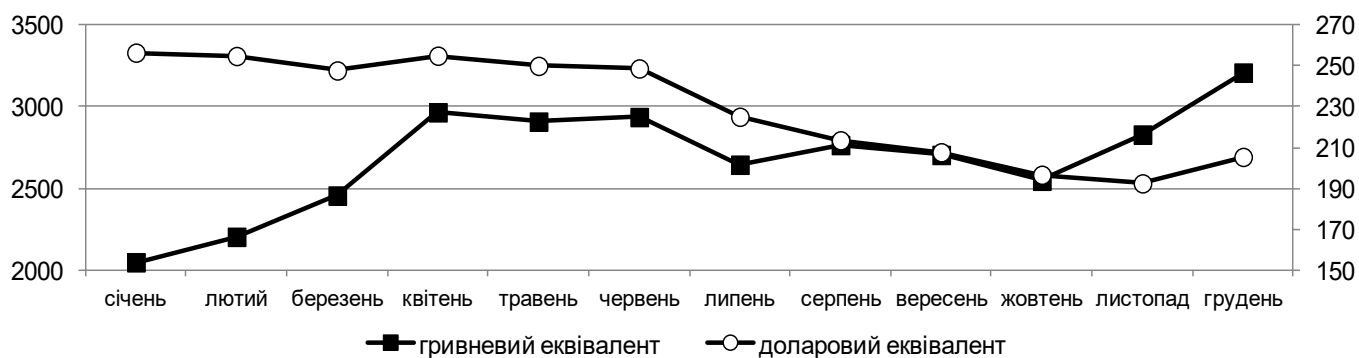
Додаток К

Найбільші експортери м'яса та м'ясопродуктів з України у 2018 році

Назва підприємства	Частка у експортних поставках, %	Назва підприємства	Частка у експортних поставках, %
яловичина			
Свіжа або охолоджена		Морожена	
ПрАТ «Агропродукт»	31	ТОВ «Лубним'ясо»	10,8
ТОВ «Газагропром»	10,3	ПП «Рачинм'ясопром»	9,1
ПП «Торнадозахід»	8,9	ПрАТ «Агропродукт»	6,6
ТзОВ «Конотопм'ясо»	8,1	ПАТ «Прилуцький м'ясокомбінат-Агропереробка»	6,6
ТзОВ «Візит»	7,5	ТзОВ «Продм'ясоторг»	5,7
Свинина		М'ясо птиці	
ПрАТ «АПК інвест»	71	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	87
ТзОВ «Євро-комерс»	23	ТОВ «М'ясопереробний комплекс ЛТД»	2,5
ТзОВ «Альфа фуд трейд»	1,9	ТзОВ «Птахокомплекс Губин»	2,5
ТОВ «Амтек трейд»	1,4	ТОВ «Агро-овен»	1,8

Джерело: складено автором за даними Ukrainian Food Export Board

Додаток Л

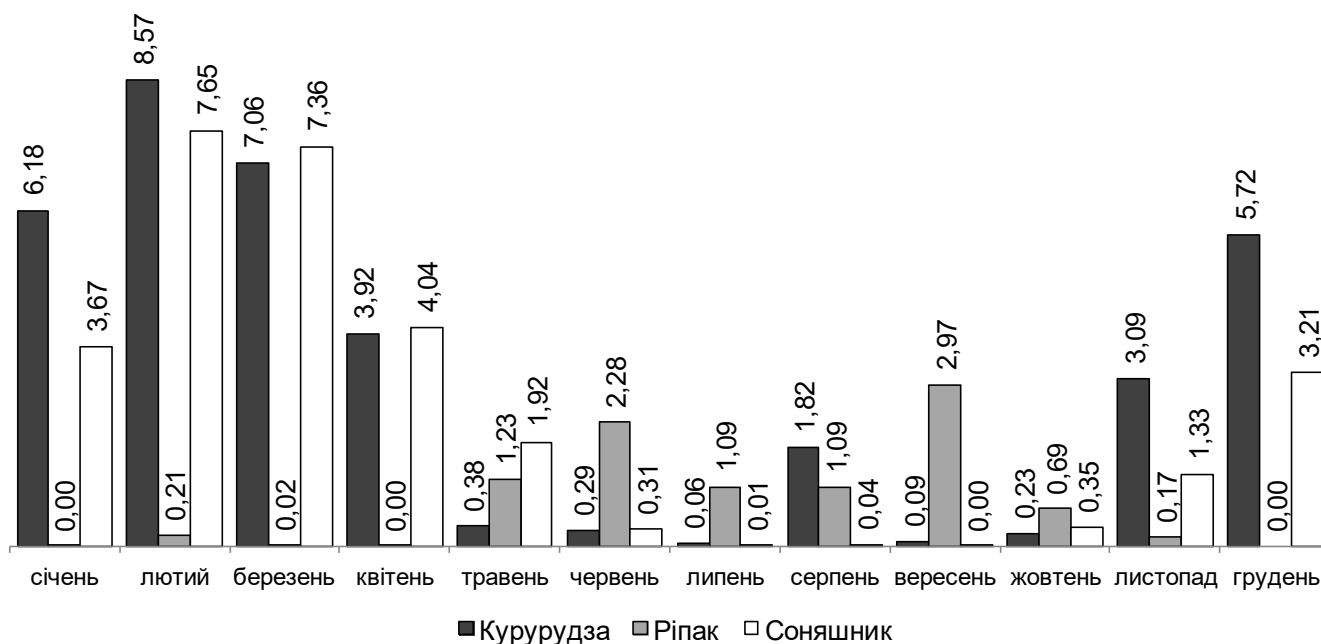

2018
(темп ревальвації 2,2%)

Помісячна динаміка середньої вартості 1 тонни експорту пшениці у періоди із різним рівнем стабільності курсу національної валюти

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток М

**Динаміка помісячних обсягів імпорту основних видів зернових та
олійних культур в Україну у 2018 р., тис тонн**

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України.

Додаток Н 1.

**Динаміка прямих інвестицій з країн ЄС в Україну з часу підписання
Угоди з країнами ЄС**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. у % до 2014 р.
Прямі інвестиції в економіці України з країн ЄС, млн дол. США	35576	33042	26099	27466	24743	69,5
в тому числі в сільському господарстві	703	503	421	423	481	68,4
в харчовій промисловості	2342	2116	1964	2092	2335	99,7
Частка прямих інвестицій з країн ЄС, %						
в тому числі в сільському господарстві	65	68	84	82	73	7,8
в харчовій промисловості	66	73	86	92	85	19,7

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток Н 2.

Результативні показники зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері внаслідок зміни інституційного середовища

Показники	2008	2014	2018	2014 р. у % до 2008 р.	2018 р. до 2014 р., %
Вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві, дол США	3262,3	5392,0	6335,7	165,3	117,5
в тому числі зернові культури	1114,9	2116,9	2464,8	189,9	116,4
насіння олійних рослин	429,3	545,9	665,2	127,2	121,8
жири та олії	585,7	1236,3	1530,7	211,1	123,8
Вартість аграрного імпорту в розрахунку на одну особу, дол США	139,8	132,3	119,7	94,7	90,5
Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство в розрахунку на 1 зайнятого, дол США	142,6	251,3	197,0	176,2	78,4
Вартість аграрного експорту в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, дол США	596,5	915,6	1023,2	153,5	111,8
Витрати на виробництво зернових в розрахунку на 1 га зібраної площі, дол США	323,3	513,2	575,6	158,8	112,2
Витрати на виробництво олійних в розрахунку на 1 га зібраної площі, дол США	336,7	526,7	568,3	156,4	107,9

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток Н 3.

Географічна структура експорту окремих видів продукції рослинництва та продукції її переробки під впливом змін інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Країни	2008		2014		2018	
	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %
Пшениця						
Всього	7511,3	100	10543,8	100	16373,4	100
Іспанія	1902,2	25,3	685,2	5,6	829,9	5,1
Єгипет	1045,6	13,9	2843,1	28,4	1396,3	8,5
Ізраїль	640,3	8,5	387,9	3,5	560,9	3,4
Корея	593,8	7,9	499,2	4,1	925,1	5,6
Марокко	43,0	0,6	491,6	4,9	1385,2	8,5
Індонезія	11,3	0,2	312,2	3,0	2606,4	15,9
Філіппіни	183,7	2,4	278,5	2,3	1754,9	10,7
Країни ЄС	2781,2	37,0	1006,0	9,5	1415,9	8,6
Кукурудза						
Всього	2811,7	100	17556,5	100	21434,4	100
РФ	317,0	11,3	-	-	-	-
Італія	218,9	7,8	1230,1	7,0	1771,0	8,3
Єгипет	176,0	6,3	2192,9	12,5	2434,5	11,4
Іспанія	143,3	5,1	2594,9	14,8	3060,5	14,3
Китай	-	-	1610,5	9,2	2878,9	13,4

Нідерланди	46,1	1,6	1422,7	8,1	3178,1	14,8
Країни ЄС	1259,1	44,8	7500,0	42,7	11415,7	53,3
Соняшникова олія						
Всього	1339,6	100	4342,1	100	5585,3	100
Індія	58,4	4,9	1702,6	41,6	2457,9	47,8
Китай	-	-	397,6	9,7	452,8	8,8
Іспанія	31,8	2,7	208,5	5,1	323,8	6,3
Нідерланди	143,1	12,0	186,9	4,6	319,7	6,2
Італія	84,7	7,1	175,4	4,3	306,5	6,0
Єгипет	100,3	8,4	214,9	5,2	100,2	1,9
Туреччина	181,3	15,2	187,1	4,6	74,1	1,4
Країни ЄС	453,9	33,9	736,7	17,0	1248,5	22,4
Ріпак						
Всього	2387,1	100	2036,7	100	2440,6	100
Німеччина	123,0	5,2	-	-	732,2	30,0
Бельгія	375,6	15,7	369,2	18,1	697,3	28,6
Франція	330,9	13,9	281,9	13,8	319,3	13,1
Нідерланди	658,8	27,6	298,2	14,6	171,8	7,0
Польща	227,1	9,5	123,0	6,0	115,9	4,7
Португалія	33,5	1,4	179,7	8,8	99,3	4,1
Пакистан	98,0	4,1	430,4	21,1	-	-
Країни ЄС	2088,9	87,5	1348,1	66,2	2140,4	87,7

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Додаток Н

**Специфікація окремих видів аграрної продукції для цінового
моніторингу Світового банку (The Pink Sheet)**

Опис товару	Джерело
Олії та шроты	
Soybean oil, Dutch crude degummed, FOB NW Europe beginning January 1999; previously crude, f.o.b. ex-mill Netherlands, nearest forward.	IHS Markit Agribusiness UK Ltd; Bloomberg; ISTA Mielke GmbH, Oil World; US Department of Agriculture; World Bank.
Soybeans, US No. 2 yellow meal, CIF Rotterdam beginning December 2007; previously US origin, nearest forward.	IHS Markit Agribusiness UK Ltd; Bloomberg; ISTA Mielke GmbH, Oil World; US Department of Agriculture; World Bank.
Зернові	
Barley (US) feed, No. 2, spot, 20 days To-Arrive, delivered Minneapolis from May 2012 onwards; during 1980 - 2012 April Canadian, feed, Western No. 1, Winnipeg Commodity Exchange, spot, wholesale farmers' price	Bloomberg; US Department of Agriculture; World Bank.
Maize (US), no. 2, yellow, f.o.b. US Gulf ports	Bloomberg; US Department of Agriculture; World Bank.
Wheat (US), no. 1, hard red winter, ordinary protein, export price delivered at the US Gulf port for prompt or 30 days shipment	Bloomberg; US Department of Agriculture; World Bank.
Інші види продовольства	
Meat, beef (Australia/New Zealand), mixed trimmings 85%, East Coast, 7-45 day deferred delivery, FOB port of entry, beginning January 1995; previously cow forequarters	Meat & Livestock Australia, Meat and Livestock Weekly; The National Provisioner; Urner Barry; US Department of Agriculture; World Bank.
Meat, chicken (US), Urner Barry North East weighted average for broiler/fryer, whole birds, 2.5 to 3.5 pounds, USDA grade "A" from 2013 onwards; 1980-2012, Georgia Dock weighted average, 2.5 to 3 pounds, wholesale; previously World Bank estimates.	Bloomberg; Urner Barry; US Department of Agriculture; World Bank.
Sugar (world), International Sugar Agreement (ISA) daily price, raw, f.o.b. and stowed at greater Caribbean ports	Bloomberg; International Sugar Organization; Thomson Reuters Datastream; World Bank.

Джерело: сформовано автором за даними World Bank

Додаток П

Кореляційно-регресійна модель впливу кон'юнктури світового ринку на динаміку внутрішніх цін аграрної продукції

Додаток П.1

Результати кореляційно-регресійного аналізу. Вид продукції: насіння соняшнику

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,78332
R-квадрат	0,61359
Нормированный R-квадрат	0,609838
Стандартная ошибка	49,19135
Наблюдения	105

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	395771,4	395771,4	163,5562	5,38E-23
Остаток	103	249238,2	2419,789		
Итого	104	645009,6			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	215,1725	17,10987	12,57593	1,55E-22	181,2391	249,1059
X ₁	0,204027	0,015953	12,78891	5,38E-23	0,172387	0,235667

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,78332	1

	Y	X ₁
Среднее	425,1998	1029,41
Стандартная ошибка	7,685494	29,50692
Медиана	395,1	896,82
Мода	573,0014	873
Стандартное отклонение	78,75287	302,3559
Дисперсия выборки	6202,015	91419,1
Эксцесс	-0,13614	-0,50428
Асимметричность	1,003925	0,970703
Интервал	305,7894	1016,61
Минимум	306,0062	688,13
Максимум	611,7957	1704,74
Сумма	44645,97	108088,1
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.2
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: соняшникова олія

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,873243102
R-квадрат	0,762553515
Нормированный R-квадрат	0,760248209
Стандартная ошибка	142,5964082
Наблюдения	105

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	6726032,793	6726033	330,782	6,21855E-34
Остаток	103	2094374,771	20333,74		
Итого	104	8820407,564			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	353,0905987	49,59827655	7,119009	1,51E-10	254,7241179	451,4571
X ₁	0,841093655	0,046245923	18,18741	6,22E-34	0,749375776	0,932812

	<i>Y</i>	<i>X₁</i>
Y	1	
X ₁	0,873243102	1

	<i>Y</i>	<i>X₁</i>
Среднее	1218,921138	1029,41
Стандартная ошибка	28,42058462	29,50692
Медиана	1053,849227	896,82
Мода	1612,661078	873
Стандартное отклонение	291,2243314	302,3559
Дисперсия выборки	84811,61119	91419,1
Эксцесс	-1,450117446	-0,50428
Асимметричность	0,486410225	0,970703
Интервал	1071,96371	1016,61
Минимум	642,9766718	688,13
Максимум	1714,940382	1704,74
Сумма	127986,7195	108088,1
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.3
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: насіння ячменю

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,759895
R-квадрат	0,577441
Нормированный R-квадрат	0,573338
Стандартная ошибка	24,05549
Наблюдения	105

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	81448,91	81448,91	140,7528	5,55E-21
Остаток	103	59602,64	578,6664		
Итого	104	141051,6			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	102,7822	7,374056	13,93835	1,9E-25	88,1575	117,4069
X ₁	0,539723	0,045493	11,86393	5,55E-21	0,449499	0,629947

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,759895	1

	Y	X ₁
Среднее	185,7157	153,6595
Стандартная ошибка	3,593996	5,060118
Медиана	186,7061	130,8993
Мода	#Н/Д	119,4169
Стандартное отклонение	36,8275	51,85078
Дисперсия выборки	1356,265	2688,503
Эксцесс	-1,08546	-1,03905
Асимметричность	0,314773	0,617835
Интервал	126,5999	176,1308
Минимум	129,2489	89,56269
Максимум	255,8489	265,6935
Сумма	19500,15	16134,25
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.4
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: насіння кукурудзи

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,857526
R-квадрат	0,735351
Нормированный R-квадрат	0,732781
Стандартная ошибка	18,2895
Наблюдения	105

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	95733,6	95733,6	286,1941	1,69E-31
Остаток	103	34454,1	334,5058		
Итого	104	130187,7			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	74,73416	6,44587	11,59412	2,17E-20	61,9503	87,51803
X ₁	0,504152	0,029801	16,91727	1,69E-31	0,445048	0,563255

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,857526	1

	Y	X ₁
Среднее	179,5168	207,8395
Стандартная ошибка	3,452818	5,872995
Медиана	169,8584	174,7073
Мода	#Н/Д	#Н/Д
Стандартное отклонение	35,38085	60,18029
Дисперсия выборки	1251,805	3621,668
Эксцесс	-0,65076	-0,98332
Асимметричность	0,632323	0,813983
Интервал	137,2291	185,7618
Минимум	122,2636	147,2914
Максимум	259,4927	333,0533
Сумма	18849,26	21823,15
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.5
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: насіння пшениці

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,761066
R-квадрат	0,579221
Нормированный R-квадрат	0,575136
Стандартная ошибка	22,26021
Наблюдения	105

Дисперсионный анализ

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	70256,34	70256,34	141,7839	4,46E-21
Остаток	103	51038,24	495,5169		
Итого	104	121294,6			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	99,27222	8,532365	11,63478	1,77E-20	82,35028	116,1941
X ₁	0,403152	0,033858	11,90731	4,46E-21	0,336003	0,4703

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,761066	1

	Y	X ₁
Среднее	197,5216	243,7033
Стандартная ошибка	3,332801	6,291627
Медиана	195,421	223,4015
Мода	#Н/Д	192,1694
Стандартное отклонение	34,15105	64,46999
Дисперсия выборки	1166,294	4156,38
Эксцесс	-0,60695	-1,31653
Асимметричность	0,39704	0,238755
Интервал	129,9301	218,9923
Минимум	139,5557	141,8306
Максимум	269,4858	360,8228
Сумма	20739,77	25588,84
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.6
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: яловичина

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,6105727
R-квадрат	0,372799
Нормированный R-квадрат	0,358213
Стандартная ошибка	0,230888
Наблюдения	45

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	1,362508	1,362508	25,55857	8,44E-06
Остаток	43	2,292298	0,053309		
Итого	44	3,654806			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	-0,3456914	0,600404	-0,57577	0,567775	-1,55652	0,865138
X ₁	0,708311	0,140106	5,055548	8,44E-06	0,425761	0,990861

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,6105727	1

	Y	X ₁
Среднее	2,684686	4,278315
Стандартная ошибка	0,0429635	0,037035
Медиана	2,7709647	4,279167
Мода	#Н/Д	#Н/Д
Стандартное отклонение	0,2882079	0,248439
Дисперсия выборки	0,0830638	0,061722
Эксцесс	-0,7653317	-0,20491
Асимметричность	-0,2585681	-0,16476
Интервал	1,2120644	1,065713
Минимум	2,0733981	3,633214
Максимум	3,2854625	4,698927
Сумма	120,81087	192,5242
Счет	45	45

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.7
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: буряковий цукор

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,839573
R-квадрат	0,704883
Нормированный R-квадрат	0,702018
Стандартная ошибка	0,092263
Наблюдения	105

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	2,094197	2,094197	246,0146	4,71E-29
Остаток	103	0,876787	0,008512		
Итого	104	2,970984			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	0,050041	0,035981	1,390759	0,167296	-0,02132	0,121401
X ₁	1,429312	0,091127	15,68485	4,71E-29	1,248583	1,61004

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,839573	1

	Y	X ₁
Среднее	0,596444	0,382284
Стандартная ошибка	0,016494	0,009689
Медиана	0,547993	0,369274
Мода	#Н/Д	0,282853
Стандартное отклонение	0,169018	0,099281
Дисперсия выборки	0,028567	0,009857
Эксцесс	0,748701	0,004236
Асимметричность	1,021993	0,809698
Интервал	0,751631	0,408296
Минимум	0,307191	0,244492
Максимум	1,058822	0,652788
Сумма	62,62664	40,13983
Счет	105	105

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.8
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: сире молоко

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,796468
R-квадрат	0,634361
Нормированный R-квадрат	0,625858
Стандартная ошибка	2,559827
Наблюдения	45

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	488,8486	488,8486	74,60243	6,05E-11
Остаток	43	281,7668	6,552717		
Итого	44	770,6154			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	-4,82177	3,86129	-1,24875	0,218514	-12,6088	2,96526
X ₁	1,010534	0,116997	8,63727	6,05E-11	0,774587	1,246481

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,796468	1

	Y	X ₁
Среднее	28,36597	32,84178
Стандартная ошибка	0,623859	0,491704
Медиана	29,66616	33,44
Мода	#Н/Д	25,68
Стандартное отклонение	4,184971	3,29845
Дисперсия выборки	17,51399	10,87977
Эксцесс	-0,70853	0,058959
Асимметричность	-0,69656	-0,80512
Интервал	14,41029	12,15
Минимум	20,90702	25,68
Максимум	35,31731	37,83
Сумма	1276,468	1477,88
Счет	45	45

Джерело: розрахунки автора.

Додаток П.9
Результати кореляційно-регресійного аналізу.
Вид продукції: м'ясо птиці

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,407068
R-квадрат	0,165704
Нормированный R-квадрат	0,146302
Стандартная ошибка	0,193154
Наблюдения	45

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	0,318631	0,318631	8,540466	0,005517
Остаток	43	1,604262	0,037308		
Итого	44	1,922893			

	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y	0,782687	0,258344	3,029626	0,004132	0,261686	1,303688
X ₁	0,363274	0,124307	2,922408	0,005517	0,112586	0,613962

	Y	X ₁
Y	1	
X ₁	0,407068	1

	Y	X ₁
Среднее	1,532971	2,065337
Стандартная ошибка	0,031163	0,03492
Медиана	1,611847	2,055546
Мода	#Н/Д	2,02825
Стандартное отклонение	0,20905	0,234252
Дисперсия выборки	0,043702	0,054874
Эксцесс	-1,21039	1,08444
Асимметричность	-0,18687	0,768696
Интервал	0,769155	1,135379
Минимум	1,17152	1,587326
Максимум	1,940676	2,722706
Сумма	68,98369	92,94015
Счет	45	45

Джерело: розрахунки автора.

Додаток Р1.

**Географічна структура експорту окремих видів продукції птахівництва
під впливом змін інституційного середовища зовнішньо-економічної
діяльності сільськогосподарських підприємств**

Країни	2008		2014		2018	
	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %
М'ясо птиці						
Всього	8,4	100	174,7	100	329,0	100
Нідерланди	-	-	12,1	6,9	49,1	14,9
Ірак	-	-	31,7	18,1	36,5	11,1
Саудівська Аравія	-	-	-	-	32,0	9,7
Словаччина	-	-	0	0	31,4	9,5
ОАЄ	-	-	1,3	0,8	4,1	13,6
Німеччина	-	-	1,9	1,1	12,3	3,7
Казахстан	4,9	58,8	19,4	11,1	0,4	0,1
Молдова	0,1	1,2	13,1	7,5	8,3	2,5
В'єтнам	1,2	13,8	7,7	4,4	11,0	3,3
Країни ЄС	0,00	0,03	16,9	9,7	104,9	31,9
Яйця птиці в шкаралупі						
Всього	10,4	100	56,0	100	107,5	100
ОАЄ	0	0	10,2	18,2	40,7	37,9
Ірак	0,6	0,1	30,6	54,6	20,6	19,2
Катар			0,2	0,3	10,7	9,9
Казахстан	7,1	68,9	-	-	-	-
РФ	1,3	12,4	0,6	1,0	0	0
Країни ЄС	0,0	0,01	0,0	0,00	2,8	2,6

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Додаток Р 2.

**Динаміка цін окремих видів продукції рослинництва та продуктів її
переробки в розрізі географічної диверсифікованості експортних
поставок**

Країни	2008		2014		2018	
	дол США за 1 тонну	До країн ЄС, %	дол США за 1 тонну	До країн ЄС, %	дол США за 1 тонну	До країн ЄС, %
Пшениця						
Іспанія	185,6	97	187,7	95	168,9	97
Єгипет	221,8	116	228,8	116	187,0	107
Ізраїль	227,9	119	207,7	105	174,8	100
Філіппіни	136,9	71	192,0	97	178,4	102
Країни ЄС	192,0	100	197,2	100	174,6	100

ОАЄ	-	-	1169,6	33	848,2	82
Ірак	1049,0	24	2006,2	57	866,9	84
Катар	-	-	1223,2	35	907,8	88
Туреччина	1251,7	29	1755,7	50	876,5	85
САР	1386,1	32	2056,7	58	-	-
Казахстан	1350,2	32	-	-	-	-
РФ	6096,9	142	5266,6	149	2140,2	206
Країни ЄС	4285,3	100	3527,5	100	1036,9	100

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

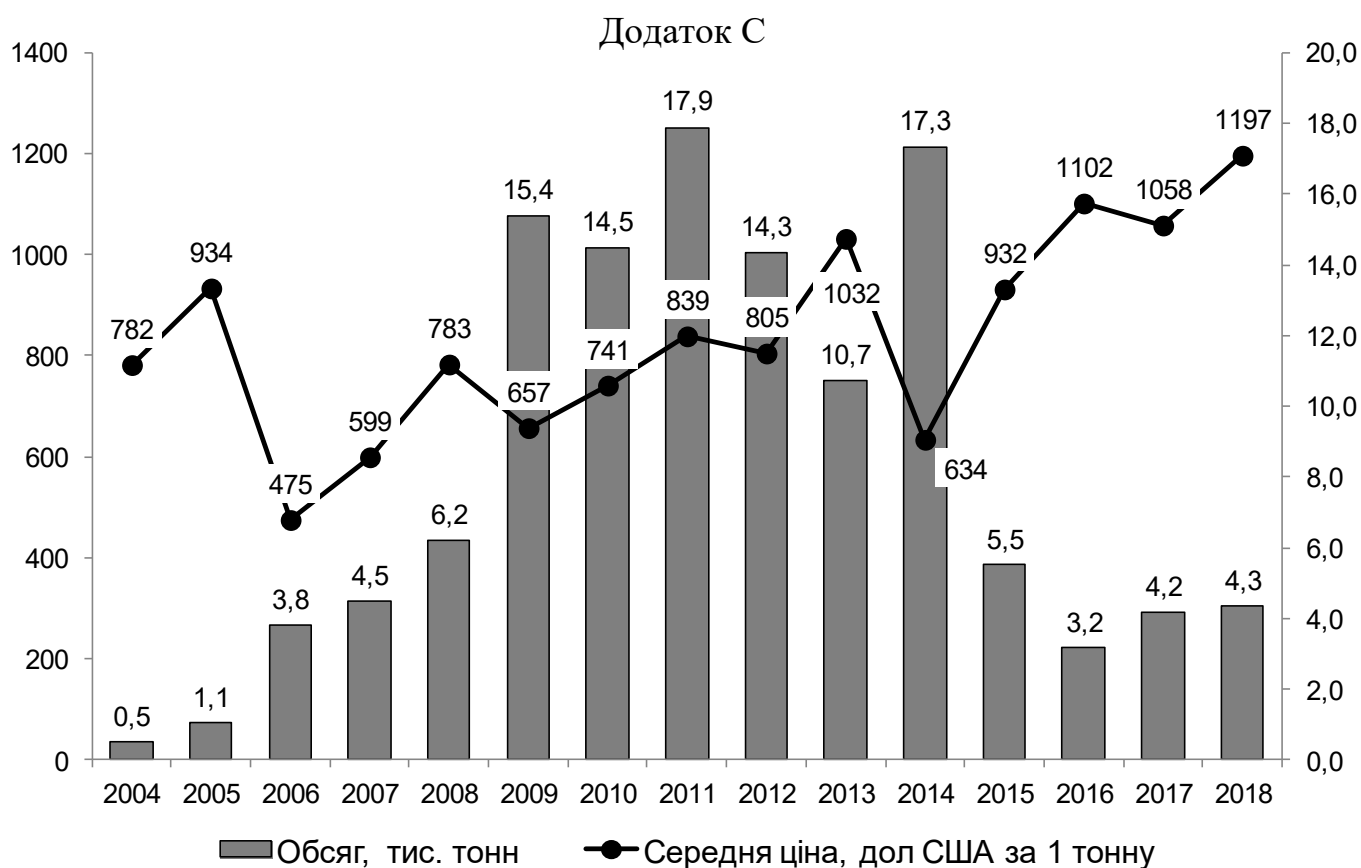

Рис. С.1. Динаміка обсягів та середніх цін експорту свіжих огірків з України протягом 2004-2018 рр.

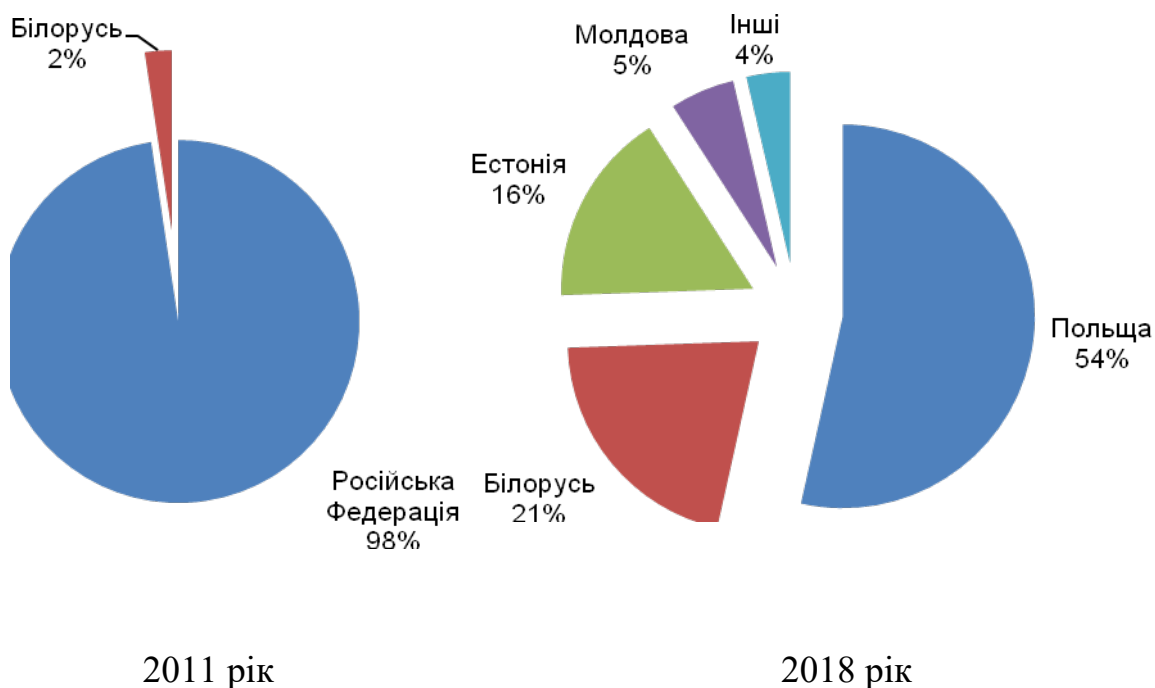

Рис. С.2. Зміни у географії поставок за зовнішні ринки свіжих огірків з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Додаток С.

Базові індикатори і показники соціально – економічного розвитку України

№ п/п	Індикатори і показники	роки					
		1991	2014	2015	2016	2017	2018
1	Темпи росту зайнятості (%)	1,0	-2,04	0,29	-0,35	-0,25	-0,11
2	Співвідношення середньої заробітної плати чоловіків і жінок (%)	0,33	22,30	22,30	28,3	24,6	25,1
3	Темпи росту населення (%)	1.0	0,40	-0,36	-12,6	-14,5	-15,1
4	Міграція сільського населення (осіб/рік)	-	-16133	-17096	-11939	-18660	-7916
5	Темпи росту населення шкільного віку (%)		- 4,4	- 3,5	-2,1	-2,7	-3,7
6	Приріст числа учнів початкових закладів (%)		0,1	0,1	-0,08	-0,05	-0,07
7	Приріст числа учнів середніх шкіл (%)		- 1,1	- 0,3	-0,1	-0,8	-0,6
8	Чисельність економічно активного населення (тис. осіб.)	32145,4	28842,2	28622,9	28372,5	26317,4	25123,6
9	Чисельність зайнятих в реальному секторі сільських територій (тис. чол.)	14871,3	7568,1	7234,4	7543,2	5264,1	5867,3
10	Чисельність зайнятих в сільському господарстві (тис. осіб.)	11867,5	3877,5	3496,0	3577,5	2091,4	2870,6
11	Середньомісячна заробітна плата (долл. США)		356	401	325	181	145
12	Темпи росту (зниження) сільських поселень (%)		- 0,6	- 1,2	-0,8	-2,4	-3,1
13	Чисельність зайнятих в сфері освіти (тис. осіб.)		1688,3	1677,6	1417,8	1234,6	987,5
14	Професійна ,наукова і технічна діяльність (тис. осіб)	-	-	-	504,1	305,1	298,3
15	Населення, яке живе в абсолютній бідності (%)		15,6	13,3	14,7	18,3	17,5
16	Співвідношення за доходами між багатими і бідними		3,4	4,3	6,7	8,1	7,9
17	Густота населення (чол/кВ.км)		76	75	60,7	61,3	64,2
18	Частка освідчень серед дорослих (%)	99,5	99,6	99,6	99,6	99,7	99,7
19	Частка населення, яке має початкову освіту (%)	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9
20	Середнє число років навчання в школі	11	11	11	12	12	12
21	Дитяча смертність на 1000 народжених живими		0,09	0,09	0,084	0,08	0,078
22	Очікувана середня тривалість життя при народженні		70,4	71	71,2	71,4	71,4
23	Материнська смертність при родах на 1000 породіль		26	25	25	24	24
24	Частка сільського населення (%)	48,5	31,7	31,6	31,4	31,2	31,1
25	Заощаджених населенням фінансових активів (млн. грн.)	10439	19578	- 1159	- 2954	-3125	-3321,1
26	Сукупні споживчі витрати населення (%)	87,7	90,0	90,2	90,3	91,2	92,0

27	Загальна площа житла на душу населення (кВ.м)		23,3	23,5	23,7	23,8	24
28	Співвідношення оплати житла і доходу		8,7	10,9	12,3	14,8	16,1
29	Ріст народжуваності		10,8	11	11,4	11,1	10,8
30	Частка ВВП, яка витрачається на освіту (%)		4,1	6,3	5,7	6,0	5,9
31	Частка ВВП, яка витрачається на охорону здоров'я (%)		11,84	11,75	11,87	12,17	10,92
32	Темпи росту ВВП на душу населення (%)		0,053	0,045	0,021	0,018	0,011
33	Експорт товарів і послуг, тис. дол. США		53901689,1	38127149,7	36361711,2	43264736,0	47334987,0
34	Імпорт товарів і послуг, тис. дол. США		54428716,9	37516443,0	39249797,2	49607173,9	57187578,0
35	Обсяги виробництва аграрної продукції (дол. США на душу населення)		1378	1546	1657	1764	1807
36	Річне споживання енергії на душу населення, млн. БТЕ		111	119	121	120	119
37	ВВП на душу населення (дол. США.)		3014,6	2115,4	2185,9	2640,3	3095,2
38	ПІІ (акціонерний капітал) в національній економіці (млн. долл. США)		44708,0	49362,9	31256,4	29675,1	21398,7
39	ВВП країни (млн. долл. США)	42393	131805	90615	93270	112154	130832
40	Експортна частка ВВП (%)		46,5	49,4	49,3	47,9	45,2
41	Обсяги НДДКР, виконаних організаціями за власний рахунок (млн. грн.)		9867,1	10349,9	11530,7	13379,3	16773,7
42	Вклад професійної науково-технічної діяльності в ВВП (%)	-	-	-	8,2	2,4	1,8
43	Частка продажу ресурсів в ВВП (%)	11,1	13,1	15,0	16,7	26,4	31,8
44	Зовнішня допомога розвитку (отримана або передана, в % от ВВП)	0,0	0,0	0,00105	0,00071	0,00045	0,00018
45	Державний і гарантований державою борг (в % от ВВП)	00,0	70,2	79,4	81,0	71,8	60,9
46	Обслуговування боргу (у % від боргу)	0,0	5,1	6,9	7,3	5,4	4,5
47	Частка ВВП, які витрачаються на охорону довкілля (%)	0,35	0,76	0,93	0,78	0,65	0,88
48	Питома вага реалізованої інноваційної продукції (%)	12,4	3,8	3,8	4,6	5,3	4,8
49	Питома вага підприємств, які впроваджують інновації (%)	8,3	11,5	12,8	8,3	7,1	7,0
50	Номинальний ВВП (млн. долл. США)	---	131805	90615	93270	112154	130832
51	право власності (від 0 до 10) (бали)		0.1	0.2	0.2	0.3	4,0
52	рівень корупції (від 0 – високий до 100 –самий низький) (бали)		145	134	112	48	32
53	фіскальне регулювання (від 0 –високий до100 –самий низький) (бали)	--	32,1	31,4	30,5	31,6	30,4
54	втручання держави в економіку (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)	--	47,1	46,2	47,6	59,8	59,3
55	регулювання бізнесу (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)	--	77,3	78,2	78,2	79,1	78,7
56	регулювання ринку праці (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)		50,0	51,2	49,9	49,8	48,2

57	монетарне регулювання (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)		63,7	67,7	71,0	78,7	78,6
58	торгівельна політика (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)		85,2	84,4	84,4	86,2	85,8
59	інвестиційне регулювання (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)		20,0	20,0	20,0	20,0	15,0
60	регулювання фінансового сектору (від 0 до 100 (самий високий рівень) балів)		30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
61	відкриття нового бізнесу (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		21	27	26	28	20
62	Ліцензування (види господарської діяльності, од.)		59	56	58	30	33
63	дозвіл на будівництво (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))	--	179	183	182	68	140
64	підключення до електромережі (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		170	172	182	185	130
65	отримання кредиту (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		32	23	23	14	20
66	реєстрація власності (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		148	149	88	59	63
67	захист інвесторів (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		114	117	107	109	70
68	виплата податків (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		183	165	157	108	84
69	зовнішньоекономічна діяльність (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		144	145	153	154	115
70	забезпечення виконання контрактів (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		44	42	44	43	81
71	банкрутство і закриття бізнесу (бали) (від 0 (високий) до 200 (самий низький))		158	157	141	142	150
72	права громадян і підзвітність державних органів (від 0 до 100 балів)	-	47,2	54,1	41,2	38,5	36,9
73	стабільність політичної системи і відсутність насильства (від 0 до 100 балів)		78,1	81,2	45,4	32,7	21,9
74	ефективність органів державного управління (від 0 до 100 балів)		56,1	61,2	51,2	43,7	30,1
75	кількість інститутів регулювання (від 0 до 10 балів)		43,1	39,8	31,2	28,7	23,2
76	якість інститутів права (від 0 до 10 балів)		3,4	4,1	3,2	3,0	2,8
77	антикорупційний контроль від 0 до 10 балів)	-	0,7	0,9	1,0	1,1	1,2

Додаток У

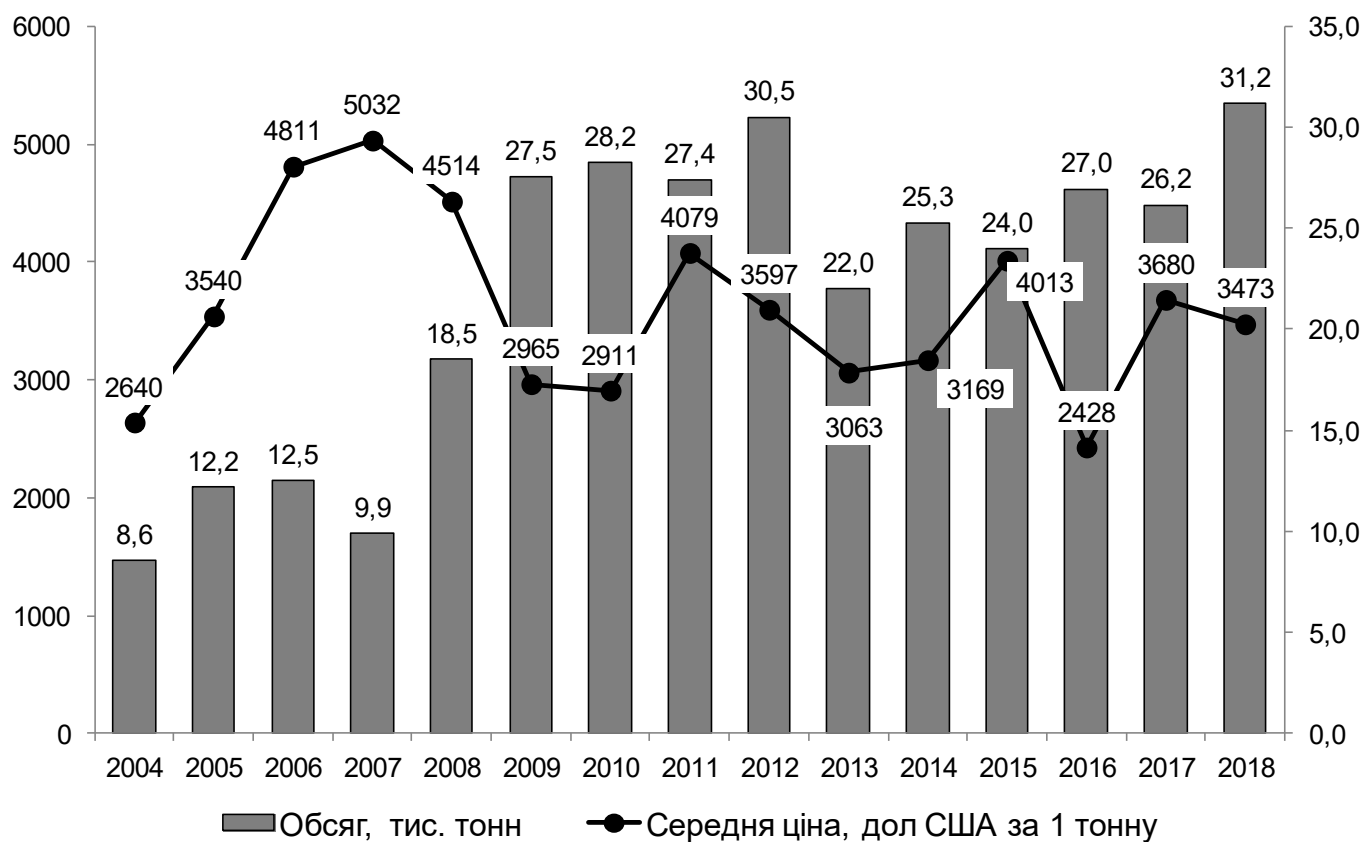

Рис.У.1. Динаміка обсягів та середніх цін експорту волоських горіхів без шкаралупи з України протягом 2004-2018 рр.

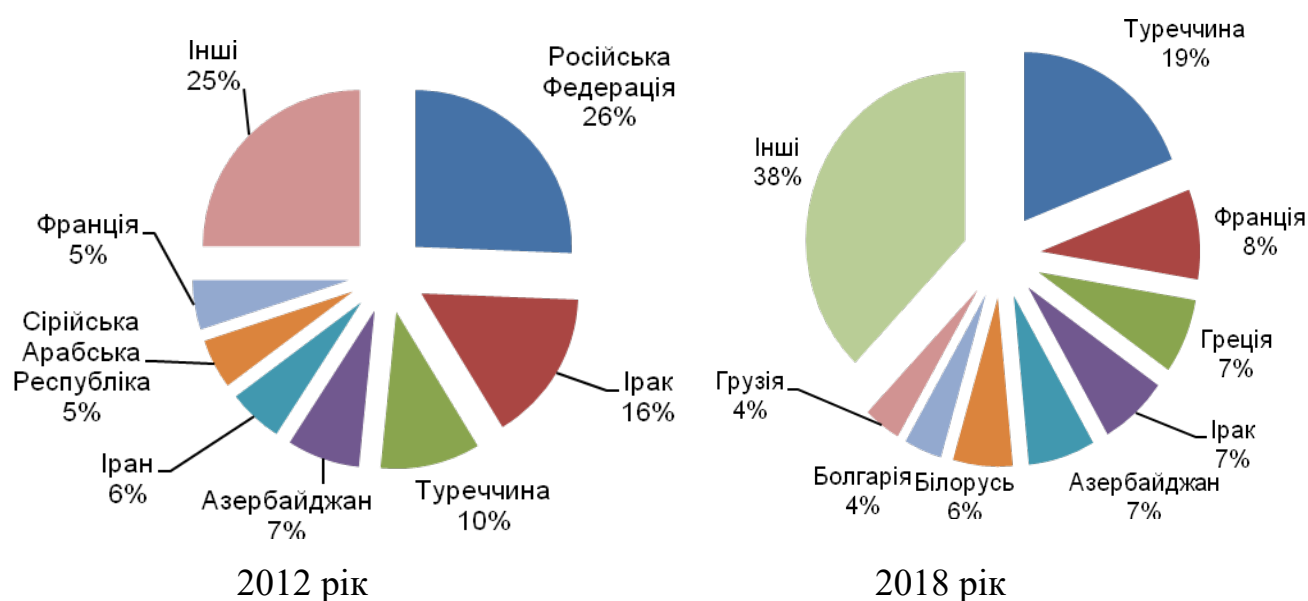

Рис. У.2. Зміни у географії поставок за зовнішні ринки волоських горіхів без шкаралупи з України

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Додаток Т..

Вихідні дані для виявлення основних факторів впливу на розвиток соціально – економічної системи України (середньозважений показник з 2014 до 2018рр.)

Показник /індикатор/дані	Результативний показник	Джерело даних	Символ
1. Група факторів соціального розвитку			
HSF			
Комбінований показник розвитку людини	0,747	United Nations Development Programme (UNDP).	PR
Питома вага науковців і дослідників в загальній кількості зайнятих (%)	0,15	Державна служба статистики України	NR
Показник діяльності докторантури - аспірантури/ кількість закладів– середньорічний випуск слухачів (од./ чолі.)	502/8786	Державна служба статистики України	PG
Показник діяльності ВНЗ 1 – 4 категорії/кількість закладів– середньорічний випуск спеціалістів (од./ чол.)	865/ 621 000	Державна служба статистики України	WZ
Комбінований показник освіченості дорослого населення і сукупна частка учнів, які отримують освіту	0,796	United Nations Development Programme (UNDP).	HN
Комбінований показник соціального розвитку	65,69	The Social Progress Imperative	SR
Общий объем расходов на образование (% до ВВП)	3,5	The World Bank	RO
Общие расходы на здравоохранении (% до ВВП)	4,2	World Health Organization (WHO)	RZ
Показник середнього очікування тривалості життя	68.5	UNDP	PL
2. Група факторів суспільно – політичного та інституційного розвитку (бали)			HFOPIR
Показник якості і ефективності державного управління/ Worldwide Governance Indicators: Voice and Accountability/ Political Stability and Absence of Violence/ Government Effectiveness/ Regulatory Quality/ Rule of Law/ Control of Corruption	36,97/ 21,33/ 30,14/ 28,71/ 23,22/ 11,96/	The World Bank	KH

Рівень демократії	5,91 – Гібридний режим	The Economist Intelligence Unit	UD
Стан і управління соціально – економічною системою	6,05	Фонд Бертельсмана	SE
Комплексний показник здатності (нездатності) влади контролювати цілісність території, демографічну, політичну ситуацію	76,3	The Fund for Peace	SW
3. Група факторів економічного розвитку HFER			
Валовий внутрішній продукт (ВВП) (млн. долл. США)	131805	The World Bank	WWP
Показник валового національного доходу на душу населення (долл. США)	3560	The World Bank	WNP
Комбінований показник оцінки рівня економічних свобод (від 0 до 100 балів)	46,8	The Heritage Foundation	ES
Показник економічної конкурентоздатності (від 0 до 10 балів)	4,03	World Economic Forum	EK
Показник умов ведення бізнесу (від 0 до 200 балів) Реєстрація підприємств; Отримання дозволів на будівництво; Підключення до системи енергопостачання; Реєстрація власності; Кредитування; Захист інвесторів; Оподаткування; Міжнародна торгівля; Забезпечення виконання контрактів; Ліквідація підприємства	30; 140; 137; 61; 19; 88; 107; 109; 98; 141	The World Bank	WB
Комбінований показник прав власності (від 0 до 10 балів): Правове і політичне середовище; Права на фізичну власність; Права на інтелектуальну власність	4.0; 3.5; 4.4 4.2	The Property Rights Alliance	PS
Показник рівня інтеграції в міжнародну торгівлю(від 0 до10 балів)	3,8	World Economic Forum	MT
Показник номінального (абсолютного) значення ПІІ (млн.долл.США)	4509	МВФ	NPІІ
4. Група факторів науково-технічного та інформаційно-комунікаційного розвитку HFNTIKR			
Показник розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (від 0 до10 балів)	5,23	International Telecommunication Union	IK
Комплексний показник рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій(від 0 до10 балів)	4,0	The World Economic Forum	RІІ

Показник числа користувачів інтернету на 100 чол.	35,27	International Telecommunication Union	PI
Комплексний показник рівня розвитку електронного уряду (від 0 до 1)	0,5032	The Division for Public Administration and Development Management, The United Nations.	UEP
Комплексний показник рівня розвитку економіки, заснованої на знаннях (від 0 до 10 балів): Індекс економіки знань; Індекс знань	5,73 6,33	The World Bank	REZ
Показник розвитку інновацій (від 0 до 100 балів)	36,3	INSEAD	RIN
Показник кількості патентів (од.)	5253	World Intellectual Property Organization	KP
Показник кількості науково-дослідницьких статей (од.)	1726	National Science Foundation	NIS
Показник рівня витрат на НДДКР (% від ВВП)	0,86	UNESCO	URNIK
5. Група факторів ринково – географічного положення, природно – ресурсного забезпечення та екологічного розвитку HFPR			
Комбінований показник стану екології та управління природними ресурсами (від 0 до 100 балів)	79,69	Yale Center for Environmental Law and Policy	SEU
Рентний дохід від природних ресурсів/частка рентного доходу в ВВП (%)	8,0	WDI	DPRU
Антропогенний вплив на територію/ сільськогосподарські угіддя (у % до площі країни)	70,9	Державна служба статистики України	AWP
Розвідані запаси вугілля (млрд. т)	34	Державна служба статистики України	RZS
Розвідані запаси марганцевої руди (млрд. т)	2,3	Державна служба статистики України	RZR
Запаси природного газу (долл, США/ на чел.)	6536	Державна служба статистики України	ZPH
Показник рівня екологічної ефективності (від 0 до 100 балів)	79.69	Yale Center for Environmental Law and Policy	UEE
Показник рівня продовольчої безпеки (від 0 до 100 балів)	56.1	<u>The Economist Intelligence Unit</u>	UPB
Показник якості інфраструктури (транспорт, зв'язок, енергетика) (від 0 до 10 балів)	4.4	The World Economic Forum	PKI

Інтегральний логістичний рейтинг (від 0 до 10 балів)	2,85	World bank	IRL
Показник економіко – географічного положення: положення відносно світових центрів економіки, технічного прогресу і ринків; інтенсивність «коридорів» ресурсних і товарних потоків меж країнами; транзитне положення (від 0 до 1).	0,83	Розраховано автором	ENP

Додаток Ф

Методика розрахунку Інтегральних індексів та характеристика показників і індикаторів соціально – економічного розвитку регіонів України

№ п/п	Назва індексів, індикаторів і показників розвитку соціально – економічної системи	Формула розрахунку	Індикатори і показники, що характеризують розвиток соціально – економічних процесів і явищ	Результат
ІНСТИТУЦІЙНА ПІДСИСТЕМА				
1.	Індекс економічної свободи	$I_{ес} = i_{трпв} + i_{рк} + i_{фр} + i_{вде,т} + i_{срб} + i_{ррп} + i_{мр} + i_{тп} + i_{іп} + i_{Фі}$		0,66
1.1	Субіндекс тривалості реєстрації права власності	$i_{трпв} = (Кп + Ч + Вт) / 3$	де, Кп – кількість процедур(одиниці); Ч – час (днів); Вт- витрати (у % до вартості об'єкту)	0,77
1.2	Субіндекс рівня корупції	$i_{рк} = (Іяду + іпзт + ІЛР) / 3 * Тер$	де, Іяду – агрегатний індекс якості державного управління; іпзт – індивідуальний індекс зовнішньоекономічної діяльності; ІЛР – агрегатний індекс людського розвитку; Тер – темпи економічного зростання	0,30
1.3	Субіндекс фіскального регулювання	$i_{фр} = (ІСЦ + Твс + Бд + Дб) / 4$	де, ІСЦ – середньорічний рівень інфляції (%); Твс – довгострокові відсоткові ставки (%); Бд – бюджетний дефіцит (% до ВВП); Дб – державний борг (% до ВВП)	0,45
1.4	Субіндекс рівня втручання держави в економіку	$i_{вде,т} = a_0 + a_1 i_{і,т} + K_1 P_{іт} + K_2 P_{іт-1} + K_3 P_{іт-2} + y_1 C_{Зм,i} + y_2 C_{Ез,i}$	де, $a_1 i_{і,т}$ – рівень інфляції за визначений період; P_i – індекс структурних змін; $C_{Зм}$ – кластер макроекономічних диспропорцій; $C_{Ез}$ - кластер соціально - економічних диспропорцій	0,67
1.5	Субіндекс рівня регулювання бізнесу	$i_{срб} = (ісе + іее + ііе) / 3$	де, ісе – індивідуальний індекс соціально-ного ефекту; іее – індивідуальний індекс економічного ефекту; ііе - індивідуальний індекс інституційного ефекту	0,75
1.6	Субіндекс регулювання ринку праці	$i_{ррп} = (Рмзп + Різп + Под + Нфзп + Кпнз) / 5$	Рмзп – показник рівня мін. зароб. плати (мінім. парплата/ прожитк. мінім.); Різп – індексація зароб.	0,61

			плати (так – 1; ні – 0); Под – політика обмеж доходів(так – 1; ні – 0); Под- податки і нарахуван. на фонд зар. плати % від фонду зарплати); Кпнз – регламентація процедур найма і звільн. працівника (кількість процедур).	
1.7	Субіндекс монетарного регулювання	$\text{іпр} = \text{іін}(3) - (X1 + X2 + \dots + Xn)$	$\text{іін}(3)$ – середньозважений індекс інфляції(за останніх 3 роки); X – фактори негативного впливу на соціально – економічний розвиток (бали від 0 до 20)	0,78
1.8	Субіндекс торговельної політики	$\text{ітп} = (3\text{Тп}/3\text{То}) + (\text{РНТб}/\text{Оеі}) + (\text{ВКо}/\text{ВКр}) + \text{РЕРо}$	де, $(3\text{Тп}/3\text{То})$ – тарифи (відношення зовнішньоторговельних податків до обсягів зовнішньої торгівлі (%)); $\text{РНТб}/\text{Оеі}$ – регуляторні бар'єри (відношення кількості регуляторних (тарифних і нетарифних) актів до показника простоти оформлення експорту – імпорту); $(\text{ВКо}/\text{ВКр})$ – курс валют (різниця між офіційним курсом і курсом на чорному ринку); РЕРо – показник свободи руху економічних ресурсів (капітал, люди)	0,86
1.9	Субіндекс інвестиційного регулювання	$\text{ііп} = \sqrt[n]{K_{\text{сін}1} \cdot K_{\text{сін}2} \cdot \dots \cdot K_{\text{сін}n}}$	$K_{\text{сін}}$ – інтегральний індекс регіон. регулюв; n – кількість показників, використаних для дослідження.	0,45
1.10	Субіндекс регулювання фінансового сектору	$\text{іФі} = (\text{НБі} + \text{БРі}) / 2$	де, НБі - індекс податкового тиску на підприємство (частка податків у річному прибутку); БРі - витрати бюджету (питома вага бюджетних витрат в ВВП). Індикація проведена за формулою $(V_i - V_{\min}) / (V_{\max} - V_{\min})$.	0,98
2	Індекс інституційних умов ведення бізнесу	$\text{ііувб} = \text{івіб} + \text{ііус} + \text{іізр} + \text{іівб} + \text{іісе} + \text{ііок} + \text{іівер} + \text{іізі} + \text{іівп} + \text{іізт} + \text{іівзк} + \text{іібзб}$		0,44
2.1	Індикатор складності відкриття нового бізнесу	$\text{івіб} = (\text{Кп} + \text{Ч} + \text{Втд} + \text{Мк})/4$	де, Кп – кількість процедур(одиниці); Ч – час (днів); Втд- витрати (у % від доходу на душу); Мк – мінімальний капітал (у % від доходу на душу)	0,05
2.2	Індикатор умов і складності процесу ліцензування	$\text{ііус} = (\text{Т} + \text{Вл})/2$	де, Т – витрачений час на отриман. ліцензії (дні); Вл – витрати на ліцензування (% до неоподат. мінім.)	0,3
2.3	Індикатор прийняття і звільнення робітників	$\text{іізр} = (\text{Снр} + \text{Зрч} + \text{Сзр})/3$	де, Снр. – складність працевлаштування; Зрч – ступінь зарегульованості робочого часу; Сзр – складність звільнення найнятого робітн.	0,8
2.4	Індикатор видачі дозволу на будівництво	$\text{іівб} = (\text{Кп} + \text{Ч} + \text{В})/3$	де, Кп – кількість процедур (од.); Ч – час (днів); В – витрати (% від прибутку на душу насел.)	0,07
2.5	Індикатор підключення до електромережі	$\text{іісе} = (\text{Кп} + \text{Ч} + \text{Вд})/3$	де, Кп – кількість процедур (од.); Ч – час (днів); Вд – витрати (% від прибутку. на душу населення)	0,03
2.6	Індикатор отримання кредиту	$\text{ііок} = (\text{Рпр} + \text{Рді} + \text{Кпп} + \text{Кпрс})/4$	де, Рпр – рівень правової захищеності (0-10); Рді – доступність кредитної інформ. (0-6); Кпп – кількість позичальн. в публіч. секторі (% дорослого	0,86

			насел.); Кпрс – – кількість позичальн. в приват. секторі (% дорослого насел.)	
2.7	Індикатор реєстрації власності	$I_{впр} = Kп + Bр + Чп$	Кп – кількість виконаних (продавець, покупець, довірена особа) процедур, передбачених чинним законодавством; Bр – всі витрати, передбачені законодавством, пов'язаних із набуттям права власності; Чп - термін набуття права власності, передбачений чинним законодавством;	0,67
2.8	Індикатор захисту інвесторів	$I_{зі} = (I_{ппр} + I_{вк} + I_{ввк}) / 3$	де, Iппр - індивід. індекс повноважень прийняття рішень (0-10); Iвк - індивід. індекс відповідальності керівн. (0-10); Iввк - індивід. індекс впливу власн. акцій (0-10)	0,42
2.9	Індикатор виплати податків	$I_{вп} = (Kп + Ч + Cсп) / 3$	де, Кп – кількість платежів (од.); Ч – час (кільк. год. на рік); Cсп – середньозважена ставка податку	0,33
2.10	Показник організації зовнішньоекономічної діяльності	$I_{пзт} = (Дое + Чое + Вое + Доі + Чоі + Воі) / 6$	де, Дое – документи на оформ. експор.(од.); Чое - час на оформ. експорту(дні); Вое – витрати на оформ.експорту (дол.США на контейнер); Доі – документи на оформ. імпор.(од.); Чоі - час на оформ. імпорту(дні); Воі – витрати на оформ.імпорту (дол.США на контейнер)	0,21
2.11	Індикатор забезпечення виконання контрактів	$I_{вк} = (Kп + Ч + Вск) / 3$	де, Кп – кількість процедур (од.); Ч – час (днів); Вск – витрати (% від суми вимог)	0,78
2.12	Індикатор банкрутства і закриття бізнесу	$I_{бзб} = (B + Ч + Рпбб) / 3$	де, B – витрати (% від статутного фонду); Ч – час (роки); Рпбб – рівень повернення боргу при банкрут (цент. із дол. США)	0,81
3	Індекс якості державного управління	$I_{яду} = I_{пгпв} + I_{спві} + I_{еду} + I_{ір} + I_{яіп} + I_{іак}$		0,22
3.1	Показник - індикатор прав громадян і підзвітність державних органів	$I_{пгпв} = (Кув + Кс + Ка + Кзмі) / 4$	де, Кув – можливість участі у виборах органів влади; Кс – свобода самовираження; Ка – створення асоціацій; Кзмі – свобода ЗМІ	0,12
3.2	Показник - індикатор стабільності політичної системи і відсутність насильства	$I_{спві} = (Квд + Квб) / 2$	де, Квд – вірогідність дестабілізації і неконституційність усунення уряду; Квб – можливість внутрішнього безладу і виникнення насильства	-0,01
3.3	Показник - індикатор ефективності органів державного управління	$I_{еду} = I_{кк} / I_{сд}$	де, Iкк – індекс конкурентоспроможності країни; Iсд – індекс стійкого економічного добробуту країни.	0,23
3.4	Показник – індикатор розвитку інститутів регулювання	$I_{ір} = (Kір + Kіср) / Пнб$	Kір – кількість інститутів регулювання; Kіср – кількість інститутів громадянського суспільства в сфері регулювання і контролю; Пнб – показник	0,31

			навантаження на бізнес (регуляторний тиск);	
3.5	Показник - індикатор якості інститутів права	$I_{яп} = (\dot{I}_{ou} + \dot{I}_{вк} + \dot{I}_{ву} + \dot{I}_{фп} + \dot{I}_{пб} + \dot{I}_{вп} + \dot{I}_{цс} + \dot{I}_{кс} + \dot{I}_{нс})/9$	\dot{I}_{ou} – індикатор обмеження влади уряду; $\dot{I}_{вк}$ - індикатор відсутність корупції; $\dot{I}_{ву}$ – індикатор відкритий уряд; $\dot{I}_{фп}$ – індикатор фундаментальні права; $\dot{I}_{пб}$ - індикатор порядок та безпека; $\dot{I}_{вп}$ - індикатор право виконавча влада; $\dot{I}_{цс}$ - індикатор цивільного судочинства; $\dot{I}_{кс}$ - індикатор кримінального судочинства; $\dot{I}_{нс}$ - індикатор неформального судочинства;	0,64
3.6	Показник – індикатор антикорупційного контролю	$\Pi_{іак} = (Као + Кгао) / Кср$	Као – чисельність антикорупційних інституцій (од); Кгао - чисельність антикорупційних інституцій громадянського суспільства (од.); Кср – кількість винесених вироків в зазначеній сфері (олю)	0,01
4	Інтегральний показник інноваційного розвитку	$I_{ір} = K_{ип} + K_{вип} + Вдби + \Pi_{па} + I_{нс} / 5$		0,17
4.1	Коефіцієнт персоналу, зайнятого в НДДКР (осіб) (менше 0,15 – 0 балів; від 0,15 до 0,5 – 0,5 балів; вище 0,5 – 1 бал)	$K_{ип} = Пчп / Чзрс * 100$	де, Пчп – середньорічна чисельність персоналу, зайнятого в сфері науки; Чзрс – чисельність зайнятих в реальному секторі економіки	0,0
4.2	Коефіцієнт кількості вчених, зайнятих в інноваційних проектах (осіб)	$K_{вип} = Пкв / Зчп * 100$	де. Пкв – кількість докторів і кандидатів наук; Зчп – загальна чисельність персоналу, зайнятого в НДДКР (осіб)	0,0
4.3	Показник поточної ваги витрат держави на НДДКР (у % до ВВП) (бали від 0 до 1) (менше 0,15 – 0 балів; від 0,15 до 0,5 – 0,5 балів; вище 0,5 – 1 бал)	$Вдби = Звн / ВВП * 100$	де, Звн – середньозважені (останні 5 років) витрати державного бюджету (в т.ч. і місцевого) на науково – дослідні роботи в державному і приватному секторах;	0,5
4.4	Показник патентної активності (один./рік) (менше 0,15 – 0 балів; від 0,15 до 0,25 – 0,2 балів; від 0,25 до 0,50 – 0,5 балів; вище 0,5 – 1 бал)	$\Pi_{па} = Кзп / Квп * 100$	де, Кзп - середньозважена (останні 5 років) величина зареєстрованих патентів (од.на тис. осіб); Квп – кількість впроваджених у виробництво патентів (од.)	0,2
4.5	Інтегральний індикатор взаємодії наукового і виробничого сектору	$I_{нс} = K_{ив} / K_{в} * 100$	Кив – науково – дослідний продукт (од.); Кв – впроваджено у виробництво за рік (од.)	0,15
5	Індикатор оцінки тіньового сектору економіки (% від ВВП)	$I_{те}$	Індикатор рівня тіньового сектору економіки представлений як середній (2014 – 2018р.р.)	0,47
	Інтегральний індекс розвитку інституційної підсистеми	$I_{іп} = I_{ес} + I_{увб} + I_{яду} + I_{ір} + I_{те} / 5$	Інтегральний індекс розвитку підсистеми складається із середньозважених субіндексів. Розраховані показники п'яти субіндексів стандартизуються у вигляді числових значень від 0 до	0,40

			1, середньоарифметична яких і є показником $I_{\text{ін}}$.	
СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА				
1	Індекс людського розвитку (ЛІР)	$LIR = (i_{\text{отж}} + i_{\text{о}} + i_{\text{до}})/3$		0,68
1.1	індекс очікуваної тривалості життя	$i_{\text{отж}} = (X_i - X_{\text{min}}) / (X_{\text{max}} - X_{\text{min}})$	де, X_i – очікувана тривалість життя при народженні населення і-тої території; X_{max} – максимальне значення показника (прийняте на рівні 85 років); X_{min} – мінімальне значення показника (прийняте на рівні 25 років).	0,72
1.2	Індекс освіти	$i_{\text{о}} = (\text{Спод} + \text{Сподр})/2$	де, Спод – середня тривалість навчання дітей шкільного віку (роки); Сподр - середня тривалість навчання дорослого населення (роки);	0,86
1.3	індекс ВНД скоригованого на 1 особу	$i_{\text{до}} = (\lg X_i - \lg X_{\text{min}}) / (\lg X_{\text{max}} - \lg X_{\text{min}})$	де X_i – скоригований реальний ВВП на одну особу; X_{max} – максимальне значення показника (40 тис. дол. США на рік на особу (за ПКС); X_{min} – мінімальне значення показника (100 дол. США на рік на особу (за ПКС)	0,46
2	Індекс соціального прогресу	$I_{\text{сп}} = C_{\text{іоп}} + C_{\text{ідл}} + C_{\text{ірл}}/3$		0,64
2.1	<i>Субіндекс основних потреб людини</i>	$C_{\text{іоп}} = (\text{Пзх} + \text{Дмо} + \text{Пзж} + \text{Пчвес} + \text{Поб})/5$	Пзх - показник збалансованого харчування; Дмо - доступність медичного обслуговування; Пзж - показник забезпеченості житлом; Пчвес - показник забезпеченості чистою водою, електроенергією і санітарними послугами; Поб - показник рівня особистої безпеки.	0,77
2.2	<i>Субіндекс основи добробуту людини</i>	$C_{\text{ідл}} = (\text{Ігр} + \text{Іік} + \text{Іоз} + \text{Іес})/4$	Ігр - індикатор доступу до базових знань і рівень грамотності населення; Іік - індикатор доступу до інформації і засобів комунікації; Іоз - індикатор рівня охорони здоров'я; Іес - Індикатор екологічної стійкості.	0,61
2.3	<i>Субіндекс можливостей розвитку людини</i>	$C_{\text{ірл}} = (\text{Прс} + \text{Іпмрп})/2$	Прс - показник рівня особистої і громадянської свобод; Іпмрп - Індикатор забезпечення прав і можливостей людини приймати рішення і реалізувати свій потенціал.	0,55
3	Інтегральний індекс стійкого економічного добробуту	$W = \sum_{i=1}^n Y_i$	де. W – народний добробут; Y_i – дохід людини; n – число людей. <i>Індекс відображає величину ВРП на душу населення із врахуванням витрат на функціонування соціально – економічної системи та екологічні витрати в регіоні. При розрахунку індекс сталого економічного добробуту у складі екологічних витрат обов'язково враховуються втрати (у вартісному виразі) сільськогосподарських земель та компенсацію за втрату не відновлюваних ресурсів.</i>	0,12

4	Індекс розвитку людського потенціалу	$IPLP = itj + io + id / 3$	де, itj - індекс тривалості життя; io -індекс освіти; id - індекс ВНД на душу населення (долл. США на душу по ППС)	0,72
	Інтегральний індекс розвитку соціальної підсистеми	$I_{rсп} = ILP + I_{сп} + W + IPLP/4$		0,54
МАТЕРІАЛЬНА – ТЕХНОЛОГІЧНА ПІДСИСТЕМА				
1	Індикатор валового національного доходу на душу населення	$I_{внд} = ВНД/СЧн * Kk$	де, ВНД - валовий національний дохід; СЧн - середньорічна чисельність населення країни; Kk – коефіцієнт кореляції максимального і мінімального значення в країнах світу	0,21
2	Інтегральний Індекс економіки знань	$I_{ez} = I_{eip} + Io + Ii + I_{ikt} / 4$		0,53
2.1	Субіндекс економічного і інституційного режиму(I_{eip}).	$I_{eip} = I_{ep} + I_{pce} + I_{pb} + I_{ez} / 4$		0,46
2.1.1	Індикатор сталого розвитку економічного і правового середовища	$I_{ep} = f(P, R, T, X) + U_{п} (I_{пб} + C_3 + I_{ппб} + R_{дп}) / 100$	де, f — функція; P — кількість населення; R — капітальні ресурси; T — техніка, технологія; X— суспільні інституції, $U_{п}$ – узагальнюючий показник правового середовища; $I_{пб}$ - повнота правової бази; C_3 - стабільність законодавства; $I_{ппб}$ - чіткість та зрозуміле тлумачення нормативно-правових актів; $R_{дп}$ - рівень державного сприяння розвитку економіки	0,44
2.1.2	Індикатор якості регулювання соціально – економічного середовища	$I_{pce} = G_d + I_c + I_{pz} + M_{zp} + M_{sk} + P_3 + C_7 / 7$	де, G_d - грошові доходи на душу населення; оплата праці, в тому числі і середньомісячна; I_c - індекс споживчих цін на товари і послуги; I_{pz} - підіндекс реальної заробітної плати; M_{zp} - мінімальна заробітна плата; M_{sk} - мінімальний споживчий бюджет; P_3 - рівень межі малозабезпеченості; C_7 - соціальні гарантії малозабезпеченим.	0,38
2.1.3	Індикатор розвитку бізнесу і приватної ініціативи	$I_{pb} = I_p + Чпмс + I_p + I_{ок} / 4$	де, I_p – кількість підприємств на 1000 чол; Чпмс – частка M_iC підприємств в загальній чисельності; I_p – обсяги інвестицій, які припадають на одне підприємство; $I_{ок}$ – інвестиції в основний капітал підприємства на душу населення.	0,36
2.1.4	Індикатор здатності країни до використання нових знань	$I_{ez} = P_o + K_y + K_{c1} + K_{c2} K_k + K_d / 6$	де, P_o -освітній рівень населення на 10 тис. осіб; K_y - кількість учнів на одного вчителя; K_{c1} - кількість студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації; K_{c2} - кількість студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації; K_k - кількість підготовлених кандидатів наук, осіб; K_d -кількість підготовлених докторів наук, осіб;	0,64
2.2	Субіндекс освіти (I_o)	$I_o = I_{гдн} + I_{пс} / 2$		0,80
2.2.1	Показник грамотності дорослого населення	$I_{гдн} = I_{гдн} / I_{чзо}$	$I_{гдн}$ - індекс грамотності дорослого населення; $I_{чзо}$ - Індекс сукупності тих, хто отримує початкову, середню та вищу освіту	0,69

2.2.2	Показник співвідношення учнів (студентів) до числа осіб відповідного віку	$P_c = \frac{Ч_u}{Ч_{нв}}$	$Ч_u$ – чисельність учнів (тис. осіб); $Ч_{нв}$ – чисельність населення відповідного віку (тис. осіб)	0,91
2.3	<i>Субіндекс інновацій (Ii)</i>	$I_i = \frac{П_{нз} + I_{пнрп} + З_{нвп} + П_{ів}}{4}$		0,36
2.3.1	Показник створення і впровадження нових знань	$П_{нз} = \frac{Ч_{вн} + Ч_{вбн} + Ч_{нвп} + Ч_{пнф} + Ч_{вд}}{5}$	де, $Ч_{вн}$ - частка витрат публічного характеру на дослідження та розробки у ВВП (%); $Ч_{вбн}$ - частка витрат у бізнесовому секторі на дослідження та розробки у ВВП (%); $Ч_{нвп}$ - частка витрат на дослідження та розробки у середньо та високотехнологічних секторах економіки (% до загального фінансування досліджень та розробок); $Ч_{пнф}$ - частка підприємств, що отримували публічне фінансування інновацій у загальній кількості підприємств (%); $Ч_{вд}$ - частка вузівських досліджень та розробок, що фінансуються бізнесом у загальному об'ємі досліджень та розробок вузівського сектора (%)	0,48
2.3.2	Інтегральний показник науково - технічного потенціалу	$I_{пнрп} = \frac{З_{ндр} + Ч_{нп} + Ч_{нп} + В_{нт} + К_{в} + Ч_{нп} + Р_{пп} + Р_{мак} + Е_{се}}{9}$	де, $З_{ндр}$ – витрати на наукові і дослідні роботи (% до ВВП); $Ч_{нп}$ – чисельність персоналу, зайнятого в сфері наук. і дослід. Робіт (на 10 тис. осіб, зайнятих в економіці); $Ч_{нп}$ - частка наукоємної продукції в загальному виробництві; $В_{нт}$ – число створених нових технологій; $К_{в}$ – коефіцієнт винахідницької активності (число винаходів на 10 тис. населення); $Ч_{нп}$ – частка наукоємної продукції в структурі експорту; $Р_{пп}$ – рівень суспільної продуктивності праці; $Р_{мак}$ – рівень механізації, автоматизації і комп'ютеризації виробництва; $Е_{се}$ – соціально – економічний ефект, отриманий економікою від впровадження нових технологій, винаходів і промислових зразків.	0,54
2.3.3	Зайнятість у сфері наукової діяльності і високо-технологічних послуг (у % до середньої кількості найнятих працівників)	$З_{нвп} = \frac{Ч_{знс}}{К_{нп}}$	де, $Ч_{знс}$ – середньорічна (2014 – 2018рр.) чисельність зайнятих в наукових інституціях всіх форм власності (тис. осіб); $К_{нп}$ – загальна чисельність найнятих працівників (тис. осіб)	0,31
2.3.4	Показник активності реєстрації інтелектуальної власності	$П_{ів} = \frac{К_{зп} + К_{зтм} + З_{ппз}}{3}$	де, $К_{зп}$ – середньорічна (2014 – 2018рр.) кількість патентів (один. на млн. осіб); $К_{зтм}$ – кількість зареєстрованих торговельних марок (один. на млн. осіб); $З_{ппз}$ – зареєст-ровані патенти на промислові зразки (один. на млн. осіб)	0,11
2.4	<i>Субіндекс інформаційних і комунікаційних технологій (Iikt)</i>	$I_{ікт} = \frac{I_{ііт} + I_{пкі}}{2}$		0,48

2.4.1	Інтегральний показник регіонального рівня розвитку інформаційних технологій	$I_{пгт} = \text{Пот} + \text{Чпот} + \text{Пнт} - \text{Вк}/4$	де, Пот – чисельність комп’ютерної техніки (тис. од.); Чпот – чисельність підприємств, які використовують обчислювальну техніку (тис. од); Пнт – поповнення нової техніки (тис. од. за рік); Вк – вибуття техніки (тис. од. за рік)	0,56
2.4.2	Інтегральний показник регіонального рівня розвитку комунікаційної інфраструктури	$I_{пкї} = \text{Дпз} + \text{Рпз} + \text{Знз} + \text{Зрт}/4$	де, Дпз – доходи від надання послуг пошти і зв’язку(млнгрн.); Рпз – обсяги надання послуг пошти і зв’язку (млн. од.); Знз – забезпеченість населення засобами зв’язку (од. на 100 осіб); Зрт – забезпеченість населення прямою радіо - і телетрансляцією (на 1000 осіб).	0,40
3	Інтегрований Індекс глобальної конкурентоздатності країни	$I_{гк} = I_{кб} + I_{увб}$		0,53
3.1	<i>Індекс конкурентоздатності бізнесу</i>	$I_{кб} = \text{Чрі} + \text{Прі} + \text{Пзо} + \text{Пс} + \text{Роп} + \text{Пртп} + \text{Прп} + \text{Іпфр} + \text{Іптр} + \text{Пмвр} + \text{Пкк} + \text{Піп}/12$	де, Чрі – чисельність ринкових інститутів; Прі - сукупність змінних показників розвитку інфраструктури; Пс - інтегрований показник макроекономічної стабільності; Пзо - сукупність змінних показників здоров’я і початкової освіти; Роп - інтегрований показник розвитку вищої освіти і професійної підготовки; Пртп - показник ефективності ринку товарів і послуг; Прп - показник ефективності ринку праці; Іпфр - інтегрований показник розвитку фінансового ринку; Іптр - інтегрований показник технологічного розвитку; Пмвр - сукупність змінних показників ємності і масштабу внутрішнього ринку; Пкк - інтегрований показник конкурентоспроможності компаній; Піп - інтегральний показник інноваційного потенціалу.	0,68
3.2	<i>Індекс умов ведення бізнесу</i>	$I_{увб} = \text{Ірп} + \text{Ідб} + \text{Іпем} + \text{Ірв} + \text{Ікб} + \text{Ізі} + \text{Кп} + \text{Імт} + \text{Івк} + \text{Ілп}/10$		0,40
3.2.1	Середньозважений індикатор реєстрації підприємств	$I_{рп} = \text{Кп} + \text{Чр} + \text{Вр} + \text{Ск}/4$	де, Кп – кількість процедур(од.); Чр – час реєстрації (дні); Вр – вартість (% від доходу на душу населення); Ск – мінімальний статутний капітал (% від доходу на душу населення);	0,25
3.2.2	Середньоарифметичний індикатор отримання дозволів для будівництва	$I_{дб} = \text{Клд} + \text{Нвлд} + \text{Тдл} + \text{Пл}/4$	де, Клд – кількість ліцензійних видів діяльності; Нвлд – номенклатура ліцензованих видів діяльності; Тдл – термін дії ліцензії; Пл – правила видачі ліцензії.	0,14

3.2.3	Середньоарифметичний індикатор підключення до електромережі	$I_{пем} = Kп + Cп + Bп/3$	де, Кп – кількість процедур (од.); Сп -встановлений термін підключення (дні); Вп - вартість(% від доходу на душу населення).	0,13
3.2.4	Середньоарифметичний індикатор реєстрації власності	$I_{рв} = Kп + Bп + Чп/3$	де, Кп – кількість процедур (од.); Вп – вартість процедури (% від доходу на душу населення); Чс – час, законодавчо встановлений для реєстрації (днів).	0,6
3.2.5	Середньоарифметичний індикатор кредитування МіС бізнесу	$I_{кб} = I_{зко} + I_{кі} + Kр + Kб /4$	де. Ізко – індекс захисту кредитних операцій (0-12 бал.); Ікі – індекс кредитної інформації (0-8 бал.); Кр – охоплення кредитним реєстром (% дорослого населен.); Кб – охоплених кредитним бюро (% дорослого населен.).	0,2
3.2.6	Індикатор ефективності захисту інвесторів	$I_{зі} = I_{зі} + I_{рі} + I_{в} + I_{юв} + I_{ау} + I_{па} + I_{су} + I_{кп}/8$	де, Ізі – індекс зіткнення інтересів (0 – 10 бал.); Ірі – індекс рівня розголошення інформації (0 – 10); Ів – індекс відповідальності директорів (0 – 10); Іюв – індекс юридичної відповідальності керівників (0 – 10); Іау – індекс акціонерного управління (0 – 10); Іпа – індекс прав акціонерів (0 – 10); Ісу – індекс розвитку структури управління (0 – 10); Ікп – індекс корпоративної прозорості (0 – 10).	0,7
3.2.7	Середньоарифметичний індикатор податкового навантаження на бізнес	$Kп = П/ВВП$	де, Кп – податковий коефіцієнт; П – сума всіх сплачених податків; ВВП – внутрішній валовий продукт	0,54
3.2.8	Індикатор участі регіонів у міжнародній торгівлі	$I_{мт} = (Чемк + Вемк) + (Чеод + Веод) + (Чімк + Вімк) + (Чіод + Віод)/4$	де, Чемк – час на експорт (митний контроль (години)); Вемк – вартість експорту (митний контроль (дол.США)); Чеод - час на експорт (оформлення документів) (години); Веод – вартість експорту (оформлення документів) (дол.США); Чімк – час на імпорт (митний контроль (години)); Вімк – вартість імпорту (митний контроль (дол.США)); Чіод - час на імпорт (оформлення документів) (години); Віод – вартість імпорту (оформлення документів) (дол.США);	0,15
3.2.9	Індикатор виконання контрактів	$I_{вк} = (Ч + В)*I_{яс}$	де, Ч – час (дні); В – вартість (% від суми позову); Іяс – індекс якості системи судочинства (0 -18 бал.).	0,8
3.2.10	Індикатор ліквідації підприємств	$I_{лп} = (Kп + Чз + Bп)*Kт$	де, Кп – кількість процедур (одн.); Чз – законодавчо встановлений термін (дні); Вп – вартість (% до мінімальної заробітної плати); Кт – коефіцієнт, який характеризує рівень нестабільності інституційної системи.	0,15
	Інтегральний індекс	$I_{імпт} = I_{вид} + I_{ез} + I_{гк} /3$		0,42

	розвитку підсистеми			
Інтегральний індекс регіонального соціально – економічного розвитку		$I_{\text{Ірсер}} = \sum_{i=1}^n w_i X_{ji} = 1.., n$	де w_i – ваговий коефіцієнт для x_i , який відповідає конкретному показнику j -го індикатора; n – загальна кількість досліджуваних регіонів; p – кількість індикаторів	0,45
Індекс соціально – економічної збалансованості сільської території України		$I_{\text{сез}} = \text{ЕП}/\text{ДП}$	де, ЕП – розрахунковий індикатор економічного потенціалу; ДП - розрахунковий індикатор демографічного потенціалу. Індикатором ЕП для досліджуваної території виступає частка зайнятого населення в загальній чисельності зайнятого населення регіону. Індикатором ДП території виступає чисельність її населення у відсотках від загальної чисельності населення території, що досліджується	0,31

Вих. № 13 від «03» червня 2020 р.

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

Білянського Юрія Олександровича

Керівництво приватного сільськогосподарського підприємства П.П. «ЛЕОН-АГРО-2011», Хмельницької обл., Кам'янець-Подільського району запровадили у організаційний процес виробництва результати наукового дослідження Білянського Юрія Олександровича на тему «Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції», які мають практичне та теоретичне підґрунтя.

Результати наукових розробок Білянського Ю.О. які забезпечують ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємства і відповідають встановленим правилам і нормам, які діють на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції.

Директор П.П. «ЛЕОН-АГРО-2011»

Бабій Ярослава Василівна

У К Р А Ї Н А

Товариство з обмеженою відповідальністю

Корпорація „КОЛОС-ВС”

р/р 26001055110491 в ПАТ КБ «Приватбанк», МФО 338783, Код ЄДРПОУ 34035633, ІПН 340356319021
с. Більче-Золоте, Борщівський р-н, Тернопільська обл., 48733 тел: 03541-3-33-00, т/ф 3-31-01.

Вих. №164 від «25» червня 2020р.

Спеціалізований вчений раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Білянського Юрія Олександровича

Керівництво сільськогосподарського підприємства ТОВ «КОРПОРАЦІЯ «КОЛОС – ВС», Тернопільської обл., Борщівського району розглянуло та схвалило результати наукового дослідження Білянського Юрія Олександровича на тему «Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції», які мають практичну цінність і будуть використані в роботі підприємства в напрямі оптимізації і розширені зовнішньоекономічних відносин.

Практичне значення і прикладна цінність результатів дослідження полягає в наданні рекомендацій щодо удосконалення внутрішніх інститутів, які забезпечують ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємства і відповідають встановленим правилам і нормам, які діють на спільному європейському ринку сільськогосподарської продукції. В практичній діяльності підприємства використані науково обгрунтовані пропозиції щодо напрямів диверсифікації експортоорієнтованого виробництва з метою підвищення його економічної ефективності та підвищення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку продукції рослинництва, зокрема зернових та технічних культур.

Директор

Г. Б. Іванишин

УКРАЇНА

Сокирянська районна рада
Чернівецької областівул. Шевченка, 3, м. Сокиряни, 60200, тел. 2-01-11, тел./факс: 2-11-71
E-mail: 25077162@mail.gov.ua Код ЄДРПОУ 25077162

№ 02.01-40/10 від 21.09.2010

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Білянського Юрія Олександровича
на тему «Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної
діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції»

В умовах поглиблення євроінтеграційного процесу гармонізація нормативно – правової бази та імплементації європейського досвіду в сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності українських аграрних підприємств на зовнішньому продовольчому ринку є актуальним питанням. Створення сприятливого внутрішнього інституційного середовища на місцевому рівні для активізації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств різних форм власності є стратегічно важливим завданням. Це дозволить забезпечити їх конкурентоспроможність на європейському ринку сільськогосподарської продукції та підвищити експортний потенціал аграрного сектору національної економіки.

Практичне значення і прикладна цінність результатів дослідження полягає в наданні рекомендацій Сокирянській районній раді щодо удосконалення внутрішнього інституційного середовища, яке сприятиме посиленню конкурентних позицій місцевих аграрних підприємств на спільному європейському ринку, розробці ефективної інституційної моделі розвитку і підтримки експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва відповідно до встановлених європейських норм і правил. Запропонований інституційний підхід щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств потребує відповідного нормативно – правового забезпечення, впровадження якого дозволить забезпечити прискорений розвиток всіх галузей аграрно - продовольчого сектору економіки України та конкурентні переваги вітчизняних аграрних підприємств на зовнішньому продовольчому ринку.

Голова районної ради

Василь КОЗАК

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«БУЧАЧАГРОХЛІБПРОМ»

свідоцтво 200085172, інд.под. № 009528219032

48431, вул. Горішня, 79, с. Трибухівці, Тернопільська обл., Україна, тел.: (03544) 2-69-96, 2-61-91, 2-62-04, тел/факс 2-61-88
www.buchach-ahp.com.ua, e-mail: buch-khp@list.ru
р/р 26003707256119, АТ «Райффайзен Банк АВАЛ» м. Тернопіль, МФО 380805, ЄДРПОУ 00952829

Вих. №19/10/6/20

від 19.10.2020р.

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Білянського Юрія Олександровича

Керівництво сільськогосподарського підприємства ТзОВ «БУЧАЧАГРОХЛІБПРОМ», Тернопільської обл., с. Трибухівці, вул. горішня 79, розглянуло рекомендації, які базуються на отриманих результатах наукового дослідження Білянського Юрія Олександровича на тему «Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції» і мають практичну цінність та використані при прийнятті рішення щодо виходу підприємства на європейський ринок сільськогосподарської продукції.

В практичній в діяльності підприємства використані рекомендації автора дослідження щодо оцінки зовнішнього інституційного середовища, яке має безпосередній вплив на ефективність міжнародної економічної діяльності; за допомогою запропонованої методики оцінені інституційні обмеження та бар'єри, які гальмують експортну діяльність українських підприємств на європейському векторі економічної взаємодії й взаємовідносин. Відповідно, визначені напрями активізації експортної діяльності підприємства; оцінені ресурси, які необхідні для забезпечення ефективної зовнішньоекономічної діяльності підприємства й розвитку експортоорієнтованого виробництва, основу якого складає продукція рослинництва з високим рівнем доданої вартості, зокрема створення ланцюгів доданої вартості - «сировина – напівфабрикат – готовий продукт».

Директор

ТзОВ «Бучачагрохлібпром»

Попіль К.Я.

УКРАЇНА

**Філія
„Рогатинська птахофабрика”
ПНБК «Інтербізнес»**

78100, Івано-Франківська область, Рогатинський р-н, с.Залужжя, 39723452
ТОВ КБ „Фінансова Ініціатива” МФО 380054, р/р 26004001172395, податковий код 012002405638,
тел/факс (03435) 2-14-65,

Вих. № 10/6 – к від «12» червня 2020р.

Спеціалізований вченій раді
по захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

Білянського Юрія Олександровича

Керівництво філії «Рогатинська птахофабрика» приватної науково-виробничої компанії «Інтербізнес», Рогатинського району, Івано – Франківської області розглянуло та схвалило рекомендації Білянського Ю.О., які мають науково – практичне значення і можуть бути використані в організації зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Практичне значення і прикладна цінність наукових рекомендацій полягає в обґрунтуванні сучасних підходів щодо визначення напрямів посилення конкурентоспроможності підприємства на зовнішніх ринках продукції птахівництва. Серед запропонованих підходів, керівництво компанії визначає рекомендації щодо оцінки і прогнозування ризиків, пов’язаних із суттєвим впливом зовнішнього інституційного середовища на організацію процесу доставки та реалізації продукції птахівництва, зокрема, яєць іноземним споживачам. Результати наукового дослідження будуть використані менеджментом для розробки стратегії виходу підприємства на нові зовнішні ринки продукції птахівництва.

Директор Філії «Рогатинська птахофабрика»

ПНБК «Інтербізнес», магістр з

державного управління

Харевський О.І.

**ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-Подільський
Хмельницька обл., Україна, 32300
Тел. (03849) 7-63-15, тел./факс (03849) 7-62-85
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua
ЄДРПОУ 22769675

**STATE AGRARIAN
AND ENGINEERING
UNIVERSITY IN PODILYA**

13 Shevchenko Str., Kamianets-Podilskyi
Khmelnyski region, Ukraine, 32300
Tel. (03849) 7-63-15, tel./fax (03849) 7-62-85
E-mail: main@pdatu.edu.ua www.pdatu.edu.ua

15 жовтня 2020 р.

№ 71-10-396

Спеціалізований вчений раді Д 71.381.02

Довідка про впровадження основних дисертаційних досліджень

Білянського Юрія Олександровича.

Засвідчуємо, що результати наукових досліджень та практичні рекомендації, які представлені в дисертаційній роботі Білянського Юрія Олександровича, щодо інституційного забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції, були використані при викладанні навчальних дисциплін «Ділове адміністрування», «Керівник адміністративної служби», «Аграрний менеджмент» програм підготовки фахівців економічного спрямування.

Запропоновані Білянським Юрієм Олександровичем результати наукових досліджень сприяють удосконаленню навчального процесу, підвищенню якості підготовки фахівців за спеціальністю «Менеджмент» та «Публічне управління та адміністрування».

Т. в. о. ректора

І. А. Ясінецька